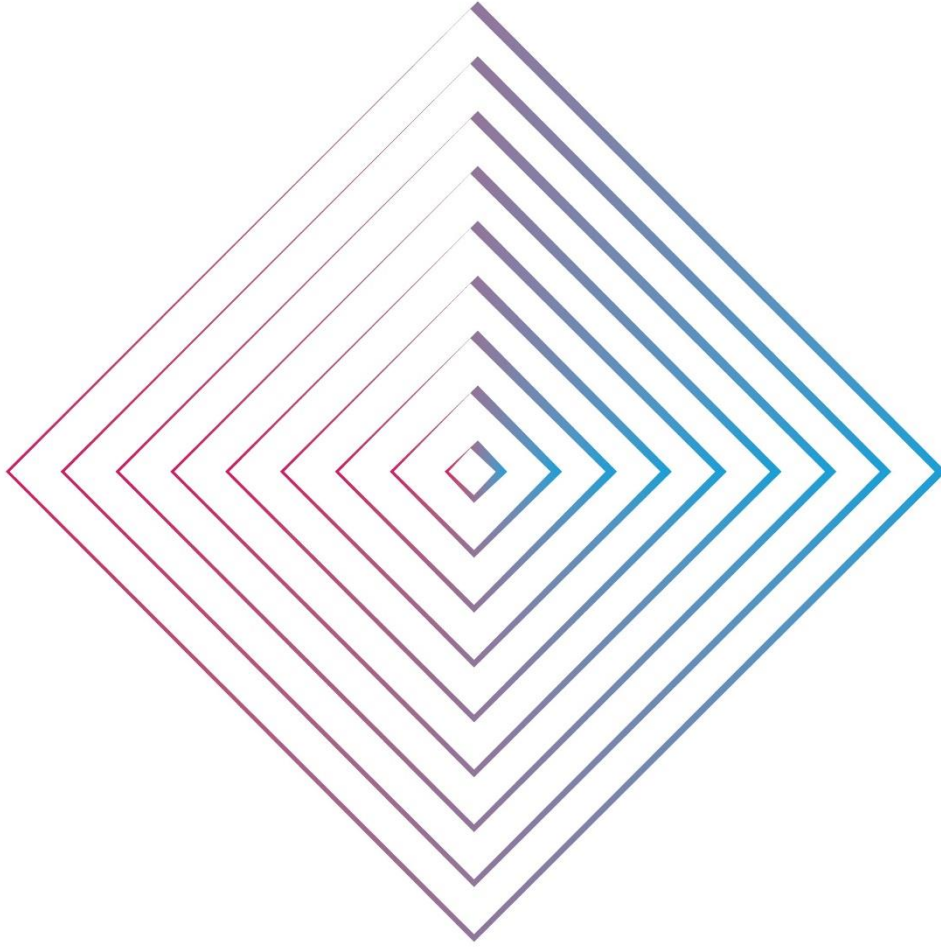


# DÜŞÜNCE ve TOPLUM Sosyal Bilimler Dergisi

Social Sciences Journal of **Thought and Society**



Aralık/December 2019 – Sayı/Issue: 1



**DÜŞÜNCE ve TOPLUM**  
sosyal bilimler dergisi



**DÜŞÜNCE ve TOPLUM** Sosyal Bilimler Dergisi  
Social Sciences Journal of **Thought and Society**

SAYI/ISSUE:1 • ARALIK/DECEMBER • YIL/YEAR: 2019 • ISSN: 2687-4946

## **MAKALELER / ARTICLES**

---

SEMİH GÖNCÜ / ŞÜKRÜ SİM

*POST-TRUTH ZEMİNDE SURİYELİ MÜLTECİLER HAKKINDA ÇIKAN HABERLERE DAİR BİR İNCELEME  
A STUDY FOR THE SYRIAN REFUGEES NEWS IN THE CONTEXT OF POST-TRUTH*

MEHMET BÜYÜKAFŞAR / MEHMET ÖZÇAĞLAYAN

*HABER VE DOĞRULUK İLİŞKİSİ: DOĞRULUK SORUNUNUN GEÇMİŞİ VE HABERİN DÖNÜŞÜMÜ  
THE RELATIONSHIP BETWEEN NEWS AND TRUTH: HISTORY OF TRUTH PROBLEM AND  
TRANSFORMATION OF NEWS*

SERKAN BAYRAKCI / MERT KÜÇÜKVARDAR

*YENİ MEDYA EKOLOJİSİ VE İLETİŞİM SARMALI MODELİ  
NEW MEDIA ECOLOGY AND DIGITAL COMMUNICATION SPIRAL MODEL*

ALİ ASLAN

*TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI KUMANOVA'SINDA SOSYO-EKONOMİK YAPI (1844/1845)  
THE ECONOMIC AND SOCIAL STRUCTURE OF KUMANOVA COUNTY ACCORDING TO THE TEMETTUAT  
REGISTERS IN OTTOMAN STATE (1844/1845)*

BURAK IRMAK

*AVUSTRALYA SAVAŞ SİNEMASI'NDA TÜRK VE ANZAK TEMSİLİ  
REPRESENTATIONS OF TURK AND ANZAC IN AUSTRALIAN WAR MOVIES*

## **KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW**

---

ONUR DÜNDAR

*CEMAL KAFADAR, İKİ CİHAN ÂRESİNDE, ANKARA: BİRLEŞİK YAYINEVİ, 2010, 298 S.*



**DÜŞÜNCE ve TOPLUM** Sosyal Bilimler Dergisi  
Social Sciences Journal of **Thought and Society**

## HAKKINDA

---

Düşünce ve Toplum Dergisi edebiyat, tarih, iletişim, iktisadi düşünce, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarında özgün çalışmalara yer veren bir sosyal bilimler dergisidir. Dünyadaki güncel akademik literatürü ve tartışmaları ıskalamadan Türkiye'nin akademik bilgi birikimine katkı sağlamayı ve sorunlarına ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, nitelikli çalışmaları yayımlamayı amaçlayan Düşünce ve Toplum Dergisi bilim etiğine ve yayın ilkelerine bağlı kalmayı temel düstur edinmiştir.

Düşünce ve Toplum Dergisi yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında elektronik ortamda yayımlanır. Dergide özgün araştırma makaleleri, derleme, kitap incelemesi, olgu sunumu ve sempozyum değerlendirmelerine yer verilir. Çalışmaların yayımlanma süreci, editör kurulunun ön değerlendirmesi, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem değerlendirmesi ve editör kurulunun onayı şeklinde gerçekleşir.

## ABOUT US

---

Thought and Society is a social sciences journal that includes original studies in the fields of literature, history, communication sciences, economics, sociology, international relations, politics and public administration. The journal intends to contribute to Turkish academy and shed light on its problems by taking the current academic literature and debates into consideration. For this reason, Thought and Society, which aims to publish high-quality works, adopts following the ethics of science and remaining faithful to its publication policy as major principles.

Thought and Society is an e-journal published biannually in June and December. It welcomes original research articles, review articles, book reviews, case studies and symposium commentaries. The publication process takes place in the following way: the initial evaluation by the Editorial Board, followed by double blind reviews by at least two reviewers, and the final approval by the Editorial Board.

---

DÜŞÜNCE VE TOPLUM SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ SAYI/ISSUE:1 • ARALIK/DECEMBER • YIL/YEAR: 2019 • ISSN: 2687-4946

Elektronik Yayın Adresi: [www.dusuncevetoplum.org](http://www.dusuncevetoplum.org)

### Sahibi / Publisher

Ahmet GÜVEN

Sunullah Mh. 920. Sk. Nu: 8/5 Bandırma/Balıkesir/Türkiye

İletişim: [dusuncevetoplum@gmail.com](mailto:dusuncevetoplum@gmail.com)

## **Baş Editör / Editor in Chief**

---

Dr. Ahmet GÜVEN

## **Editörler / Editors**

---

Dr. Saim Çağrı KOCAKAPLAN

Dr. Osman ÇALIŞKAN

Dr. Musa BAYIR

Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU

İsmail DORU

Esra TANİ

Yasemin YILMAZ

## **Yayın Kurulu / Editorial Board**

---

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL / Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV / St. Petersburg Üniversitesi

Prof. Dr. Ali BÜYÜKASLAN / Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN / Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK / Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMİA / St. King Tamar Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ŞAHİN / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü SİM / İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ümran AY / Marmara Üniversitesi

## **Danışma ve Hakem Kurulu**

---

Prof. Dr. Hamdi GENÇ / Medeniyet Üniversitesi

Doç. Dr. Nazım ANKARALIGİL / İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökçen COŞKUN ALBAYRAK / Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya GÖKÇEK / Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İpek TOK / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canay UMUNÇ / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Mustafa Ali MİNARLI / Marmara Üniversitesi

Dr. Süheyla Nil MUSTAFA / Marmara Üniversitesi

Dr. Nevzat İNAN / Pamukkale Üniversitesi

Dr. Gül Dilek TÜRK / Adnan Menderes Üniversitesi

# VI

Editörden

---

## 1

**SEMİH GÖNCÜ / ŞÜKRÜ SİM**

*Post-Truth Zeminde Suriyeli Mülteciler Hakkında Çıkan Haberlere Dair Bir İnceleme*

*A Study for the Syrian Refugees News in the Context of Post-Truth*

---

## 29

**MEHMET BÜYÜKAFŞAR / MEHMET ÖZÇAĞLAYAN**

*Haber ve Doğruluk İlişkisi: Doğruluk Sorununun Geçmişi ve Haberin Dönüşümü*

*The Relationship Between News and Truth: History of Truth Problem and Transformation of News*

---

## 50

**SERKAN BAYRAKCI / MERT KÜÇÜKVARDAR**

*Yeni Medya Ekolojisi ve İletişim Sarmalı Modeli*

*New Media Ecology and Digital Communication Spiral Model*

---

## 68

**ALİ ASLAN**

*Temettuat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası 'nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844/1845)*

*The Economic and Social Structure of Kumanova County According to the Temettuat Registers in Ottoman State (1844/1845)*

---

## 101

**BURAK IRMAK**

*Avustralya Savaş Sineması 'nda Türk ve Anzak Temsili*

*Representations of Turk and Anzac in Australian War Movies*

---

## 129

**ONUR DÜNDAR**

*Cemal Kafadar, İki Cihan Âresinde, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, 298 S.*

---

## **Editör'den / Editorial**

---

Merhaba,

İlk sayımızla okuyucu önüne çıktığımız şu günlerde Düşünce ve Toplum Dergisi'nin editör ve yayın kurulu olarak oldukça heyecanlıyız. Bu heyecanımıza, yeni bir dergiyi Türk akademiasına kazandırmanın mutluluğuyla birlikte akademik yayıncılığın getirmiş olduğu sorumluluğun kaygısı da eşlik etmektedir.

Nurettin Topçu'nun hareket felsefesinde belirttiği gibi önce sorumluluğu omuzlarında hisseden sonra bu sorumluluk duygusuyla hareket ederek hayata dokunan ve ancak bu sorumluluk duygusu ile hareket etmiş olmaktan dolayı hürriyeti elde edebilen insan tipolojisinin özlemini çekmekte olduğumuz bir atmosferde böyle bir şuurla ve büyük bir gayretle çalışan çok kıymetli editör arkadaşlarla bir arada olmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Bir sosyal bilimler dergisi kurma fikri, henüz toprağa düşmemiş bir tohum halindeyken projeyi sahiplenen ve destekleyen dostlarımızda gördüğümüz heyecan tüm ekibe sirayet ederek bizi güçlendirdi. Uzun bir hazırlık sürecinden sonra toprağa düşürdüğümüz tohuma bugün, ilk sayımızla birlikte can suyunu vermiş olduk. Tohumun filizlendiğini, fidanın serpiildiğini ve dallarının meyveye durduğunu görmek ise en büyük mutluluğumuz olacaktır.

Düşünce ve Toplum Dergisi edebiyat, tarih, iletişim, iktisadi düşünce, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarında özgün makalelere yer veren hakemli bir sosyal bilimler dergisi olarak yola çıktı. İlk sayının yayınlanmasından hemen sonra önce ulusal ardından uluslararası endekslerde taranmak amacıyla başvurularını yapacak olan dergimiz Türkiye'nin kadim ve güncel meselelerine öncelik vermek ve dünyadaki akademik tartışmaları yakalayabilmek derindedir. Özgün makalelerin yanı sıra farklı alanlarda eksikliği hissedilen çalışmaların çevirilerini yayınlamayı ve derleme, kitap incelemesi, olgu sunumu, sempozyum değerlendirmesi, araştırma notu gibi değerlendirme yazılarına yer vermeyi de amaçlamaktadır. Bu kapsamda editör kurulumuzun önemle üzerinde durduğu meselelerden biri olan "Türkiye'de Akademik Bilgi Üretimi" başlıklı araştırma notunun bir seri olarak önümüzdeki sayılardan itibaren dergimizde yer alması planlanmıştır. Ayrıca zaman zaman belli temalar çerçevesinde özel sayılar çıkarmak da editör kurulumuzun gündeminde yer alan konular arasındadır.

Düşünce ve Toplum Dergisi'nin ilk sayısında beş makale ve bir kitap değerlendirmesi yer almaktadır. Semih Göncü ve Şükrü Sim'in birlikte kaleme aldığı "Post-Truth Zeminde Suriyeli

Mülteciler Hakkında Çıkan Haberlere Dair Bir İnceleme” başlıklı makale, özellikle 2016 yılında Oxford Sözlüğün yılın kelimesi seçmesi üzerine akademi camiasının hakkında daha fazla çalışmalar yapmaya başladığı post-truth kavramına odaklanmaktadır. Yine Arap Baharı’ndan beri dünyanın fakat en fazla Türkiye’nin gündeminde olan Suriyeli mülteciler meselesi post-truth kavramı ekseninde ele alınmış, Türkiye’de Suriyeli mültecilerle ilgili çıkan on haber analiz edilmiştir.

Mehmet Büyükafşar ve Mehmet Özçağlayan “Haber ve Doğruluk İlişkisi: Doğruluk Sorununun Geçmişi ve Haberin Dönüşümü” başlıklı makalelerinde doğruluk ve hakikat kavramlarını teorik olarak ele aldıktan sonra yeni iletişim teknolojilerinin doğruluk ve hakikat bağlamında haberi nasıl dönüştürdüğünü tartışmışlardır.

“Yeni Medya Ekolojisi ve İletişim Sarmalı Modeli” başlıklı makalelerinde Serkan Bayrakçı ve Mert Küçükvardar, etkisini kaybeden geleneksel medyanın yerini alan sosyal ağlara ilişkin bir model denemesi ortaya koymuşlardır.

Ali Aslan “Temettüat Defterlerine Göre Osmanlı Kumanovası’nda Sosyo-Ekonomik Yapı (1844/1845)” başlıklı makalesinde Osmanlı’nın bir kazası olan Kumanova’nın iktisadi ve sosyal yapısını incelemiş, kazanın 1844-45 yıllarındaki dini yapısını, nüfusunu, ödenen vergilerin çeşidini ve miktarını, geçim kaynaklarını ve mülkiyet yapılarını analiz etmiştir.

“Avustralya Savaş Sineması’nda Türk ve Anzak Temsili” başlıklı makalesinde Burak İrmak, Avustralya Sineması’nda Anzakların ve düşman olarak Türklerin nasıl temsil edildiğini, Türk temsiliinde Oryantalist öğelere yer verilip verilmediğini incelemiş, bu bağlamda Türk ve Anzak askerlerinin temsil edildiği sinema filmlerini değerlendirmiştir.

Kitap değerlendirmesi bölümünde Onur Dündar, Cemal Kafadar’ın “İki Cihan Âresinde” isimli eserini Weberyen literatürün asketik ve mistik sınıflandırması bağlamında tahlil etmiştir.

Düşünce ve Toplum Dergisi gazetecilik ve yeni medya alanında üç, iktisat tarihi alanında bir, sinema alanında bir makale olmak üzere toplam beş makaleye ek olarak iktisat tarihi alanında bir kitap değerlendirmesi ile ilk sayısını tamamlamış bulunmaktadır. Bu süreçte başta editör kurulumuz, yazarlarımız ve katkısını esirgemeyen hakemlerimiz olmak üzere emeği geçen herkese en derin şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz.

Dr. Ahmet Güven  
Baş Editör

## POST-TRUTH ZEMİNDE SURİYELİ MÜLTECİLER HAKKINDA ÇIKAN HABERLERE DAİR BİR İNCELEME

Semih GÖNCÜ\*  
Şükrü SİM\*\*

### Özet

Hakikat veya gerçeklik gibi kavramlar uzun çağlar boyunca tartışılmıştır. Aydınlanma ve modernleşme süreçleriyle birlikte hakikatin nesnelliği üzerine bazı uzlaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ne var ki post-modern dönem ile hakikatin nesnelliği ve varlığı üzerine tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Kuşkusuz, son yılların en çok tartışılan olgularından post-truth kavramı da hakikat tartışmalarının ulaştığı farklı boyuttur. Bu çalışmada da post-truth etrafında şekillenen tartışmalara katılarak, hakikatin anlaşılmasına dair anlamlı bir katkı sağlanması umut edilmektedir. Bu bağlamda Yalın Alpay'ın *Yalanın Siyaseti* (2019) isimli çalışmasında, post-truth zemin ile mücadele etmek için ileri sürdüğü “mantıksal yaklaşım” uygulamalı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır. Alpay'ın safsata içeren savlar üzerine geliştirdiği yaklaşımı, dezenformasyon içeren veya bütünüyle yalan olduğu bilinen haberler üzerinde uygulanmış ve sadece bu yaklaşım üzerinden safsataların tespit edilip edilemediği sorgulanmıştır. Çalışmada haberler üzerinden tematik bir sınırlandırmaya gidilmiştir. Seçilen haberler ise bir teyit etme kurumu olan teyit.org platformunda Suriyeli mültecilerle ilgili araştırılan ve ortaya çıkartılan yalan haberlerdir. Yaklaşımın güçlü ve zayıf yönleri irdelenmiş ve post-truth zeminle mücadele etmek için yeterliliği sorgulanmıştır. Alpay'ın yaklaşımı yalan haberlere karşı eleştirel perspektifi, en azından haberle ilk karşılaştığı vakit, sağlamaktadır. Bununla beraber, söz konusu yaklaşımı her durumda kullanmanın mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Post-Truth, Yalan Haber, Suriyeli Mülteciler, Yalanın Siyaseti, Dezenformasyon, teyit.org.

\* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Radyo Televizyon Sinema, sgoncu38@gmail.com. Orcid ID: 0000-0001-6528-0494

\*\* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Radyo Televizyon Sinema, sukrisim@istanbul.edu.tr. Orcid ID: 0000-0003-3579-6750



## A STUDY FOR THE SYRIAN REFUGEES NEWS IN THE CONTEXT OF POST-TRUTH

### Abstract

Concepts as truth or fact have been discussed for decades. With the processes of enlightenment and modernization, a part consensus has emerged on the objectivity of truth. However, the debates on the objectivity and the existence of truth with the post-modern era have reignited. Undoubtedly, the concept of post-truth, which is the most contentious issue of recent years, is a different dimension of discussion of truth. This study aims to make a meaningful contribution to the understanding of the truth by participating in the discussions surrounding the concept of post-truth. In this context, we attempt to demonstrate in practice the logical approach which was developed to struggle against the post-truth by Yalın Alpay who authored *The Politics of Lying* (Yalanın Siyaseti). Alpay's approach to the struggle against fallacy-based arguments is implemented to the fake news that contains misinformation or is known to be completely false. By this implementation, we examine whether or not fallacies can it only be determined through the approach. In order to limit the research, we merely selected fake news with regards to Syrian refugees who live in Turkey. This fake news that we selected is to be obtained from Turkey based fact-checking platform which is called [teyit.org](http://teyit.org). We examine the strengths and weaknesses of the approach and its adequacy to struggle the post-truth ground. In brief conclusion, it is understood that Alpay's approach provides a critical perspective towards fake news, at least when the news is first encountered. However, it is not possible to utilize the approach in all fake news.

**Keywords:** Post-Truth, Fake News, Syrian Refugees, The Politics of Lying, Disinformation, [teyit.org](http://teyit.org).

### Giriş

Antik Yunan'dan bu yana düşünen zihinleri meşgul eden hakikat kavramı her daim üzerinde uzlaşması zor problemlerin başında gelmiştir. Zira gerek filozoflar gerekse bilim insanları hakikatin nesnelliği veya sübjektifliği üzerine yoğun bir şekilde tartışmışlar ve çeşitli sorgulamalar ortaya koymuşlardır. Uzun çağlar boyunca tartışılmasına rağmen,

Aydınlanma ve modernleşme süreçleriyle birlikte hakikatin nesnelliği üzerine bazı uzlaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim pozitivist bilim anlayışının bu uzlaşı sonucunda bilimsel paradigmada etkin bir vaziyet aldığı söylenebilir. Ne var ki post-modern dönem ile hakikatin nesnelliği ve varlığı üzerine tartışmalar yeniden alevlenmiş ve çözülmesi son derece zor bir vaziyet ortaya çıkmıştır. Çünkü tartışmaların odak noktalarından biri ise hiç şüphesiz hakikatin yitip gittiği, âdeta bir sis bulutu içerisinde yönümüzü tayin etmeye çalıştığımızı işaret eder. Kuşkusuz, son yılların en çok tartışılan olgularından biri olan post-truth kavramı da hakikat tartışmalarının ulaştığı farklı bir boyuttur.

Bu çalışmada da post-truth etrafında şekillenen tartışmalara katılarak, hakikatin anlaşılmasına dair naçizane bir katkı sağlanması umut edilmektedir. Çalışmada post-truth zeminle mücadele etmek için geliştirilen yaklaşımlardan biri sorgulamaya tabi tutulacaktır. Bilindiği üzere günümüzün bilimsel paradigmasında geliştirilen yaklaşımlar, hipotezler, teoriler sorgulanmaya tabi tutulur. Çalışmada bu düsturdan yola çıkılarak Yalın Alpay'ın *Yalanın Siyaseti* (2019) isimli araştırmasında, post-truth zemin ile mücadele etmek için ileri sürdüğü mantıksal yaklaşım uygulamalı bir şekilde tartışılmaya çalışılacaktır. Alpay çalışmasında, post-truth zeminle mücadele için mantıksal akıl yürütmelerin gerekliliğine işaret ederek, safsata içeren savların mantık ilminden yararlanarak nasıl ortaya çıkarılabileceğini gösterir. Alpay'ın çalışması post-truth hakkında Türkiye'de yayımlanan ilk çalışmalardan biri olduğu gibi, gerek okuyucunun gerekse entelektüel çevrelerin ilgisine mazhar olmuştur. Çalışma 2017 yılında "Necip Hablemitoğlu Toplumsal Duyarlılık Ödülü"ne layık görülürken, 2019 yılı itibarıyla 4. baskısını tüketmiştir. İletişim çalışmalarının dışından gelen bu çalışmanın, iletişim çalışmaları içerisinde incelemeye tabi tutulması elzemdir. Zira post-truth kavramı, iletişim çalışmalarının doğrudan araştırma alanı içerisinde yer almaktadır.

Alpay'ın safsata içeren savları tespit etmek için işaret ettiği mantıksal yaklaşım; dezenformasyon içeren, yalan haberler üzerinde uygulanacak ve sadece bu yaklaşım üzerinden söz konusu haberlerdeki safsataların tespit edilip edilemediği sorgulanacaktır. Bu şekilde yaklaşımın güçlü ve zayıf yönleri irdelenecek ve post-truth zeminle mücadele etmek için yeterliliği sorgulanacaktır. Çalışmada bu yaklaşım sorgulanırken, bir yandan da haberlerin inandırıcılığı irdelenecektir. Haberlerin doğruluğunu anlamak için dış bir bilgiye veya bir teyit mekanizmasına ihtiyaç olup olmadığı da incelenmeye çalışılacaktır.

Sorgulama doğal bir şekilde yalan haberler üzerinden şekillenecektir. Çünkü “yalan haber (fake news) terimi aslına bakılırsa post-truth kavramının bir parçası olarak görülmektedir” (Karagöz, 2018, s. 681). Çalışmada dezenformasyon içeren veya bütünüyle yalan olan haberler üzerinde tematik bir sınırlandırmaya gidilecektir. Bu bağlamda Suriyeli mülteciler hakkında çıkan haberler üzerinden sorgulama yapılacaktır. Çalışmaya bir noktada sınırlandırma yapılmasının gerekliliğinin yanında, söz konusu temanın seçilme nedenlerinden biri ise son yıllarda Suriyeli mülteciler hakkında bir hayli gerçek olmayan iddia veya haberin ortaya çıktığını varsaymamızdan kaynaklanmaktadır. Ahmet Şimşek ve Sibel Yalı'nın da (2019) dikkat çektiği gibi Suriyeli mülteciler konusunda ülkemizde sosyal ve kültürel kamplaşmalar cereyan etmekte, söz konusu kamplaşmaların ürettiği ideoloji de toplumsal ret ve kabul konularına doğrudan etki etmektedir (s. 45-46). Dolayısıyla mülteciler hakkında birçok doğru olmayan haberler görülmekte ve bu haberler üzerinden tehlikeli nefret söylemleri inşa edilmektedir. Kaldı ki Türkiye’de post-truth zeminle olan mücadelenin daha güçlü bir şekilde yapılması elzemdir. Zira Açık Toplum Enstitüsü’nün (Open Society Institute) 2018 yılında yayımladığı medya okuryazarlığı endeksine göre Türkiye, Makedonya’dan sonra medya okuryazarlığının en düşük seviyede olduğu ülkedir. Bu durum da Türkiye’yi sahte haberlere karşı direnci düşük ülkeler arasına dahil etmektedir (Lessenski, 2018, s. 12-13).

Çalışmada seçilen haberler ise bir teyit etme kurumu olan teyit.org platformunda Suriyeli mültecilerle ilgili araştırılan ve ortaya çıkartılan yalan haberlerdir. Teyit.org platformu Suriyeli mülteciler hakkında, çeşitli zamanlarda yayınlanmış 28 yalan haberi derlemiştir. <sup>1</sup> Biz de bu haberler arasından “rastgele örneklem alma” yöntemini benimseyerek, 10 farklı yalan haberi seçerek örneklemimizi oluşturduk.

Çalışmada ilk etapta post-truth kavramı açıklanacak, ardından post-truth ile mücadele yöntemlerine ve Yalın Alpay’ın çalışmasındaki mantıksal yaklaşıma değinilecektir. Akabinde ise teyit.org platformunun Suriyeli mülteciler hakkında dezenformasyon içeren veya yalan olduğunu ortaya çıkardığı 10 haber üzerinden yaklaşımın sorgulanmasına geçilecektir.

---

<sup>1</sup> Teyit org. platformu düzenli aralıklarla güncelleme yaparak, Suriyelilerle ilgili yeni dezenformasyon içeren haberler eklemektedir. Bizim çalışmayı yaptığımız dönemde 28 farklı haber bulunmaktaydı (13.07.2019).

## 1. Post-Truth ve (Yeni) Medya

Yukarıda kısmen ifade edildiği gibi hakikatin tanımı veya ne olduğu, insanların üzerine düşünmeye başladığından bu yana karmaşık bir sorun olarak kalmıştır. Mesela Antik Yunan filozoflarından Platon'a göre her türlü bilimsel bilgi duyusal bir şekilde değil, ancak düşünsel-akılsal (ideal) dünyada yer alan nesnelere bağlantılıdır. Dolayısıyla Platon'a göre astronominin konusu dahi duyularımızla gözlemlediğimiz gök cisimleriyle ve hareketleriyle ilgili değil, bilakis aklımızda düşündüğümüz olgulardan fazlası değildir. Aristoteles ise hocası Platon'un bu görüşüne karşı çıkmış ve bilginin; duyumlardan, algıdan, dış gözlemden, zihinden ve akıldan gelen olgularla oluştuğuna işaret etmiştir (Arslan, 2016 s. 54-55). Aristoteles böylece hakikatin çok katmanlı olduğuna işaret etmekle birlikte, onu anlamının farklı yanları olduğuna da işaret eder. Görüldüğü üzere kavram ilk çağlardan bu yana yoğun tartışmaların odağı olmuş, öğrenci ile hocası arasında dahi büyük fikir ayrılıklarına neden olmuştur.

Kavramın tartışmalı doğasının yanında Türkçede ve farklı dillerde de görülebileceği üzere, tartışılan olgu çeşitli kelimelerle ifade edilmektedir. Böyle bir durum ise anlam karmaşasına neden olmaktadır. Örneğin Türkçede gerçek ve hakikat (doğru) kelimeleri günlük hayatta çoğu zaman birbirlerinin yerine, genellikle aynı anlamı taşıyan bir şekilde kullanılmaktadır. Keza İngilizcede de "Truth" ve "Fact" kelimelerinde benzer bir durum görülebilir. Söz konusu kelimeler günlük hayatta birbirlerinin yerlerine aynı anlamda kullanılsalar dahi aynı anlama sahip değillerdir. Örneğin felsefi anlamda "gerçek" asla ifade edilemez; zira gerçek nesnel, dış dünyada bulunur. Dolayısıyla gerçek, söylenen şeyin, iddianın konusu olan şeydir (Arslan, 2016, s. 44). Hakikat ise nesnel gerçekliğin zihnimizdeki öznel yansımasından ibarettir. Dolayısıyla var olandan çok, bilgi veya önermeler, savlar, teoriler gibi bilgisel ifadelerin niteliğidir. Hakikat var olanın üzerine düşünen insanın varlığa dair olan açıklamasıdır. Hakikat doğru, hakikat olmayan ise yanlıştır. Post-Truth kavramı da hakikatin önemsizleşmesi ile ilgilidir (Alpay, 2019, s. 27-28).<sup>2</sup>

Post-Truth kavramının geçmişi 1990'lı yılların başlarına kadar uzansa da 2016 yılından sonra kavram üzerine yoğun tartışmaların yaşandığı bilinmektedir. Siyasette ve

---

<sup>2</sup> Türkçede kullanılan "doğru" kelimesi hakikat ile aynı anlama sahiptir. Hakikat kelimesi, doğru kelimesinin eski Türkçe karşılığıdır (Akarsu, 1998, s. 58).

dünyada yaşanan gelişmelerin yanında, Oxford sözlüğünün post-truth kelimesini yılın kelimesi seçmesi, bütün dikkatleri bu kavramın üzerine çekmiştir. Sözlüğe göre “belirli bir konu üzerinde duyguların ve inançların gerçeklerden daha önemli olması” durumuna post-truth denilmektedir (Oxford Sözlük). Türkçede “hakikat sonrası”, “hakikat ötesi”, “gerçek-aşırı”, “post-olgusal” gibi çevirilere rastlamak mümkün olmakla birlikte, üzerinde uzlaşılan bir çeviri henüz yoktur (Alpay, 2019, s. 25). Bu sebeple şu anki aşamada karışıklık yaşanmaması için “post-truth” olarak Türkçe literatürde kullanılması daha sağlıklı olacaktır. Kavramın içindeki “post” eki bir vakadan sonrasına işaret etmekten çok, önüne geldiği kavramın önemsizleştiğini, gereksiz bir vaziyete geldiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla hakikatin kaybolduğu, önemsizleştiği; bunun yerine duyguların, kişisel kanaatlerin ön plana çıktığı bir dönemden söz edilmektedir (Şimşek ve Yalı, 2019, s. 50). Bu dönemde artık herkes için aynı anda kabul edilecek nesnel hakikatler yoktur. Kitleler popülist söylemlerle yönlendirilmekte; inançlarına, duygularına, toplumsal değerlerine oynanan ifadeler bir zamandan sonra hakikatin yerini alarak hakikat olmaktadır. Kitleler bu hakikat olmayan hakikatleri benimseyerek, rasyonel, eleştirel bir süzgeçten geçirmeden kabul etmekte ve sahiplenmektedirler (Alpay, 2019, s. 33).

Özetle hakikatin hiçbir öneminin kalmadığı, bireylerin veya toplulukların kendine göre bir hakikat yarattığı bir dönem ifade edilmektedir. Esasında hakikate dair bu tanımın, post-modern teorinin içinde uzun yıllar önce ileri sürülmüş ve tartışılmış olduğu söylenebilir. Örneğin Jean Baudrillard’ın günümüzdeki post-truth zemine dair uzun yıllar önce güçlü kehanetler ortaya attığı söylenebilir. Baudrillard simülasyon teorisinde hakikat, imaj ve simülasyon arasındaki sınırın çöktüğünü ifade eder. Ona göre insanlar artık bir hipergerçeklik içinde yaşamaktadırlar. Hakikat ve hakikat olmayan arasındaki sınır bütünüyle çökmüştür. Bu durumun oluşmasında iletişim araçlarının sunduğu gösteri dünyasının ise büyük katkısı bulunur. Sözelimi bir televizyon dizisindeki doktor imajı ya da simülasyonu zaman zaman gerçek doktor olarak algılanabilmektedir (Best ve Kellner, 2011, s. 148-149). Nitekim ülkemizde de bir televizyon dizisinde ölen mafya babası için (Süleyman Çakır) gerçek hayatta cenaze namazı kılındığı bilinmektedir. Bu ifade edilenlerden yola çıkarak post-truth kavramının içerik olarak yeni bir kavram olmadığı iddia edilebilir. Bununla birlikte post-modern teorinin hakikat dışında birçok konu ile ilgilenmesi ve günümüzde hakikat ile ilgili yaşanan problemlerin daha dikkat

çekici bir yapıda incelenmeye ihtiyaç duyulması gibi sebeplerden dolayı, post-truth kavramının bu konuda ön plana çıkarılması yerinde olacaktır. Nitekim doğrudan hakikatin önemsizleşmesi ve bozulmasını imlediği için, bu konuda post-modern teoriden daha geniş bir tartışma alanı oluşturduğu da söylenebilir (Şimşek ve Yalı, 2019, s. 50).

Post-Truth kavramı ilk defa yazar Steve Tesich tarafından 1992 yılında kullanılmıştır. Tesich, Reagan ve Bush gibi politikacılardan örnekler vererek, siyasette yalanın sık bir şekilde kullanıldığını, buna rağmen halkın hakikati bilmeyi istemediğini ifade etmiştir (Alpay, 2019, s. 33). Kavramın inceleme boyutunu ise ilk defa Ralph Keyes'in 2004 yılında "*The Post-Truth Era-Dishonesty and Deception in Contemporary Life*" isimli çalışmasında rastlanmaktadır. Keyes aslında basit bir şekilde yalanlarla dolu, bireylerin vicdanında herhangi bir sorumluluk hissetmediği bir dünyada yaşadığımızı ifade etmiştir (2017). Ralph Keyes post-truth kavramının tanımında Steve Tesich'in şu tanımını kullanır:

Yalancılar her zaman var olmuş olsa da, yalanlar genellikle tereddüt ederek, bol miktarda kaygıyla, bir parça suçlulukla, biraz utançla, en azından az biraz mahcubiyetle söylenirdi. Şimdiyse, zeki insanlar olarak, suçluluk duymadan paçayı kurtarabilmek için gerçeği örtbas etmeye gerekçeler buluyoruz. Ben buna hakikat sonrası diyorum. Hakikat sonrası bir çağda yaşıyoruz. Hakikat sonrası, etik açıdan bir alacakaranlık kuşağında yer alıyor. Yalancı olduğumuzu düşünmeden gerçeği gizlememizi sağlıyor (Keyes, 2017, s. 22).

Keyes (2017) kitabında daha çok yalan ve gerçeğin örtülme sürecine eğilir. İnsan doğasının her durumda doğru söylemeye meyilli olmadığını ifade eder. Keyes çalışmasında dürüstlüğü çöktüğünü, yalanın ve aldatmanın artık normal bir durum haline geldiğini, yalan denilen olgunun kimse tarafından yadırganmadığını ifade eder. Örneğin yalancılığı ve düzenbazlığı benimseyen bir insan, artık rahat bir şekilde şöhret olabilmektedir. Ve insanlar bu durumu yadırgayacakları yerde normal karşılamaktadırlar. Toplumların bu hâle gelmesi ise toplumsal sözleşmeyi zedelemektedir.

Kuşkusuz kavramın bu denli tartışılmasındaki en önemli iki olay ise Birleşik Krallık'ın Avrupa Birliği'nden (AB) ayrılma süreci olarak bilinen Brexit referandumu ve 2016 yılında Donald Trump'ın ABD başkanı seçilmesi ile sona eren başkanlık seçim süreçleridir (Kavaklı, 2019, s. 665). ABD başkanlık seçimlerinde internet, bilhassa sosyal medya, üzerinden Cumhuriyetçilerin adayı Donald Trump lehine, Demokratların adayı Hillary Clinton'ın ise aleyhine birçok haber paylaşımı yapılmıştır. Bazı uzmanlar bu yalan haber paylaşımlarının seçim sonuçlarında son derece etkili olduğunu ve böyle bir

süreç yaşanmasaydı Trump'ın başkanlık koltuğuna asla oturamayacağını iddia etmektedirler (Allcott ve Gentzkow, 2017, s. 212).<sup>3</sup> Brexit sürecinde de benzer bir durum olduğu belirtilmektedir. Referandum sürecinde AB'den ayrılma yanlısı grubun başını çektiği Vote Leave koalisyonu otobüslerin üzerine, "Avrupa Birliği'ne haftalık 350 Milyon Sterlin gönderiyoruz. Bunun yerine ulusal sağlık sistemimizi finanse edelim" yazan reklam ilanları vermiştir. İngiltere İstatistik Kurumu reklamda yer alan iddianın yanlış olduğunu açıklamıştır. Ancak reklam uzun süre otobüslerde ve haberlerde yer almıştır (Henley, 2016).

Bu iki büyük olay post-truth zemini örneklendirmek için sık bir şekilde dile getirilmekle birlikte, mevzubahis zemini yaratan birçok başka durumun da yaşandığı açıktır. Örneğin internet, bilhassa sosyal medya, üzerinde her gün birçok yalan veya dezenformasyon ile karşılaştığımız bir mecra hâline gelmiştir. Mesela sosyal medyanın yalan haberlerin yayılımı konusunda etkin bir araç olduğu çeşitli araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır (Allcott ve Gentzkow, 2017, s. 214-215; Brandtzaeg ve Følstad, 2017, s. 65). Sosyal medya üzerindeki yalan haberlerin, gerçek haberlerden çok daha hızlı bir şekilde yayıldığı da ortaya konulmuştur (Vosoughi, Roy, Aral, 2018). Günlük hayatlarımızda bulunduğumuz ülkeye veya dünyaya dair birçok haberi sosyal medya üzerinden takip etmekteyiz. Örneğin 2016 yılında yapılan bir araştırmaya göre Amerikalı yetişkinlerin yüzde 62'si gündeme dair haberleri sosyal medya üzerinden takip etmektedir (Gottfried ve Shearer, 2016). 2019 yılı itibariyle Türkiye'de nüfusun yüzde 72'si internet kullanırken, nüfusun yüzde 63 oranındaki kısmı ise aktif olarak sosyal medyayı kullanmaktadır (Bayrak, 2019). Özetle toplumların çoğunluğu interneti ve sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanmaktadırlar. Böylesine yaygın bir kullanımın olduğu mecrada, en basitinden maddi gelir elde etmek için dahi birçok dezenformasyon yapılmaktadır. Örneğin BuzzFeed sitesinden Craig Silverman'ın seçim ertesinde yaptığı araştırmalarda gösterdiği üzere, Makedonyalı gençler yalan haberler içeren siteler kurarak ciddi maddi kazanç elde etmişlerdir. Bu haberler ise sosyal medya üzerinden yoğun bir şekilde etkileşim almıştır. Bunun yanında CNN, ABC News, Bloomberg, Washington Post gibi uluslararası haber kuruluşlarının isimlerine, logolarına benzeyen internet

---

<sup>3</sup> Rusya'nın seçim sürecine aktif bir şekilde müdahil olduğunda dair iddialar seçim ertesinde bir hayli tartışılmıştır. Twitter'ın geçen yıl yayınladığı bir raporda, Internet Research Agency adlı ve Rus hükümetiyle bağlantılı bir şirket, seçim öncesinde neredeyse 700.000 ABD vatandaşına propaganda içerikli mesaj göndermiştir (Rosenberg, 2018).

sitelerinin kurulduğu ve bu sitelerden yayılan yalan haberlerin birçok insanı etkilediği de bilinmektedir (Uluk, 2018, s. 52).<sup>4</sup>

Yeni medyanın post-truth zemine katkı sağlayan bir diğer sorununun ise sosyal medya veya benzeri mecralarda yer alan sözde “kanaat önderleri” olduğu görüşüdeyiz. Alpay’ın (2019) da işaret ettiği gibi yeni medyanın iletişim imkânlarını demokratikleştiren bir süreç olarak karşımıza çıktığı iddia edilmiştir. Zira daha önce kendini kamusal anlamda ifade hakkı olmayan milyonlarca insana, internet üzerinden kendini ifade etme hakkı verilmiştir. Ancak böyle bir durumun insanlık için ne kadar iyi veya demokratik olarak değerlendirilebileceği şüphelidir. Modernleşme entelektüellere, uzmanlara önemli bir seçkinlik bahşetmiştir. Fakat bu durum erozyona uğramıştır. Bilgi birikimi şüpheli geniş kitlelere; ekonomi, siyaset, kültür ve sosyal ilişkilerde kendi fikirlerini, seçkinlerin küçümsemesine maruz kalmadan, ifade etme olanağı tanınmıştır. Bilgi üretiminin tekeli seçkinlerin elinden alınmıştır (s. 17). Mesela sosyal medya üzerinden, eğitim seviyesini veya entelektüel birikimini tam olarak bilemediğimiz birçok kişi önemli konularda fikir beyan etmektedirler. Bu kişiler ise binlerce insan tarafından takip edilmektedir. Bu insanları takip eden takipçilerin ise ne ölçüde bu kişilerden etkilendikleri belirsizdir. Bu kişilerin sosyal medyada âdeta bir tür sözde kanaat önderi gibi ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Topluma dezenformasyon içeren veya yanlış, eksik bilgi verdiklerinde post-truth zemine katkı sağlamaktadırlar.

Sözde kanaat önderlerinin yanında internet dünyasının en çok tartışılan olgularından biri de Trollerdir. Eğlence amaçlı yapılan trollük örnekleri olduğu gibi siyasi amaçlarla yapılan kamuoyunu yanıltan, yönlendiren, dezenformasyon içeren bilgileri hazırlayan trollerin de varlığı bilinmektedir (Binark, Karataş, Çomu, Koca, 2015, s. 125-126). Trollük olgusunun da post-truth zemini besleyen faktörlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

---

<sup>4</sup> Atatürk’e atfedilen “Bir gün benim sözlerim bilime ters düşerse bilimi tercih edin” ifadesi uzun bir zamandır sosyal medyada sirkülasyon hâlindeydi. Atatürk’ün ilim ve fenni yücelten ve bunların çok önemli olduğuna dair ifadeleri bilinmektedir. Ancak yukarıda geçen ifadesine hiçbir tarihi kaynaktan rastlanmamaktadır. Bazı akademisyenlerin dahi gerçek olduğunu zannettiği bu ifadeler, 9 Kasım 2017 tarihinde Elon Musk tarafından Anıtkabir ziyareti sonrasında tweet olarak paylaşılmıştır. Musk’ın paylaşımı kısa sürede 200 binin üzerinde beğeni almış, ABD’nin internet arama motorlarında “Atatürk” kelimesi en çok aratılan kelime olmuştur. Ayrıca söz konusu ifadeler Türk gazetelerinde “Atatürk’ün ünlü sözü” şeklinde manşetlere yansımıştır (Şimşek ve Yalı, 2019, s. 112-113). Tarihçiler Atatürk’e ait böyle bir sözün olmadığını defaatle tekrar etmiş olsalar da bu söz artık bir “post-truth” hakikati olarak hafızalarda yer almaktadır. Hakikatin yerini hakikat taklidi yapan olgu almıştır.



Post-Truth zemini besleyen bir diğer olgu ise literatürde sık tekrar edildiği üzere filtre balonları (filter bubble) ve yankı odalarıdır (echo chambers). Sosyal ağlar belli algoritma yapıları içinde çalışmaktadırlar. Bu algoritmalar kullanıcıları daha fazla süre ağda tutmak için geliştirilmişlerdir. Kullanıcıların ürettiği, tükettiği, beğendiği veya beğenmediği gibi benzer olgular üzerinden sosyal ağlar şekillenmektedir. Örneğin kullanıcıların haber akışı bu filtre balonları aracılığıyla kişileştirilmektedir. Filtre balonları kullanıcının doğrudan tercihleriyle şekillenmektedir. Kullanıcılar bu şekilde sadece tükettikleri, amiyane tabirle hoşuna giden içerikle karşılaşmaktadır (Uluk, 2018, s. 18). Dolayısıyla kullanıcılar ideolojik anlamda kendi görüşlerine uygun içerikle karşılaşmaktadırlar. Kullanıcıların görüşleri, fikirleri, inançları kendilerine uygun görüşlerle âdeta birbirine çarpmakta ve bir tür “yankı” oluşturmaktadır. Yani kendi sesinden başkasının duyulmadığı yankı odaları oluşmaktadır. İnsanlar daha çok kendi görüşlerine yakın insanları takip etmekte, arkadaşlık ve iletişim kurmaktadır. Kullanıcılar bu sebepten dolayı karşıt görüşlerle ya temasa geçmemekte ya da çok az bir iletişim hâlinde olmaktadır. Yankı odalarında paylaşılan yalan haberlerin düzeltme ile karşılaşması ise daha zor bir vaziyete ulaşmıştır. Ayrıca insanlar kendilerine yakın buldukları kişilerin paylaştıkları haberlere inanmaya daha yatkınlardır. Bu durumun post-truth zemini beslediği gibi ideolojik anlamda kutuplaştırmayı artırma olasılığı yüksektir (Kavaklı, 2019, s. 668-669). Nitekim meşhur sosyolog Zygmunt Bauman da ölmeden önce verdiği bir röportajda bu tehlikeye dikkat çekmiş ve sosyal medyanın bir tuzak olduğunu ifade etmiştir. Bauman’a göre esas diyalog aynı şeylere inanmadığınız insanlarla olmalıdır. Bunu şu sözlerinden anlayabiliriz:

Esas diyalog sizinle aynı şeylere inanan insanlarla konuşmak değildir. Sosyal medya bize diyalog kurmayı öğretmiyor, çünkü anlaşmazlıktan kaçınmak çok kolay. Ancak insanların çoğu sosyal medyayı bir araya gelmek veya ufuklarını genişletmek için değil, tam tersine, kendilerine kendi seslerinin yankıları olan sesleri duyacakları, kendi yüzlerinin yansımaları olan yüzleri görecekleri bir konfor alanı yaratmak için kullanıyor. Sosyal medya çok kullanışlı ve keyifli bir tuzak (T24.com, 2016).

Neticede dünyaya dair problemler derinleşebilmekte ve kimi zaman çözülmesi mümkün olmayan bir duruma doğru evirilebilmektedir. Nihayetinde insanların; kişisel inançlarıyla, fikirleriyle, görüşleriyle çelişen doğruları kabul etmekte zorlandıkları ve bu doğruları da çoğu zaman görmezlikten geldikleri çeşitli araştırmalar ile ortaya konulmuştur (Brandtzaeg ve Følstad, 2017).

Böyle bir zeminde rasyonel aklın uzlaşabileceği hakikatlerden uzaklaşarak, bireysel hakikatler ön plana çıkmaya başlamıştır. İnsanlar artık kişisel hakikatler inşa etmektedirler. Her bireyin öznel bazı hakikatlere sahip olması normal karşılanabilir. Ancak gelinen post-truth zeminde insanlar, kendi hakikatlerini tek geçerli hakikat olarak kabul etmekte ve bunları körü körüne savunmakta ve karşı görüşleri dinlemeye tenezzül etmemektedir. İnsanlığın barış içinde, sağlıklı bir şekilde yaşaması ve hatta gelişme gösterip, refah seviyesi yüksek bir duruma gelebilmesi için post-truth zeminle mücadele edilmesi elzem bir durumdur.

## **2. Post-truth Zemin ile Mücadele Etme Yöntemleri**

Post-truth zemin ile mücadele etmek, geçmişte yaşanan çeşitli vakalarda da görüleceği üzere son derece zor bir süreçtir. Zira herhangi bir yalan haber düzeltildiğinde insanlar, ilk etapta edindiği algılarını değiştirmekte bir hayli zorlanmaktadır. Bununla birlikte, post-truth zemin ile mücadeleye dair çeşitli yöntemler zikredilebilir.

Doğrulama veya teyit (fact-check) platformları bu mücadelede kuşkusuz başat bir rol üstlenmektedir. Gerek dünyada gerekse ülkemizde bu platformların sayısı her geçen gün çoğalmaktadır. Geçtiğimiz yıllarda hem bazı medya kuruluşları hem de bağımsız bazı girişimler yoluyla birçok teyit platformu hizmete girmiştir. 2018 yılı itibariyle dünya genelinde 149 teyit platformu bulunmaktadır. Türkiye’de açılan ilk doğrulama platformu ise 2009 yılında kurulan yalansavar.org isimli internet sitesidir. 2014 yılında dogrulukpayi.com, malumatfurus.org ise 2015 yılında hizmete başlamışlardır. Günümüzde en etkin platformlarından biri olan teyit.org platformu ise 2016 yılında hizmete başlamıştır. Teyit.org platformu dogrulukpayi.com ile Uluslararası Doğruluk Kontrolü ağına ülkemizden üye olan ikinci platformdur (Uluk, 2018, s. 78-80).

Teyit platformları haricinde yalan haberle mücadele etmek için çeşitli ağlar kurulmuştur. Bunun yanında ana akım medya, sosyal medya ve internetin en büyük arama platformu olan Google da bazı doğrulama sistemleri geliştirmişlerdir. BBC, Reuters, Associated Press, Agence France Presse gibi önemli ana akım medya kuruluşlarının bulunduğu bazı medya mecraları, çeşitli doğrulama yöntemleri geliştirmişlerdir. Haberler belli kontroller yapıldıktan sonra servis edilmektedir (Şener, 2018, s. 66). 2015 yılında yalan haberle mücadele için geniş bir ağ oluşturma amacıyla First Draft Network hizmete girmiş ve Twitter, Facebook gibi sosyal medya kuruluşlarının yanında, Washington Post,

CNN gibi çok sayıda ana akım medya kuruluşunu bünyesine dahil etmiştir. Google 2017 yılında 48 ülkede haber ve makaleler için doğrulama hizmeti vermeye başlamıştır. Google, ülkelerin çeşitli teyit platformları ile birlikte çalışacağını ve doğrulaması yapılan haberlerin ilk sıralarda gösterileceğini duyurmuştur (Karagöz, 2018, s. 699, 703).

Dezenformasyonun ve yalan haberlerin düzeltilmesi noktasında akademisyenlere, uzmanlara ve entelektüellere de önemli bir görev düştüğünü söylemek gerekir. Toplumun seçkin üyelerinin, uzmanlık alanlarına göre post-truth zemin ile mücadele etmeleri toplumsal bir ödev olarak kabul edilmelidir. Örneğin Şimşek ve Yalı (2019) “Gerçekten öyle mi olmuş?” isimli çalışmalarında tarihsel perspektiften post-truth zemini irdelemiş ve sosyal medya veya internette bulunan tarihsel safsatalara dikkat çekmişlerdir.

Post-truth ile mücadele konusunda Yalın Alpay’ın (2019) mantık ilminden yararlanılması görüşü de dikkat çekicidir. Çalışmamızın yapılma amacı da, yukarıda da belirtildiği gibi, Alpay’ın ortaya koyduğu bu mantıksal yaklaşımı yalan haberler üzerinden sınamaktır. Alpay, post-truth zeminde mantığın bozulmasını gösteren safsata (fallacy) adı verilen hileli akıl yürütme yöntemlerinin sık bir şekilde kullanıldığını ifade eder. Safsata, doğru bir akıl yürütme olmadığı halde, doğru bir akıl yürütmeymiş gibi gözükken hileli bir yöntemdir. Safsatalar genellikle kendilerini makul ve doğru bir akıl yürütme gibi sunarak, dinleyicilerini ikna ederler. Safsatalar çoğu zaman ikna edici savlar olarak görülürler (s. 20-21). İnsanlar genellikle, safsataları öne sürerken bunların geçersiz savlar olduğunu anlamazlar. Ancak derinlemesine incelendiğinde bunların geçersiz, yetersiz önermeler olduğu anlaşılır. Tartışma esnasında veya dinleyicilere hitap eden kişinin safsataları kullanması karşı tarafı aldatmasına veya yanıltmasına yaramaktadır. Zihin ise safsatalara çeşitli nedenlerden dolayı kapılabilmektedir. Bunlar; öznel nedenler, bilgi eksikliği, karışık muhakeme, önyargı, manipülasyon isteği, hırslar, ego, dikkatsizlik ve acelecilik, duyduğunu hiçbir süzgeçten geçirmemek, özdeşleşme, dışsal nedenler (s. 105-109). Alpay safsataları örneklendirerek sınıflandır ve bu şekilde post-truth dönemde bir safsatayla karşılaşıldığında nasıl bir şekilde yanıltma yapılacağını daha rahat anlaşılacağını umduğunu belirtir. Ona göre hakikatin bozulduğu, sahtenin hakikatin yerini aldığı günümüz post-truth dünyasında öncelikle sahte ve hakikati birbirinden ayırt etmemiz gerekmektedir. Bunun en iyi yollarından biri de mantık ilmidir. Şayet yeniden doğru akıl yürütme yöntemlerini hatırlarsak, post-truth zeminin ürettiği hileli akıl

yürütmeleri anlayabilir ve böylece inşa edilen sahte hakikatlerin ve çürütmelerin geçerlilikleri olmadığını saptayabiliriz (s. 79, 102-103).

Yalın Alpay (2019, s. 112-113) safsataları yedi ana başlık altında toplar. Farklı alt başlıkları da var olan yedi ana başlık şunlardır:

- 1) İleri sürülen savdan farklı bir savın çürütülmesi
- 2) Savı değil rakibi hedef almak
- 3) Yanlış kanıtlar kullanmak
- 4) Sorumluluğun karşıya atılması
- 5) Tribünlere Oynamak
- 6) Tanık Göstermek
- 7) Muğlaklaştırma

### 3. Suriyeli Mülteciler Hakkında Çıkan Yalan Haberlerin Yalın Alpay'ın Mantıksal Yaklaşımı Çerçevesinde Sorgulanması

Burada teyit.org sitesinde “Türkiye’de Yaşayan Suriyelilerle İlgili İnternette Yayılan 28 Yanlış Bilgi” (teyit.org) adı altında yayınlanan haberler arasından 10 haber seçilmiş ve Yalın Alpay’ın yaklaşımı doğrultusunda haberler sorgulamaya tutulmuştur.

#### a) Suriyeliler Maaşlarını Almak için PTT Önünde Kuyruğa Giriyor İddiası



İlk örneğimiz, Twitter üzerinden yayılan dezenformasyon içeren bir haberdir. Habere göre Suriyeli mülteciler PTT ‘den maaş almak için kuyrukta beklerken, Türk

vatandaşları ise az bir ücret kazanmak için sebze ve meyve satışı yapmaktadır. Yalın Alpay'ın (2019) yaklaşımına göre buradaki durum “tribünlere oynamak” şeklinde adlandırılabilir. Bu ana başlığın altında; dinleyicilere yönelme, dinleyicilerin önüne atma, mağduru oynamak, dinleyicilerde popülist özdeşlik kurmak gibi alt başlıklar bulunmaktadır (s. 155). Bu tweette oluşturulan safsata dört alt başlığın içini de doldurmaktadır.

**Dinleyicilere Yönelme:** Doğrudan dinleyiciye yönelerek dinleyicinin bilgisizliğinden yararlanılarak yapılan safsata şeklidir (Alpay, 2016, s. 155). Tweeti yazan kişi doğrudan Türk vatandaşlarına hitap etmektedir. Nerede, kimler tarafından, hangi şartlar içerisinde, kimin çektiği veya çekildiği belli olmayan iki farklı fotoğraf verilerek karşılaştırma yapılır. Fotoğrafların içerik ve bağlam bilgisi verilmeyerek, tweeti görüntüleyenlerin bilgisizliği üzerinden safsata inşa edilir.

**Dinleyicilerin Önüne Atma:** Bu alt başlık temelde biz-öteki karşıtlığına yaslanır. Sav üreten kişi hitap ettiği kitleyle aynı sosyal gruptan (din, mezhep, millet, lonca, cemaat vs.) olduğunu belirterek, karşı taraf üzerine hileli bir sav üretme avantajı elde eder. Zira hitap ettiği kitlenin onunla aynı sosyal grubu paylaşması, inandırıcılık bakımından bir avantaj sağlar. Sonuçta insanların aynı gruptan olduğunu kabul ettiği kişilere inanması daha olası bir durumdur (Alpay, 2019, s. 155-156). Tweeti yazan kişi doğrudan Türk vatandaşlarına hitap eder; Suriyeli mülteciler ve Türk vatandaşları arasında ise biz-öteki söylemi oluşturur. Suriyeli mülteciler emek sarf etmeden maddi kazanç elden eden bireyler olarak sunulurken; Türk vatandaşları ise zor şartlar altında, düşük bir maddi kazanç karşılığında çalışan bireyler olarak resmedilir. Bu ise iki farklı birbirinden alakasız fotoğraflar üzerinden inşa edilir.

**Mağduru Oynamak:** Temelde mağdur edebiyatına başvurarak sahte delillendirme aracılığı ile hileli sav inşa etmeye denilmektedir. Bu safsata kurgusunda kişi kendisini ve durumunu, insanların kendisi için üzüleceği veya empati kurabileceği duruma getirir. Merhamet ve şefkat duygularını istismar etmeye yöneliktir (Alpay, 2019, s. 156-157). Biz-öteki kurgusu üzerinden karşı karşıya getirilen Suriyeli mülteciler bu tweette rahat bir şekilde, maddi kazanç elde eden bir konuma itilirken, Türkler ise mağdur sınıfına düşürülür. Buradaki gizli söylem ise mülteci sınıfındaki Suriyelilerin aslında mağdur olmadığı; bilakis asıl mağdurların Türkler olduğudur.

**Dinleyicilerle Popülist Özdeşlik Kurma:** “Herkesin ve her toplumun çeşitli önyargılardan, kutsal inanışlardan ve nefret imgelerinden oluşan, özgün genel kabulleri vardır. Bu safsata türünde çürütme yapmak isteyen kişi, kendisini, dinleyicilerin değerlerini ve görüşlerini paylaşan biri olarak sunmaya azami dikkat gösterir” (Alpay, 2019, s. 157-158). Tweeti yazan kişi doğrudan popülist bir özdeşlik kurmaktadır. Türk sosyal medya kullanıcılarına hitap ettiği gibi, “ülkemin vatandaşları” ifadesiyle özdeşlik durumunu güçlendirmektedir.

#### b) Türkiye’de Son 6 Ayda 225 Bin Suriyelinin Doğum Yaptığı İddiası



Bu tweet ise tipik bir “yanlış kanıtlar kullanmak” başlığında ifa edilen bir safsata şeklidir. Bu safsata şeklinde “savın çürütülmesi adına kanıtlanması gerekeni, hiçbir eleştiriye tutmadan, sanki kanıtlanmışçasına doğru kabul etme hilesidir” (Aristoteles’den Akt. Alpay, 2019, s. 137).

**Var Olmayan Tehlikeler İcadı:** “Herhangi mantıklı bir gerekçe yerine, sahte bir tehlike potansiyeli tehdidini ileri sürerek hileli bir akıl yürütmeyle yapılmasıdır” (Alpay, 2019, s. 147). Bu tweette var olmayan bir tehlike öne sürülmektedir. 80 milyonu aşan Türkiye nüfusu içerisinde 225 bin Suriyeli çocuğun doğumu bir tehlike olarak öne sürülmekte ve Türk milletinin acilen bu durumu durdurması salık verilmektedir. Bununla birlikte “Kamu Denetçiliği Kurumu’nun (KDK) 2018 yılında yayınladığı ‘Türkiye’deki Suriyeliler’ isimli raporda, Suriyeli mültecilerin Türkiye’ye giriş yapmaya başladığı 2011 yılından 1 Temmuz 2017’ye kadar geçen sürede 248 bin 462 doğum gerçekleştirdiği belirtiliyor” (teyit.org). Bu tweetin içerisinde safsata inşasına rastlanmakla birlikte, mevzunun dezenformasyon olduğunu anlamak için dış bir bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Safsatayı tam anlamıyla tespit etmek için salt olarak tweette yer

alan sav yeterli değildir. Dolayısıyla Alpay'ın yaklaşımı bu örnek üzerinde, tek başına safsatayı ortaya çıkarmak için yeterli veri sağlamamaktadır. Muhakkak bir dış bilgi (KDK raporu) gereklidir.

### c) Konya Büyükşehir Belediyesi Suriyelilere Maaş Bağladı İddiası



Bu örnekte de tribünlere oynama durumu görüldüğü gibi indirgemeci yaklaşım da bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi burada da; dinleyicilere yönelme, dinleyicilerin önüne atma, mağduru oynamak, dinleyicilerde popülist özdeşlik kurmak gibi alt başlıklar bulunmaktadır.

**Dinleyicilere Yönelme:** Facebook'ta bu paylaşımı yapan kişi doğrudan Türk vatandaşlarına hitap etmektedir. Nerede, kimler tarafından, hangi şartlar içerisinde, kimin çekildiği belli olmayan bir fotoğraf ile safsata inşa edilmeye çalışılır.

**Dinleyicilerin Önüne Atma:** Suriyeli mülteciler ile Türk vatandaşları arasında bir karşılaştırma yapılarak biz-öteki söylemi üzerinden safsata güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Metni yazan kişi Konya Büyükşehir Belediyesi'ni Suriyelilere yardım etmekle; ancak Türk vatandaşlarına herhangi bir yardım yapmamakla suçlar. Türk vatandaşları fakirlik içinde yaşarken, Suriyeli mülteciler belediyeden aldıkları yardım ile

refah içerisinde olan bireyler olarak sunulurlar. Ayrıca zor ekonomik şartlar altında yaşayan Türk vatandaşlarının oğullarının ise Suriye’de savaşta olduğu ifade edilir.

**Mağduru Oynamak:** Yukarıdaki örnekte olduğu gibi burada da Türk vatandaşları mağdur olarak sunulurken, mülteci konumunda bulunan Suriyeliler refah içerisinde yaşayan bireyler olarak resmedilir.

**Dinleyicilerle Popülist Özdeşlik Kurma:** Bu metni yazan kişi doğrudan Türk vatandaşları ile popülist bir özdeşlik kurmaktadır. Bu şekilde ortaya koyduğu safsatayı güçlendirmeye çalışmaktadır.

**İndirgemeci Yaklaşım/Bostan Korkuluğu Savı:** Bu sav “ileri sürülen savdan farklı bir savın çürütülmesi” başlığı altında bulunmaktadır. Bu sav şeklinde tartışmanın asıl konusundan uzaklaşılarak, konuyla doğrudan ilgisi olmayan meseleler sanki konunun özümüş gibi sunulur. İndirgemeci yaklaşımda ise rakibin savını olabilecek en sığ şekle sokarak karikatürleştirme yapılır. Karşı tarafın ortaya atmadığı veya karşı tarafla ilgisiz mesele safsatanın özü gibi sunulur (Alpay, 2019, s. 115). Yukarıda yer alan fotoğrafta kâğıttan çöp toplayan Türk vatandaşlarının evlatlarının, Suriye’de asker olduğu iddia edilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde görevini ifa eden askerlerin ailelerinin ekonomik anlamda ne durumda olduğunu (hatta özel boyutta kâğıt toplama işi ile iştigal edip etmediklerini) belirlemek için kapsamlı bir araştırma yapmak gereklidir. Metinde ise böyle bir araştırmaya herhangi bir atıf yoktur.

Paylaşım bütünüyle hileli akıl yürütme teknikleri ile bezenmiş olsa da bu haberin tamamen yalan olduğunu anlayabilmek için Konya Büyükşehir Belediyesi’nin yapacağı resmi bir açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Şayet elimizde bu açıklama olmasaydı, bu haberin bütünüyle yalan olup olmadığını karar vermemiz mümkün olmazdı.



## d) Suriyeliler ile İlgili Paylaşım Yapanlara Üç Yıla Kadar Hapis Cezası Verileceği İddiası



Suriyelilerle ilgili paylaşım yapanların üç yıla kadar hapis verileceğinin iddia edildiği bu Facebook paylaşımında, dikkat çeken ilk olgu devletin en üst kademesinde bulunan Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın fotoğrafıdır. Cumhurbaşkanı üzerinden “tanık gösterme” uygulanmaktadır.

**Tanık Gösterme:** İleriye sürülen savın güçlendirilmesi veya çürütülmesi için bir uzman ya da otoritenin işaret edilmesine tanık gösterilme denilmektedir. Bu şekilde otoritelerin toplum üzerindeki nüfuzu üzerinden sav güçlendirilmeye çalışılır. Tanık gösterme biçiminde otoritelerin ifadelerinin çarpıtılmasına, tahrif edilmesine, manipüle edilmesine sık bir şekilde rastlanmaktadır (Alpay, 2019, s. 159). Bu paylaşımında da benzer bir durum yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın yapmadığı bir açıklama onun fotoğrafı altında verilerek, böyle bir açıklamayı yapmış gibi bir durum oluşturulmaktadır. Bununla birlikte bu haberin dezenformasyon içerdiğini anlayabilmek için sadece bu bulgular yeterli bir sebep değildir. Sadece paylaşımı inceleyerek doğrudan safsatayı çözümlenmek mümkün değildir. Üstelik paylaşımında bir haber sitesine uzantı verilmektedir. Çeşitli haber sitelerinin de dezenformasyon içeren bu haberi paylaştığı bilinmektedir (teyit.org). Dolayısıyla bu haberin dezenformasyon içerdiğini idrak edebilmek için dışardan bir bilgiye (İçişleri Bakanlığı tarafından konu hakkında yapılan açıklamalar) ihtiyaç duyulmaktadır.

### e) İki Suriyelinin Bursa'da Bir Kadını Kaçırıp Tecavüz Ettiği İddiası



Buradaki örnekte ise, iki Suriyeli mültecinin Türk bir kadına tecavüz ettiği iddiası üzerinden bütün mültecileri suçlayan bir yaklaşım söz konusudur. Nerede çekildiği ve ne yaşandığı tam olarak belli olmayan bir kadın fotoğrafı üzerinden safsata güçlendirilmeye çalışılır. Buradaki haber, “Tanık Gösterme” ana başlığının altında bulunan “Genel Önyargıları İstismar Etmek” başlığına uyum sağlamaktadır.

**Genel Önyargıları İstismar Etmek:** “Genel önyargılar da otorite olarak istismar edilebilir. Zira Aristoteles’in söylediği gibi, bir şey çoğunluğa doğru görünüyorsa, o şeye doğru deriz” (Alpay, 2019, s. 161). Pek çok araştırmanın da gösterdiği gibi insanlar yeni bir bilgi ile karşılaştığında, zihinlerinde daha önce bulunan bilgiler, görüşler, önyargılar gibi faktörlerin etkisiyle bu bilgiyi anlamaktadır. Şayet bu yeni bilgi genel kanaatlerle veya inançlarla ters düşüyorsa, insanlar bu yeni bilgiyi daha çok reddetme veya görmezden gelme eğiliminde bulunmaktadırlar (Nyhan ve Reifler, 2012, s. 9).

Toplumda Suriyelilere karşı bir önyargı olduğu kabulünden hareketle, iki Suriyelinin tecavüz fiilini gerçekleştirdiği iddiası üzerinden bütün mülteciler töhmet altında bırakılmaktadır. Haberde safsata, önyargıları istismar ederek kurulsada sadece bu durum haberin dezenformasyon içerdiğini tespit etmek için yeterli değildir. Nitekim haberde tecavüz edildiği iddia edilen kişinin ismi verilmekle birlikte, fiilin gerçekleştiği bölge de ifade edilmekte, hatta faillerin polis tarafından yakalandığı belirtilmektedir. Bu tür bilgilerin haberin inandırıcılığına katkı sağladığı söylenebilir. Ancak haber hiçbir şekilde doğruluk arz etmemektedir. Örneğin kullanılan fotoğraf Suriyeli mültecilerle

ilgisiz bir olaydan alınmıştır. Ancak bu bilgilere teyit.org sitesinin araştırması ile ulaşmak mümkündür (teyit.org).

#### f) 131 Bin 746 Suriyelinin Üniversiteye Yerleştirildiği İddiası



Bu haberde ise 131.746 bin Suriyeli mültecinin üniversitelere sınavsız olarak yerleştirildiği ve aylık 800 Türk Lirası öğrenim yardımı aldıkları iddia edilmiştir. Suriyelilerin tercih ettiği bölümlerin ise puanı yüksek bölümlerden oluştuğu görülmektedir. Diğer bir iddia ise, ODTÜ'ye yerleştirilen Suriyeli Ahmed Zevat'ın "çapraz geçiş" yöntemi ile dünyanın en iyi üniversitelerinden biri olan Oxford Üniversitesi'ne katılacağını söylemesidir. Burada yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tribünlere oynama fiili bulunur.

**Dinleyicilere Yönelme:** Facebook'ta bu paylaşımı yapan kişi doğrudan Türk vatandaşlarına hitap etmektedir. Nerede, kimler tarafından, hangi şartlar içerisinde, kimin çekildiği belli olmayan bir fotoğraf ile safsata inşa edilmeye çalışılır.

**Dinleyicilerin Önüne Atma:** Suriyeli mülteciler ile Türk vatandaşları arasında bir karşılaştırma yapılarak biz-öteki söylemi oluşturulur. Metni yazan kişi Suriyeli mültecilerin sınavsız olarak arzu ettikleri bölüme ve üniversiteye yerleştirildiğini iddia ederken, Türk vatandaşlarının ise sınav yoluyla ancak üniversiteye girebildiğini ima eder.

**Mağduru Oynamak:** Türk vatandaşları mağdur olarak sunulurken, mülteci konumunda bulunan Suriyeliler refah içerisinde yaşayan bireyler olarak resmedilir. Nerede, kimler tarafından kimin çekildiği belli olmayan bir fotoğraf üzerinden Suriyeli mültecilerin derslikte (yani üniversite içinde) olduğuna dair iddia güçlendirilmeye

çalışılır. Türk vatandaşlarının üniversiteye girmekte zorlandığını ancak Suriyelilerin Oxford Üniversitesine dahi rahatlıkla “çapraz geçiş” ile geçebileceği iddia edilir.

Haberde safsata inşa etmeye dair savlar ileri sürülse de haberin bütünüyle doğru veya yanlış olup olmadığını anlamak için bazı dış bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin üniversite sistemine hâkim bir birey “çapraz geçiş” olarak adlandırılan bir sistemin olmadığından haberdardır. Ancak sisteme hâkim olmayan biri böyle bir sistemin olduğunu düşünebilir. Bunun yanında haberin yalan olduğunu anlamak için teyit.org platformunun yaptığı gibi YÖK’ün hazırladığı “Yurtdışından Öğrenci Kabulüne İlişkin Esaslar” incelenmek zorundadır. Şayet esaslar incelendiği takdirde, böyle bir ayrıcalığın hiç kimseye verilmediği anlaşılabilir (teyit.org). Haberde üniversiteye yerleşen Suriyelilere dair bir rakam verilir. Bu şekilde inandırıcılık arttırılmaya çalışılır.

#### **g) Ahmed-i Şerif İsimli Kişinin Türkler ve Suriyeliler Hakkında Söylediği İddia Edilen Sözler**

Bu örnekte kim olduğu belli olmayan Ahmed-i Şerif isimli kişinin çeşitli iddialarını görmekteyiz. Daha doğrusu bu kişiye atfedilen, geleceğe dair bazı ön görülerden söz edilmektedir. Metne göre Suriyeliler, Allah tarafından Türkiye’nin hegemonyasını yıkmak için gönderilen bir millet olmakla birlikte, Suriyeli gençler 15-20 yıl içerisinde Türkiye’nin önemli şirketlerini ve hatta Türkiye’nin yönetimini de ele geçirecekler. Metni paylaşan kişi Türk halkına çağrı yaparak “aklını kullanmasını” tavsiye ederek, Suriyelilere karşı harekete geçme çağrısı yapmaktadır. Bu metinde hem tanık gösterilerek hem de var olmayan bir tehlike ortaya atılmaktadır. Bunların yanında “Rakibin Korkutucu Amaçlar Taşındığını İleri Sürmek” olarak adlandırılan hileli akıl yürütme yapılmaktadır.

**Tanık Gösterme:** Ahmed-i Şerifi’nin kim olduğu, ona atfedilen fotoğrafın kime ait olduğu belli değildir. Bunun yanında böyle bir şahıs var ise dahi görev ve yetkisinin ne olduğu, Suriyelileri temsil eden bir birey olup olmadığı gibi sorular görmezden gelinerek, bütün Suriyelileri temsil ettiği iddiası üzerinden tanık gösterme yapılmaktadır. Safsata kim olduğu belli olmayan biri üzerinden güçlendirilmeye çalışılmakta ve bir sözde otorite üzerinden tanık gösterilmekte ve içerik doğru gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.



**Var Olmayan Tehlikeler İcadı:** Bu paylaşımda var olmayan, gelecekte yaşanabilecek bir tehlike öne sürülmektedir. 80 milyonu aşan Türkiye nüfusunun içerisinde azınlık statüsünde bulunan Suriyelilerin 15-20 sene içerisinde, nispeten yakın bir zaman diliminde, Türkiye'yi ele geçireceği paranoyası oluşturulmaktadır. Bu durum; duygusal akıl yürütmelerden uzak, rasyonel bir aklın rahat bir şekilde görebileceği bir safsatadır.

**Rakibin Korkutucu Amaçlar Taşındığını İleri Sürmek:** Bu hileli akıl yürütme yöntemi "Savı Değil, Rakibi Hedef Almak" ana başlığı altında bulunmaktadır. İnsanlar derinlerinde; ölüm, gelecek ve ekonomik kaygılar, güvenlik sorunları, başkaları tarafından reddedilmek gibi pek çok korku barındırırlar. İnsanlar bu korkuları harekete geçirildiğinde iptidai davranışlar sergileme eğilimindedirler. Böyle bir durumda karşı taraf (topluluklar) özgürlüğümüzü, yaşam tarzımızı, yurdumuzu, evlerimizi, mülkümüzü tehdit eden kişiler olarak sunulur (Alpay, 127, s. 133). Bu paylaşımda da benzer bir şekilde, paranoya içeren bazı korkular dile getirilir ve karşı taraf (Suriyeli mülteciler) gelecekte Türkiye'nin yönetimine el koyacak ve Türkleri yönetecek kişiler olarak sunulur.

## h) Türkiye’de Yaşayan Suriyelilerin Telefon Görüşmelerinde Para Ödemeyeceği İddiası

Sosyal medyada paylaşılan ve Sözcü, Sputnik, Yurt Gazetesi, İPA Haber, WebTekno gibi sitelerde yer alan haberlerde, Türkiye’de bulunan Suriyeli mültecilerin yurt dışı ve yurt içi telefon görüşmelerinin ücretsiz olacağı iddia edildi.



Bu haber doğrudan “Suriyelilere Yurtiçi ve Yurtdışı Telefon Görüşmeleri Ücretsiz Olacak” başlığı altında verilmiş ve Sözcü, Sputnik, Yurt Gazetesi, İPA Haber, WebTekno gibi haber kuruluşlarında da aynı şekilde yer almıştır. Bu haberin bir safsata olup olmadığını mantık ilmine dayandırarak anlamak mümkün değildir. Zira haber herhangi bir hileli akıl yürütmeye başvurulmadan doğrudan verilmektedir. Haber doğrudan bu şekilde, herhangi bir hileli akıl yürütmeden uzak ve yorum içermeden verilerek inandırıcılığını arttırmaktadır. Bu haberde ancak dış bir bilgiyle veya sorumlu kurumların açıklamalarıyla doğruya ulaşmak mümkündür. Nitekim teyit.org platformu da sorumlu kurumların açıklamalarıyla bu haberin hakikati yansıtmadığını ortaya çıkartmıştır.

### i) Fotoğrafın Türk Bayrağı Yakan Suriyelileri Gösterdiği İddiası



Facebook'ta "Atatürk Sevenler Sayfası" tarafından paylaşılan fotoğrafta Suriyeli mültecilerin Türk bayrağını yaktığını ve Atatürk'ün büstünü yıktığı iddia edilmektedir. Ayrıca Suriyeli mülteciler şayet "iyi" olsalardı kendi ülkelerine bir fayda sağlayacakları ifade edilmektedir. Bu paylaşımında yukarıdaki haberlere benzer bir şekilde tribünlere oynama olduğu gibi "Yanlış Kanıtlar Kullanmak" başlığı altında ifa edilen bir safсата şekli kullanılır.

**Dinleyicilere Yönelme:** Facebook'ta bu paylaşımı yapan kişi doğrudan Türk vatandaşlarına hitap etmektedir. Nerede, kimler tarafından, hangi şartlar içerisinde, kimin çekildiği belli olmayan, Türk bayrağının yakıldığı bir fotoğraf üzerinden safсата inşası gerçekleştirilir. Türk bayrağının yakıldığı gösterilmesi doğrudan duyguların istismarı üzerinden yapılan bir safсата şeklidir.

**Dinleyicilerin Önüne Atma:** Suriyeli mülteciler ile Türk vatandaşları arasında bir karşılaştırma yapılarak biz-öteki söylemi oluşturulur. Suriyeliler Türk bayrağını yakan kişiler olarak sunulmaktadır. Fotoğrafta yer alan Türk Bayrağı dışında yer alan bayrak ise Irak devleti bayrağıdır. Irak Bayrağını tanıyan veya bu fotoğraf üzerinden kısa bir araştırma yapan rasyonel bir birey, bu haberde şüpheli bir durum olduğunu anlayabilir.

**Sebepten Olmayan, Sebepten Kabul Edilmesi:** Savın çürütülmesi adına kanıtlanması gereken durumu, hiçbir eleştiriye tabi tutmadan kabul etme hilesidir. Bu safсата şeklinde belli bir yapıya ya da olayın nedeni olmayan şeyin, onun gerçek nedeni sayılması durumu vardır (Aristoteles'den akt. Alpay, 2019: 137-138). Paylaşımında "Lan senin hayrın olsa

kendi vatanına olurdu zaten” ifadesiyle birbirine alakasız iki durum üzerinden bağlantı kurulmaktadır. Suriyeli mültecilerin ülkelerine faydalı olup olmadığı sorusu ile Türk bayrağının yakılması arasında doğrudan hiçbir bağlantı yoktur. Ancak hileli bir akıl yürütme yapılarak aralarında bir bağlantı var gibi gösterilmektedir.

#### j) İşkur’un 7 Bin 400 Suriyeli İstihdam Edeceği İddiası



Bu haberde doğrudan 7.400 Suriyelinin istihdam edileceği iddia edilmekte ve bunun tepki çektiği ifade edilmektedir. Bu haberin içinde doğrudan, hileli bir mantık yürütmeye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu habere mantıksal bir yaklaşım uygulamak mümkün değildir. Ancak habere dair, teyit.org platformunun da araştırdığı gibi, herhangi bir doğruluk payı da bulunmamaktadır.

#### Sonuç ve Tartışma

Yalın Alpay’ın post-truth zeminle mücadele yöntemlerinden biri olarak, mantık ilminden yararlanarak geliştirdiği yaklaşımı irdelediğimiz bu çalışmada, Suriyeli mülteciler hakkında ortaya atılan 10 farklı yalan haber üzerinden söz konusu yaklaşım sorgulanmaya çalışılmıştır. Öncelikle şu ifade edilmelidir ki Alpay’ın mantıksal yaklaşımı, herhangi bir haberle karşılaşıldığı vakit, habere eleştirel yaklaşmak için, en azından başlangıç aşamasında uygun bir yapı sağlamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde



bazı yalan haberler doğrudan ifşa edilmektedir. Örneğin yukarıda irdedeğimiz haberlerin içerisinde yer alan 2 haberin safsata olduğunu, Alpay'ın yaklaşımı ile rahat bir şekilde anlamak mümkündür. Bununla birlikte 6 haberde çeşitli hileli akıl yürütme tekniklerine rastlansa da bu haberlerin bütünüyle yalan olduğuna doğrudan hükmetmek mümkün değildir. Zira bu haberlerin tam anlamıyla yalan olduğunu anlayabilmek için dış bilgiye (örneğin ilgili kurumların resmî açıklamalarına) ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu haberlerde bulunan hileli akıl yürütme teknikleri söz konusu yaklaşım ile alımlayıcı tarafından tespit edilirse, bu haberlerin alımlayıcıyı şüpheye düşürme ihtimali vardır. Şüpheye düşen alımlayıcının ise hakikati araştırmaya yönelebileceği söylenebilir. Bu söylenenlerin ötesinde yaklaşım, iki farklı yalan haberde, safsatayı tespit etmek için bütünüyle yetersiz kalmaktadır. Bu haberlerde hileli bir akıl yürütme tekniğine rastlanmamakta ve haberler doğrudan, nesnel sayılabilecek bir şekilde verilmektedir.

Özetle Alpay'ın mevzubahis yaklaşımı, haberlere karşı eleştirel perspektifi, en azından haberle ilk karşılaşıldığı vakit, sağlamaktadır. Bununla beraber her durumda kullanmanın mümkün olmadığını söylemeliyiz. Zira sadece içeriğin üzerinden hareket etmenin getirdiği zorluğun yanında, dış bağlamı veya bilgiyi de içeren olgulara da sahip olmamız gereken durumlar çoğunluktadır. Ancak her durumda kullanışlı olmaması, yaklaşımın, başlangıç aşamasında eleştirel bir bakış açısı sağladığı hakikatini de değiştirmiyor. En azından alımlayıcıyı şüpheye götürmede etkili bir yanı olduğu aşikârdır.

Alpay'ın yaklaşımının her durumda işe yaramaması ise yalanın ve post-truth zeminin karmaşıklığına işaret etmektedir. Artık yalanlar düz bir şekilde salt cümlelerden ibaret değildir. Çünkü yalan veya dezenformasyon olgusu post-truth evreninde; fotoğraflarla, videolarla, sözde tanıklarla ve otoritelerle güçlendirilmeye çalışılmakta ve hakikatin yerini alarak sahte hakikatler üretmektedir. Bunlarla mücadele etmek için mantık ilminin (bu bağlamda Yalın Alpay'ın yaklaşımının) ötesinde bazı yöntemlere ihtiyacımız olduğu aşikârdır. Örneğin fotoğrafların ve videoların ne ölçüde dezenformasyona uğratıldığını tespit edecek, normal vatandaşların dahi kullanabileceği, kullanışlı, basit yöntemlere veya yazılımlara ihtiyacımız bulunmaktadır.

Çalışmada ilk etapta irdelenmesi düşünülmeyen ancak son kerte ortaya çıkan bazı durumları da ifade etmeliyiz. Ele alınan haberlerin tamamı sosyal medyada paylaşılmış

haberlerdir. Yalan haberlerin sosyal medya için etkili bir mecra olduğunu ve bu kanal üzerinden daha hızlı bir şekilde yayıldığını, bu çalışma özelinde de görmek mümkündür. Bunun yanında yukarıda incelenen haberlerin neredeyse tamamı görsel imgeleri etkin bir şekilde kullanmaktadır. Görsel imgelerin yalanın veya dezenformasyonun oluşturulmasında ve bu anlamda inandırıcı bir vaziyet almasında son derece etkin olduğu söylenebilir. Bu da görsel dezenformasyonlara karşı daha etkili yöntemlere yönelmemiz gerektiğine işaret etmektedir.

### KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe terimleri sözlüğü*. İnkılap: İstanbul.
- Allcott, H. ve Gentzkow, M. (2017). Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives*, 31 (2), 211-236.
- Alpay, Y. (2019). *Yalanın siyaseti*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Arslan, A. *Felsefeye giriş*. Ankara: BB101.
- Bayrak, H. (2019, 11 Temmuz). 2019 Türkiye internet kullanım ve sosyal medya istatistikleri. Erişim Adresi: <https://dijilopedi.com/2019-turkiye-internet-kullanim-ve-sosyal-medya-istatistikleri/>
- Binark, M., Karataş, Ş., Çomu, T., Koca, E. (2015). Türkiye'de Twitter'da trol kültürü. *Toplum ve Bilim*, 135, 124-157.
- Brandtzaeg, P. B., & Følstad, A. (2017). Trust and distrust in online fact-checking services. *Communications of the ACM*, 60 (9), 65-71.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern teori*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı.
- Gottfried, J. ve Shearer, E. (2016). News use across social media platforms 2016. Erişim Adresi: <https://www.journalism.org/2016/05/26/news-use-across-social-media-platforms-2016/> 25.10.2019.
- Henley, J. (2019, 5 Kasım). Why vote leave's £350m weekly EU cost claim is wrong. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/politics/reality-check/2016/may/23/does-the-eu-really-cost-the-uk-350m-a-week>.
- Karagöz, K. (2018). Post-truth çağında yayıncılığın geleceği. *TRT Akademi*, 3 (6) 678-708.
- Kavaklı, N. (2019). Yalan haberle mücadele ve internet teyit/doğrulama platformları. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 663-682.
- Keyes, R. (2017). *Hakikat sonrası çağ-günümüz dünyasında yalancılık ve aldatma*. Çev. Deniz Özçetin. İzmir: Delidolu
- Lessenski, M. (2018). Common sense wanted resilience to 'post-truth' and its predictors in the new media literacy index 2018. Open Society Institute Sofa. s. 1-14. Erişim Adresi: [http://osi.bg/downloads/File/2018/MediaLiteracyindex2018\\_publishENG.pdf](http://osi.bg/downloads/File/2018/MediaLiteracyindex2018_publishENG.pdf)

- Nyhan, B., ve Reifler, J. (2012). *Misinformation and fact-checking: Research findings from social science*. Washington, DC: New America Foundation.
- Oxford Learners Dictionaries (t.y.). Post- Truth. Erişim Adresi: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth?q=Post-Truth> 25.10.2019.
- Rosenberg, E. (2018). Twitter to tell 677,000 users they were had by the Russians. Some signs show the problem continues. Erişim Adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/the-switch/wp/2018/01/19/twitter-to-tell-677000-users-they-were-had-by-the-russians-some-signs-show-the-problem-continues/>.
- Şener, N. K. (2018). Hakikat sonrası çağda haber organizasyonlarının itibarını “haber”le korumak. *Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları E-Dergisi*, 1 (1) 55-59.
- Şimşek, A., ve Yalı, S. (2019). *Gerçekte(n) öyle mi olmuş? Post-truth zamanlarda tarihin temsili*. İstanbul: Yeniinsan.
- Teyit.org. (2017). Türkiye’de yaşayan Suriyelilerle ilgili internette yayılan 28 yanlış bilgi. Erişim Adresi: <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerle-ilgili-internette-yayilan-22-yanlis-bilgi/> 13.07.2019.
- T24. (2016). Bauman: Sosyal medya çok kullanışlı ve keyifli bir tuzak. <https://t24.com.tr/haber/bauman-sosyal-medya-cok-kullanisli-ve-keyifli-bir-tuzak,326167> Erişim Tarihi: 12.07.2019.
- Uluk, M. (2018). *Yeni medyada “yalan haber” ve hakikat sonrası çağ: Doğrulama platformu olarak teyit.org örneği üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vosoughi, S., Roy, D. ve Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359 (6380), 1146–1151.

## HABER VE DOĞRULUK İLİŞKİSİ: DOĞRULUK SORUNUNUN GEÇMİŞİ VE HABERİN DÖNÜŞÜMÜ\*

Mehmet BÜYÜKAŞAR\*\*  
Mehmet ÖZÇAĞLAYAN\*\*\*

### Özet

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle iletişim alanında yaşanan gelişmeler, gazeteciliği ve dolayısıyla haberin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini de dönüştürmüştür. İletişim alanında yaşanan yapısal dönüşüm, toplumsal ve teknolojik temellere dayanan bir süreç içerisinde gerçekleşmiş ve bütün bu gelişmelerle birlikte teknoloji ile toplum arasındaki etkileşimin getirdiği dinamikler de, arz-talep ilişkisi doğrultusunda, yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Haberciliğin önemli ilkelerinden olan ve gerçeği olduğu gibi yansıtmak, saptırmamak olarak tanımlanan doğruluk kavramı, “hakikati arama çabası” olarak tanımlanan felsefenin ilk dönemlerinden itibaren, üzerinde önemli tartışmaların yürütüldüğü bir mesele olmuştur. İnsan varlığının, temelde “bilme” istediğinden doğan ve “hakikate” ulaşmak adına bir gayretin ürünü olan “haber” kavramı, doğruluk kavramı ile yakın bir ilişkiye sahiptir. Bu bakımdan, teknolojik gelişmeler neticesinde medyada yaşanan dönüşüm, haber ve doğruluk ilişkisinin, günümüz medyasının haber üretim, dağıtım ve tüketim dinamiklerinde yeniden değerlendirilmesi ihtiyacını ve önemini ortaya çıkarmaktadır. Yeni iletişim teknolojilerinin ve ortamlarının, haberin dönüşümündeki haber ve doğruluk ilişkisini yeniden düzenleyen bir etken olarak görev aldığına işaret eden bu çalışmayla birlikte, haber ve doğruluk ilişkisine dair doğruluk kavramı ve haber olgusu temelinde, geçmişten günümüze gelen bir perspektif ile bütünsel bir yaklaşımın ortaya çıkarılması adına kavramsal ve tarihsel bir tartışma yürütülmüştür. Yürütülen bu tartışma neticesinde ise haber ve doğruluk ilişkisinin, günümüz haber medyasında çokça

\* Bu makale “Haber ve Doğruluk İlişkisi: ‘Yalan Haber’ ve Haber Doğrulama Pratikleri” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

\*\* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, mehmetbuyukafsar@gmail.com  
Orcid ID: 0000-0001-9049-4849

\*\*\* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü,  
mehmet.ozcaglayan@marmara.edu.tr Orcid ID: 0000-0001-6459-8054

Gönderim: 10 Kasım 2019

Düzeltilmiş Gönderim: 16 Kasım 2019

Kabul: 6 Aralık 2019

www.dusuncevetoplum.org

Araştırma Makalesi

tartışılan “yalan haber” ve “yalan habere” karşı geliştirilmeye çalışılan haber doğrulama pratikleri temelinde kapsamlı olarak ele alınması gerekliliği ortaya konulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** Doğruluk kavramı, Haberde doğruluk, Haberin dönüşümü.

## **THE RELATIONSHIP BETWEEN NEWS AND TRUTH: HISTORY OF TRUTH PROBLEM AND TRANSFORMATION OF NEWS**

### **Abstract**

With the introduction of information and communication technologies, developments in the field of communication have also transformed journalism and thus the production, distribution and consumption processes of news. The structural transformation experienced in the field of communication has been realized in a process based on social and technological foundations and, the dynamics brought about by the interaction between technology and society have also prepared the ground for the emergence of new communication technologies in line with the supply-demand relationship. It is the foremost principle of all literary genres, especially the news, and to reflect the reality as it is, the notion of righteousness, which is defined as not to be deflected, has been an issue in which important debates have been carried out since the early periods of the philosophy defined as “the search for truth”. The concept of news, which is the product of an effort to reach “the truth” and which arises from the human being's fundamental desire “to know”, has a close relationship with the concept of truth. In this respect, the transformation of the media as a result of technological developments reveals the need to reevaluate the relationship between news and accuracy in the dynamics of news production, distribution and consumption of today's media. With this study, which points out that new communication technologies and media play a role in the transformation of news as a factor that rearranges the relationship between news and truth, a conceptual and historical discussion was conducted to reveal a holistic approach from the past to the present on the basis of the concept of truth and news phenomenon on the relation of news and truth. As a result of this discussion, an inference has been reached that the relationship between news and truth has to be comprehensively discussed on the basis of fact-checking practices which are tried to be developed against “fake news” phenomenon which are widely discussed in today's news media.

**Keywords:** Concept of Accuracy, News Accuracy, Transformation of News.

## Giriş

Değişmezlerin bilgisini “gerçek” bilgi olarak tanımlayan, oluş halindeki değişim dünyasını değil, değişmeyen, mutlak var olanların dünyasını “doğru” bilginin kaynağı olarak gören Platon ve “olanın olduğunu ya da olamayanın olmadığını söylemek doğru; olmayanın olduğunu ya da olanın olmadığını söylemek yanlıştır” ifadeleriyle “doğru” bilgiyi tanımlayan, “doğruluğun bilgisi” olarak tanımladığı felsefenin amacının da “hakikati” aramak olduğunu söyleyen Aristoteles’in (1996) görüşlerinden hareketle, doğruluk sorununun uzun bir geçmişe sahip olduğunu, insanlığın ilk günden itibaren “doğruyu”, “gerçeği” ve “hakikati” bulma çabasında olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Doğruluk, gerçeklik ve hakikat kavramları üzerine, geçmişten günümüze gelen bir bakış açısıyla, felsefi tartışmalar ekseninde ve habercilik olgusu temelinde bir yaklaşım sergileyen bu çalışmayla birlikte, yeni iletişim ortamları bağlamında dönüşen profesyonel gazetecilik alanı ve haber olgusu, bu dönüşümü gerçekleştiren dinamikler kapsamında ele alınmaktadır. Günümüz medya koşullarına evrilen süreç ise özün korunarak, biçim değiştirmeyi, başkalaşmayı anlatan “dönüşüm” kavramı ekseninde tartışılmaktadır. Bu bakımdan, yeni iletişim teknolojilerini ve ortamlarını, haberin dönüşümündeki, haber ve doğruluk ilişkisini yeniden düzenleyen bir etken olarak ele alan, yeni medyada gazetecilik ve haber konusuna ilişkin var olan literatüre, bu anlamda bir katkı yapmayı hedefleyen bu çalışma ile haber ve doğruluk ilişkisine dair kavramsal ve tarihsel bir tartışma yürütülmektedir. Yürütülen bu tartışma neticesinde de haber ve doğruluk ilişkisinin günümüz medyasında sıkça tartışılan yalan haber meselesi ve haber doğrulama pratikleri temelinde, kapsamlı olarak değerlendirilmesi gerekliliği, bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalara bir öneri olarak sunulmaktadır. Dönüşen alanlar ve değişen koşullar çerçevesinde değerlendirilen yeni medya düzeninin yapısı ve işleyişi, yalan haber meselesinin günümüzde neden ve nasıl bir tartışma alanına dönüştüğünü açıklamaktadır. Dolayısıyla, bu perspektiften bir yaklaşımın, haber doğrulama pratiklerinin günümüz medya koşullarında hangi işlevlerle, yalan haber konusunda bir aktör olarak rol oynaması gerektiğinin de anlaşılmasını kolaylaştıracağı söylenebilir. Esas itibarıyla, yeni iletişim teknolojileri ile ortaya çıkan yeni iletişim ortamlarının, haber ve gazetecilik pratikleri üzerinde meydana getirdiği değişikliklerin, yalan haber meselesi ve haber doğrulama pratikleri ekseninde ele alınmasının, haber ve doğruluk ilişkisinin günümüz medya

koşulları kapsamında yeniden değerlendirilmesindeki eksik kalan parçayı tamamlayacağı söylenebilir.

### **1. Doğruluk, Gerçeklik ve Hakikat Kavramlarına İlişkin Kavramsal Çerçeve**

Dilimizde doğruluk, gerçeklik ve hakikat kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Aralarındaki anlam farklılıkları önemsenmeksizin birbirlerinin yerlerine kullanılmaktadır. Bu sözcüklerin doğru anlamlarında kullanılmamasının temelinde yatan ana neden; felsefe terimlerini Türkçeye aktarmada yaşanan karışıklıktır. Felsefi düşüncede, ontolojinin ve bilginin kuramsal zeminini oluşturan hakikat teriminin gündelik dilde kullandığımız “hakiki” terimiyle bir özdeşliği yoktur. Çünkü “hakikat” terimi dildeki kullanımıyla tümel göstergeye ve ad durumuna işaret eder. Oysa “hakiki” terimiyle sıfat durumunu ifade edilmektedir. Bu nedenle hakiki terimiyle kimi zaman “doğru”, kimi zaman da “gerçek” kavramları kastedilmektedir (Erdem, 2012, s. 17).

Tepe’ye göre (2003), sorunu çözmek adına, bu sözcüklerin Batı dillerindeki karşılıklarını ele almak yeterli görülebilir. İngilizcedeki “reality” Türkçedeki “gerçeklik” sözcüğünün karşılığı olarak, İngilizcedeki “truth” Türkçedeki “doğruluk” ve “hakikat” sözcüğünün karşılığı olarak ele alındığında, en azından “gerçeklik” ile “doğruluk ve hakikat” sözcükleri arasındaki karışıklık dilsel olarak çözülebilir. Fakat “doğruluk” ve “hakikat” arasında bu anlamda bir ayırım yapmak İngilizcedeki karşılıklarının birbirleri yerine kullanılıyor olması sebebiyle oldukça güçtür. Öneri olarak, “truth” sözcüğünü “hakikat” olarak, “right” sözcüğünü ise “doğruluk” olarak Türkçeye çevirmenin, sorunu dil düzeyinde çözebileceği söylenebilir. Tüm bu dil düzeyindeki karışıklıkların çözümlerinin yanında bu sözcüklerin anlam bakımından hangi kavramı ifade ettiklerinin ortaya çıkarılması sorunun aydınlatılması noktasında nihai bir çözüm sunmaktadır.

“Hakikati arama çabası” olarak tanımlanan felsefenin, ilk dönemlerinden günümüze kadar geçen sürede, hiç durmaksızın hakikati ve doğruyu bulma çabasında olduğunu söylemek mümkündür. Felsefe içerisindeki tüm düşünce biçimlerinde, ister rasyonel düşünceyle isterse de deneyle varılmak istenen sonuç “doğru” ya da “hakikat”ten başka bir şey değildir (Gökberk, 2007, s. 13). Doğruluk kavramı “bir önermenin mantık ilkelerine olan uygunluğunu; yargı ve önermelerin, yönelilenin gerçekliğine uygunluğunu” anlatırken, hakikat kavramı; “bir düşüncenin nesnel gerçekliğe olan uygunluğunu” anlatmaktadır. Doğruluk, hakikatin zorunlu bir önceliğini

tanımlarken, hakikatin, kesin olarak doğruyu belirlediği söylenemez. Hakikat, düşüncenin bir niteliği olarak, gerçeklik ile uygun olma halinde ortaya çıkar ve nesnel dünyadaki her şey gerçeklik ile ilişkilidir. Varlık da gerçeklik ile ilgili olduğundan, varlığın doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılmaz. Dolayısıyla, doğruluk; nesnel dünyada bulunan, gerçeklik ile ilgili olan ve bu açıdan da hakikati barındıran varlığa ait düşünce, inanç ve önermelerle ilgilidir (Rosenthal & Yudin, 1997, s. 116).

## 2. Doğruluk Sorununun Geçmişi

Bilgi felsefesinde bilinmezlik, kuşkuculuk, görecelilik tartışmaları temelde doğruluk sorunuyla ilgilidir. Antik felsefeden bu yana sürüp gelen, nesnelere olduğu gibi bilinip bilinemeyeceği, insanın bilme yetisinin nesnelere doğasını bilmeye ne kadar elverişli olduğu, doğruluğun olanaklı olup olmadığı, doğruluğun göreceli olup olmadığı sorunları, bilgi felsefesinin ana tartışmalarını oluşturur. Sokrates ve Platon'un Sofistlere karşı tutumlarının merkezi niteliğindeki "doğru" ve "kesin" bilginin varlığını kanıtlama çabası günümüzde de felsefenin ana tartışmalarındandır. Sokrates öncesi dönemde, Sofistler ile başlayan, Platon ve Aristoteles ile devam eden doğruluk kavramı tartışmaları, doğruluk sorununa ilişkin geliştirilen kuramlar neticesinde, doğruluğun hangi koşullarda ortaya çıkacağına dair felsefi yaklaşımlar sunar (Tepe, 2003, s. 24-34).

### 2. 1. Uygunluk Kuramı

Platon'dan bu yana, doğruluk sorununa ilişkin getirilen tüm açıklamaların zemininde hep bir uygunluk arayışı vardır. Doğruluk kuramlarının en eskisi olma özelliği taşıyan uygunluk kuramı diğer tüm doğruluk kuramlarının hareket noktası olmuştur. Bu kuramlar ya uygunluk kuramının açıklamalarına bir düzeltme, ekleme getirmişlerdir ya da kuramın eksiklerini ve çıkmazlarını esas alarak, açıklamalarda bulunmuşlardır. Platon, *Sofist* isimli eserinde doğruluğun, akıl ve var olan arasındaki uyumun, düşüncenin yöneltildiği var olan ile uygunluğu sayesinde ortaya çıkacağını belirtir. Ona göre, bir düşünce, önerme veya yargı, yöneltildiği olay, olgu veya durumun var olması koşuluyla doğru olur. Dolayısıyla, Platon'un ortaya koyduğu bu doğruluk anlayışı, uygunluk kuramının kuramsal zeminini oluşturmuştur (Cevizci, 2007, s. 42).

Uygunluk Kuramı'nın kuramsal zeminini oluşturan ilk kişi olan Platon'dan sonra, Aristoteles (1996), "olanın olduğunu ya da olamayının olmadığını söylemek doğru; olmayanın olduğunu ya da olanın olmadığını söylemek yanlıştır" doğruluğu tasvir eden



bu cümlesiyle kuramın çerçevesini oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarından ortalarına kadar doğruluğun uygunluk ilişkisi üzerine tartışan, eleştiriler sunan ve bu anlamda, modern dönemin ilklerinden olan Russell, dünyaya ilişkin doğruları, olaylara uygunluk yönünden ele alır. Russell'ın eleştirerek üzerinde durduğu ve yeni açıklamalar getirdiği uygunluk öğretisi; yanlışların nedenlerinin belirtilmesi, doğruların dayanaklarının sağlanması, yanlış ve doğru arasındaki ayrımın nesnel ölçekler çerçevesinde yapılması, öznel saptamaların dışarıda tutulması gibi kıstasları içermektedir (Uygar, 1963, s. 34).

Esas itibariyle, Uygunluk Kuramı, doğruluğun önerme ve nesne arasındaki uygunluk ilişkisine bağlı olduğunu ve söz ile önerme arasındaki bağlantının bir düzene uygunluk göstermesi halinde doğruluğun ortaya çıkacağını ileri sürer.

## 2. 2. Tutarlılık Kuramı

Doğruluk sorununa dair esas soru “doğruluğun ölçütü nedir?” sorusudur. Soruya verilen çeşitli cevapların, birbirinden farklı doğruluk kuramların ortaya çıkmasında tetikleyici olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, tutarlılık teorisi de doğruluk ölçütü sorununa uygunluk teorisinden farklı olarak; yargı ve nesnenin ontolojik açıdan uygunluğu yerine, bir düşüncenin, yargının üretildiği sistem içerisindeki diğer düşünce ve yargılara olan tutarlılığını doğruluk ölçütü olarak kabul eder (Türer, 2009, s. 172-173).

Tutarlılık Kuramı'nın doğruluk ölçütü; bir önermenin daha önce kabul edilen önermelerle uyumasıdır. Uyuşma veya tutarlılık denilen şey ise bir önermenin diğer önermelerle çelişmemesi ve sistemin tümüyle uyumlu olmasıdır. Salt bir olgunun bulunmadığı ve olgunun sadece bir sistem içerisinde var olabileceği düşüncesini benimseyen Tutarlılık Kuramı savunucuları, deneyin hükmünü nihai bir ölçüt olarak görmezler. Deneyin hükmünün üstünde daha yüce bir hükmü benimserler. O da tutarlılıktır. Tutarlılık Kuramı içerisinde sayılan ve kuramın doğruluk ölçütlerinden biri sayılan ve “tümel uyuşma” olarak adlandırılan ölçüte göre, bir önermenin doğruluğu sistem içerisindeki tümel uyuşma neticesinde ortaya çıkar. Örneğin; gece sessizlikte işitildiği düşünülen bir sinek vızıltısının gerçekten var olup olmadığını anlamak için aynı yerde iştirak eden insanlara da sorulması gerekir. Eğer onlar da bu sesi duymuşlarsa kişi kendi kulaklarının hükmünün doğru olduğunu varsayar (Ajdukiewicz, 1994, s. 21-24).

Tutarlılık Kuramı'nda, uygunluk kuramının doğruluk ölçütüne; yargıların olgularla uyuşmasına, doğruluğun gerçek anlamını vermeyeceği düşüncesiyle karşı çıkılır. Tutarlılık Kuramı esas itibariyle, doğruluğun, dizgenin önermeleri arasındaki tutarlılık neticesinde ortaya çıkacağını iddia etmektedir. Bir düşünce veya yargının doğru sayılabilmesi için dizgedeki önermeler arasında karşılıklı mantıksal dayanakların olması gerekmektedir. Doğruluk, önermeleri içeren dizgenin bir özelliğidir. Dizge içinde bulunan her önermenin doğruluğu, dizgedeki mantıksal ilişkiler ile belirlenmektedir. Sonuçta, tüm önermeler birbirleri arasında tutarlı olmalı ve bir bütün oluşturarak dizgede mantıksal bağlamdan bağımsız bir önerme kalmamalıdır (Yıldırım, 2008, s. 248-249).

### 2. 3. Pragmatizmin Doğruluk Kuramı

Geleneksel doğruluk kuramı olarak adlandırılan Uygunluk Kuramı'na da doğruluğu tutarlılık olarak adlandıran Tutarlılık Kuramı'na da karşı çıkan, gerçeklik ve doğruluk hakkında geliştirilen bir teori, bir yöntem, felsefi bir tavır olarak tasvir edilen Pragmatizm, kendisini bir doğruluk kuramı olarak tanımlamıştır. Doğruluğun tek başına hiçbir anlam taşımadığını, pratikte değişikliğe yol açmayan kuramların sadece kendi kendilerine doğru olabileceklerini söyler. Her iki teori de doğruluğun biçimsel tarafıyla ilgilenen, bilgilendirici olmayan, soyut ve boş olan anlayışlar olarak kabul edilir. Pragmatizme göre doğruluk ancak pragmatik olarak doğrulanabildiğinde ve yaşamımıza katkı sağladığında doğrudur. Pragmatizmin doğruluk teorisi, anlam teorisi üzerinde ilerleyerek, gerçekliğin mahiyeti anlayışıyla etkileşim halinde olmuştur (Türer, 2009, s. 174).

İlk olarak Charles Pierce tarafından ortaya konulan daha sonraları William James ile etkin bir felsefe akımı haline gelen Pragmatizm, temelde dünyaya ilişkin doğru olarak adlandırılan düşünce ve önermelerin hayatımızda ne gibi değişikliklere yol açtığını anlamlandırmaya çalışan bir yöntemdir. Kendisini bir yöntem, farklı ve karşıt kuramların zorunlu olarak geçtikleri bir "koridor" olarak nitelendirir. Aynı zamanda farklı bilgi ya da kuramların doğruluğuna ilişkin bir açıklama getirdiği iddiasındadır. Doğruluk, kendinden önceki kuramlardan farklı olarak, kendisini bir değer olmaktan çıkararak pratik bir anlam yüklenmiştir. Bu bakımdan, kuramın öncüleri W. James, Sciller ve Dewey, doğru olarak kabul edilen şeyin, yaşamımız için elverişli olduğu sürece doğru kalacağını belirtmektedirler. Onlar için doğru; "faydalı olduğu için doğrudur" veya

“doğru olduğu için faydalıdır”. Uygunluk Kuramı’nın, zihin ve gerçeklik arasındaki uygunluk ilişkisinden doğan doğruluk anlayışına ve doğruluğu gerçekliğin bir kopyası olarak gören bakış açısına karşı çıkarlar. Tutarlılık Kuramı’nın savunucularının benimsediği tek ve saltık doğruluk anlayışına da bir karşı tavır vardır. Pragmatistlere göre saltık ve gelecekte değişmeyecek doğrular yoktur. Onlar, çoğul doğruluk anlayışını savunarak, doğruluğu yol gösterme süreci olarak görürler. Esas itibariyle, bir düşünce veya önerme yaşamımız için bir değişikliğe yol açmıyor ve fayda sağlamıyorsa onun doğru ya da yanlış olarak nitelendirilmesi pragmatistler için hiçbir anlam taşımaz (Tepe, 2003, s. 212-217).

### 3. Haber Ögesi Olarak “Doğruluk”

İnsanoğlunun bilme; haber alma isteği üzerine neredeyse insanlık tarihi boyunca pek çok açıklama, görüş ileri sürülmüştür. Bunların hepsinin ortak noktası ise “haber nedir?” sorusuyla iştigal olmaları ve sorunun doğru cevabına ulaşma arzusuna sahip olmalarıdır. Haberin ne olduğu sorusuna ait tüm bu yanıt arama arzusu, haber olgusunun tanımlanması çığırına yol açmıştır. Fakat üzerinde uzlaşmış, evrensel bir “haber” tanımlaması hala yapılamamıştır. Haber tanımlamalarının ilk örneklerinde ise günün koşullarına ve gazetecilik mesleğinin gerekliliklerine uygun pek çok ifadeye rastlamaktayız; “haber zamana uygun her şeydir”, “zamana uygun rapor, haberdir”, “haber, bir olayın raporudur” (Tokgöz, 1981, s. 51-55). Girgin’e göre (1998) haber, “olay” demektir. Olay dediğimiz şey ise çeşitli olguların, belirli yer ve zaman içinde meydana gelme, ortaya çıkma sürecidir. Haberin amacı da gerçekleşen bir olayın kitlelere aktarılmasıdır. Olay, insanın bulunduğu her yerde gerçekleşebilir fakat bu olayın haber niteliği taşıması gerekmektedir. Bu durumda, her olay bir haber değildir. Olay, onu gözlemleyen varsa haber olmaya adaydır.

Haber tanımlamaları yaygın olarak “haber-olay” ilişkisi üzerine kurulur; Schlapp’a göre (2013, s. 17), “haber, güncel ve ilginç bir olayın olduğunca nesnel ve gerçeğe uygun bir biçimde sunulmasıdır”. Hohenberge (1963, s. 88), “haber, insanları ilgilendirecek zamanlı olan bir fikrin, olayın ya da sorunun özetidir” derken; Tokgöz de (1981, s. 55), “haber, bir olayın raporudur” tanımını getirmektedir.

Habere ilişkin ilk ve genel tanımlamaların, haberin “olay” unsuru temelinde yapıldığına değindikten sonra, haber kavramının diğer; “zaman”, “mekân” ve “araç”

unsurları çerçevesinde geliştirilen tanımlarına da değinmek gerekir. Aslan (2003, s. 14), “news” sözcüğünün baş harflerinden yola çıkan ve haberi “bütün yönler için olaylar” olarak tanımlayan haber tanımlamasının “mekân” unsuru bağlamında doğru olduğunu fakat “zaman” unsuru yönünden eksiklik içerdiğini söylemektedir. Aynı zamanda, “haber, güncel için zamanlı bir bilgidir” tanımlamasının da “zaman” unsuru bağlamında doğru olduğunu fakat “mekân” unsuru yönünden eksiklik içerdiğini ve haber kavramının dar anlamıyla ele alındığını belirtmiştir. Güncel için her zamanlı bilginin haber olamayacağını, bilginin toplumun büyük bir bölümünü ilgilendirmesi gerektiğinin de altını çizmiştir.

Zeytinli (1996, s. 1102-1103) ise “haber, gazeteciliği meslek edinmiş kişilerin, haber konusu olarak seçtikleri konularda topladıkları ve kuralına göre formatladıkları, yine gazeteciliği meslek edinmiş kitle iletişim araçlarının sorumluları tarafından seçilerek, yazılı, sesli ya da görüntülü mesajlar şeklinde, okuyucu, dinleyici ya da izleyiciye ulaştırılan bilgilerdir” şeklindeki haber tanımının da editöryal sürece ve haber oluşturmadaki profesyonelliğe vurgu yaptığını, “araç” unsurunu ön plana çıkardığını fakat “zaman” unsuruna değinmediğini böylelikle de haberin güncel için zamanlı bir bilgi olduğu bilgisinin es geçildiğini söylemektedir. Haberi daha geniş içerikte tanımlamanın ise şu şekilde; “haber, kamuoyunu ilgilendiren, güncel için zamanlı, belirli bir olay ya da duruma ait bilgidir” yapılabileceğini belirtmiştir.

Haberin açık, kesin ve tek bir tanımının olmayışı, işlevinin çeşitliliğinden ve etkisinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır. Haber tanımının bu kadar çok ve çeşitli olmasının bir nedeni de budur. Kısaca, neyin haber olarak nitelendirilip neyin nitelendirilmediğini belirleyen, bir durumun ya da olayın hedef kitleye ulaştırılması için sahip olması gereken özellik olarak tanımlanan “haber değeri”nin, haberi tanımlamada ve bu tanım çerçevesinde haberi oluşturmada etkin rol oynadığını söylemek mümkündür (Girgin, 2000, s. 108-109).

Haber değeri kavramına dair birçok farklı yaklaşım geliştirilmiştir. Neyin haber olup olmadığını araştıran ve temelde yine “haber nedir” sorusunun yanıtını arayan bu farklı yaklaşımlar, içinde buldukları zamanın, yerin ve mecranın koşullarına göre birbirinden farklı başlıklar içeren haber değeri listelerinin oluşmasını sağlamışlardır. Gelişen teknoloji ve buna bağlı olarak ortaya çıkan, yeni iletişim düzeni olarak

adlandırılan iletişim ortamında hangi olayın haber değeri taşıdığı bilgisinin yanı sıra hangi olayın aslında haber olarak kaleme alınana bilineceğinin bilgisi günümüz medya koşulları açısından önem arz etmektedir. Haber ve haber değeri tanımlarının çeşitliliğine rağmen bu tanımlarında genel olarak göze çarpan ve sıkça tekrarlanan beş temel öge vardır. Bunlar; “gerçeklik-doğruluk”, “yenilik-güncellik”, “ilginçlik”, “önemlilik” ve “anlaşılabilirlik”. Haberde doğruluk ise haberin olmazsa olmaz nitelikli temel ilkesidir (Girgin & Özay, 2013). Gerçeği olduğu gibi yansıtmak ve saptırmamak olarak tanımlanan doğruluk kavramı, haber başta olmak üzere bütün yazınsal türlerde ilkelerin en önde gelenidir (Bülbül, 2001, s. 43).

Burada önemli bir hususun; gerçeklik ve doğruluk kavramlarının haberin bir ögesi, bir niteliği olarak ele alındığı durumlarda birbirleri yerine kullanıldığının altını çizmek gerekir. Doğruluk, gerçeklik ve hakikat kavramları arasındaki anlam farklılığına, kavramların kapsadığı alanlar açısından farklılıklarına ve birbirleri yerine, Türkçe çevirisinde yaşanan karışıklık sebebiyle kullanıldıklarına yukarıda değinilmiştir. Dolayısıyla, haber ögesi olarak gerçeklik ya da doğruluk denildiğinde aslında aynı şeyin anlatıldığını söylemek mümkündür.

Haberin doğruluğu denildiğinde haberde verilen bilgilerin doğru olduğu, yanlış veya yalan bilgilerin haberde yer almadığı anlaşılır. Haber gerçeği denildiğinde de haberde verilen bilgilerin gerçeğe uygunluğu anlaşılır. Bu uygunluk ilişkisinden, haberleştirilen olayın oluşma biçimine uygunluk anlaşılmalıdır, haberde verilen bilginin gerçek bir olaya ait olması durumu anlaşılmalıdır. Yani maddi gerçeklikle olay örtüşmelidir. Bu noktada, doğruluğu, gerçeklikle örtüşme olarak tanımlayabiliriz. Habercilikte, haberin kaynaktan ilk ve önce alınması kadar doğru alınması da önemlidir. Bu iki ilke çoğu kez birbirleriyle çatışır. Fakat haberi ilk veren olmak adına doğruluktan vazgeçilmesi, bir habercinin temel amacı olması gereken “doğru bilgi aktarma” kaidesine uyulmadığını ve buna istinaden etik sorunların oluşacağını gösterir (Aslan, 2002, s. 61-63).

Bir olayı, bir durumu haberleştiren kişi her şeyden önce kendi haber çerçevesi doğrultusunda davranır. Haberleştirilen konuya ait bilgilerin eksiksiz ve tarafsız aktarıldığını düşünsek bile haberi yayına hazırlayan ve son halini veren süreçler içerisinde bu durum değişecek yani gerçeklikten uzaklaşılacaktır. Haber doğruluk ilkesi de bize

zaten haberleştirilen olayın oluşma biçimine ilişkin uygunluğu değil, olayın meydana geldiği süreçteki gerçekliğine uygunluğunu anlatır. Bu bağlamda, gazetecinin haberi kaleme almadan önce yapması gereken ilk işi, haberi doğrulamak olmalıdır. Haberde geçen bilgiler doğru rakam ve belgelere dayandırılmalıdır. Aksi halde bir gazetecinin uyması gereken ve ona “güvenilir” vasfını kazandıracak olan haberin en önemli ilkesi “doğruluk”tan ödün verilmiş olur (Eryılmaz, 2005, s. 157).

Teknolojik yeniliklerin gazetecilik alanındaki çeşitliliği arttırması ve buna istinaden yapısal özellikleri farklılaştırması, hedef kitleyi daha çok etkilemek adına farklı haber yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazılı basının yayınladığı haberler kadar radyo ve televizyonun yayınladıkları haberlerin de yapısı ve şekli değişmiştir. Tüm yeni yaklaşımlara ve değişimlere karşın, haberciliğin temel gerekleri olan sadelik, açıklık, kesinlik ve doğruluk ilkeleri değişmemiştir. Çünkü bu ilkeler, habercilerin temel sorumluluklarına işaret eder. (Tokgöz, 1981, s. 92-95).

Teknolojik gelişmeler neticesinde gazetecilik alanında yaşanan değişimin, günümüz şartlarında yeniden değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesiyle iletişim alanında yaşanan gelişmeler, gazeteciliğin dolayısıyla da haberin değişim hızını arttırmış hatta gazeteciliği ve haberi dönüştürmüştür. Bu bağlamda, Tokgöz’ün (1981) vurguladığı, haberin temel öğeleri olarak görülen ilkelerin, yeni medya ya da yeni iletişim ortamları olarak adlandırılan medya yapısı içerisinde değişip değişmediğini, gazeteciliğin ve haberin geçirdiği dönüşümü, birbirini tetikleyen unsurlar olarak; toplum ve teknoloji başlıkları üzerinden incelemek gerekir.

#### **4. Dönüşümün Toplumsal ve Teknolojik Temelleri**

Dönüşüm kavramı Türk Dil Kurumu Sözlükleri’nde (2019) “olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme” olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün etimolojik kökünde yer alan “dön” mastarı, anlam olarak değişme ve başkalaşmayı işaret etmektedir. Eyuboğlu’na göre (1991); “tön, dön sözcükleriyle tün (gece) arasında kök birliği vardır. Tün sözü, günün bitmesi, aydınlığın karanlığa dönüşmesi, dönmesi olayını içerir. Dön kökünde de değişme, başkalaşma, bir durumdan başka bir duruma geçme vardır”. Dönüşüm kelimesinin etimolojik kökünden hareketle dönüşümün bir süreç içerisinde gerçekleştiği çıkarımına varabilmek olanaklıdır. Burada önemli olan bir nokta

ise dönüşüm kavramının, özün korunarak biçim değiştirmeyi anlatıyor olmasıdır. Bu bakımdan, yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkışıyla birlikte gazeteciliğin ve haberin özünü koruyarak dönüştüğü söylendiğinde bunun bir süreç içerisinde yaşandığının altını çizmek gerekir.

İletişim alanında yaşanan yapısal dönüşüm, toplumsal ve teknolojik temellere dayanan bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Ortam ve ortam teknolojisi, arz-talep ilişkisi doğrultusunda hareket edip, yeni iletişim teknolojilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. “Tekne” ve “logos” kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşan teknoloji kelimesinin etimolojik kökeninde toplumsallık anlamı yatmaktadır. Eski/antik Yunanca bir kelime olan “tekne”; “bir şeyi yapmak, bir şeyi üretmek, bir şeyi elde etmek” anlamında iken, mantık (lojik) kelimesinin kökünden gelen “logos” kelimesi de antik Yunancada “daha çok bilmek” anlamındadır. Fakat burada kastedilen bilgi daha çok toplumsal bir bilgidir. Teknoloji; bilginin toplumsallaşması, toplumsal bağlam, toplumsal anlam kazanması demektir. Teknolojiden bahsediyorsak aslında toplumsal bir şeyden bahsediyoruz demektir. Dolayısıyla, iletişim ve teknoloji denildiğinde de toplum ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda gelişen ortam araçları ilişkisini anlaşılmalıdır. Bu ilişki zaten teoride de pratikte de ayrılmaz iki olgudur (Atabek, 2005, s. 63).

İletişim ve teknoloji, insanlık tarihi boyunca birbirinden ayrılmaz, iç içe geçmiş bir ilişki biçiminde var olmuş ve süre gelmiştir. Yazının bulunmasından, bilgi ve iletişim teknolojilerinin hayatımıza girmesine kadar geçen sürede teknolojik gelişmeler sürekli, iletişim biçimlerimizi değiştirmiş ve değiştirmektedir. İletişim ve teknoloji arasındaki bu karşılıklı ilişki, bireyselden küresel iletişime kadar tüm iletişimsel etkinlikleri etkileyerek, biçimlerini değiştirmiştir. Esas itibariyle, toplumsal yaşam teknolojiyi, teknoloji de toplumsal yaşamı biçimlendirmiştir (Özkan, Bekiroğlu, & Öztürk, 2009, s. 178-179).

Teknoloji, iletişim ve toplum arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşim de toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin kaynağını oluşturmaktadır. Toplumsal yapının teknoloji vasıtasıyla değişme süreci binlerce yıl öncesine uzanmaktadır. İnsanoğlunun yaşamını kendi beklenti ve hedeflerine uygun bir biçimde sürdürme isteği çeşitli araç ve gereçleri tasarlamasına yani teknolojiyi üretmesine yol açmıştır. Yaşamsal ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan bu teknolojik gelişmeler insanlar arası ilişkileri etkileyerek beraberinde iletişim alanında değişimlere neden

olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldaki endüstri devrimiyle hızlanan iletişim alanındaki bu değişim, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler neticesinde yerini dönüşüme bırakmıştır. Nicelik ve nitelik yönünden farklılaşan, kullanım alanı ve yaygınlığı artan, belki de en önemlisi; toplumsal yaşam üzerinde belirleyici bir rol üstlenmeye başlayan iletişim teknolojilerinin, toplumla karşılıklı ilişkisini, değişim kavramından ziyade dönüşüm kavramı ile açıklamak daha doğru olur (Dedeoğlu, 2006, s. 6-8).

Toplumsal değişme; temelinde teknolojik değişimin yattığı, insanlar arası ilişkilerin değişmesidir. Değişimin itici gücü ise teknolojidir. Teknoloji de insan doğa ilişkisi sonucunda, insanı diğer canlılardan ayıran ve doğaya uyumunu sağlayan bir öge olarak ortaya çıkar. Taş, sopa ve sarmaşığı ilkel bir alet haline getirip, besinin sağlanmasında ve yırtıcı hayvanlara karşı korunmanın sağlanmasında da teknoloji ön plandadır elektronik beynin ve bilgisayar dillerinin tasarlanmasında da teknoloji hüküm sürmektedir. Dolayısıyla, teknoloji, içerisinde doğduğu, geliştiği toplumdan bağımsız değildir ve bu açıdan, insan ilişkilerinin biçimlerini değiştirerek toplumsal dönüşümlere yol açmıştır. Görüldüğü gibi insan ilişkilerini değiştiren ve bu anlamda yenilikler sunan bir öge olarak teknoloji, yeniliklerin yayılması vasıtasıyla dönüşümü gerçekleştirmektedir. Yeniliklerin yayılması, dolayısıyla da dönüşümün sağlanması için en önemli görev ise haberleşmeye yani iletişim teknolojilerine aittir (Kongar, 1995, s. 21-23).

### **5. Yeni Medya ile Gazetecilik ve Haberde Yaşanan Dönüşüm**

Teknoloji dediğimizde sadece çok karmaşık isimleri ve kısaltmaları olan “yeni” teknolojiler akla gelmemelidir. Doğal organlarımızla yapamadığımız bir şeyi bir aletle yapıyorsak bir teknoloji kullanıyoruz demektir. Yani insanlar nerede bir aletle bir iş yapıyorsa orada teknoloji kullanılıyor demek mümkündür. İletişim teknolojisi denildiğinde de aslında çok karmaşık bir dünyaya gönderme yapılmaz. Örneğin, yazı da bir iletişim teknolojisi olarak karşımıza çıkmıştır ve en yaygın olarak bilinen, eski çağlardan beri kullanılan bir iletişim teknolojisidir. Konuşma eylemi karşında yazı yazma da bir teknoloji içerir ve toplumsal anlamda önemli değişimlere ve dönüşümlere yol açmıştır (Atabek, 2005, s. 64).



1960-1980 yılları arasında meydana gelen bir dizi bilimsel ve teknolojik yenilik, yeni bir teknolojik devrim çağının başlamasını sağlamıştır. Bu teknolojik devrimin özünü de enformasyon işleme süreci oluşturmaktadır. Buna göre, yeni teknolojik gelişmeler yeni bilgi üzerine kurulmuştur. Söz konusu olan yeni bilgi ise teknoloji vasıtasıyla ortaya çıkan bilgiden ziyade teknolojinin enformasyon üzerinde çalışması sonucu ortaya çıkan bilgidir. Bu bağlamda, teknolojik devrimin öznesinin de iletişim alt yapısında meydana gelen değişimler olduğu söylenebilir. Hatta iletişim teknolojilerinin zamansal olarak “eski” ve “yeni” olarak adlandırılmasına yol açan da bu değişimlerdir. İletişim teknolojilerini, kullanım boyutu, sunulan içerik ve teknolojinin olanakları bakımından dönüştüren bu teknolojik gelişmeler, “yeni” sıfatını bir önceki teknolojiyle karşılaştırma içinde vermektedir (Timisi, 2003, s. 77-80).

Diğer bütün alanlarda olduğu gibi haber konusunda da yeni teknolojilerin sunduğu imkânlar neticesinde dönüşümler yaşanmış, geleneksel habercilik anlayışı önemli değişiklikler geçirmiştir. Teknolojik gelişmelerle paralel ilerleyen günümüzün iletişim alanında, haber medyasının yoğunluk merkezi önce yazılı basından işitsel-görsel medyaya yani radyo ve televizyona, sonrasında da yeni medya veya dijital medya olarak adlandırılan iletişim alanlarına kaymıştır. Güç ve yoğunluk merkezindeki bu değişikliğin nedenleri olarak yeni medyanın; büyük baskı makinelerini, stüdyoları, rejileri, ana kumanda ünitelerini ortadan kaldıran bir mekânsal rahatlama sunması, bununla birlikte yüzlerce çalışan yerine birkaç sayfa editörünün yeterli olacağı bir yapı inşa ederek istihdamı düşürmesi ve bunun sonucunda yayıncılık faaliyetlerini ucuzlatması gösterilebilir. İletişim sürecinde de farklılıklar yaratan yeni medya, geleneksele kıyasla mesajı oluşturanın üstünlüğünü azaltarak, kullanıcılara, gazetecilere, haber veya mesajın asıl kaynağına doğrudan ulaşma imkânı doğurmuştur. Bunun yanında, herkesin dağıtıcı rolü üstlendiği bu yeni enformasyon dolaşım sürecinde, habercinin haberi fiziksel ortama bağlı kalmadan istenilen yerden paylaşılmasının önünü açan yeni medya, mobilitiyi ön plana çıkartmış ve haberciliği son derece hızlandırmıştır (Yurdigül & İspir, 2015, s. 54).

Multimedya biçimselliği olarak ifade edilen ses, görüntü ve fotoğraf gibi unsurların birlikte kullanılmasıyla içerik oluşturma, haber içeriklerini kategorize etme ve metinlerarasılık gibi imkânlara sahip olan yeni medya, haberle ilgili ses, görüntü ve metne aynı anda ulaşma kolaylığı sunarak gelenekselden medyadan olanakları bakımından farklılaşmaktadır. Özetle, teknolojinin sunduğu imkânlar neticesinde haber üretim

sürecine ilişkin yenilikler sunan yeni medya, habercilik mesleğine dönük pratiklerin de değişmesine neden olarak tıpkı geleneksel olanın yeniye metamorfozunda olduğu gibi etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamanlılık özelliklerini habercilik bağlamı pratiğine yerleştirerek, geleneksel gazeteciliği profesyonel kodlara ilişkin yeni olana doğru metamorfoza uğratmıştır (Yurdigül, 2014, s. 54-59).

Geleneksel ve yeni medya arasında habercilik anlamındaki farklılıklara bakacak olursak, çevrimiçi gazetecilik veya internet gazeteciliği olarak isimlendirilen yeni medya haberciliğinin, geleneksel medya haberciliğinden farklı olarak haber üreticilerine ve haber tüketicilerine sunduğu avantajları aşağıdaki gibi sıralamak mümkün olacaktır (Karaduman, 2005, s. 146-147);

- Haberin çok hızlı bir şekilde ve güncelleme içinde verilmesi,
- Haber okuyucusuna sunulan içeriğe ulaşma özgürlüğü,
- Multimedya biçimselliğinde ses, görüntü ve grafik dosyalarını kullanabilme,
- Haber arşivine kolayca ulaşabilme ve depolama,
- Haber üreticisi ve okuru arasındaki etkileşimi sağlama,
- Habere ilişkin arka plan bilgilerine çevrimiçi olarak ulaşabilme,
- Geleneksel medyada yer almayan özgün haberlere ulaşabilme.

Teknoloji ve toplum ilişkisi kısmında, yukarıda da ifade edildiği gibi iletişim alanlarının gelişimi sadece teknolojiyle değil sosyal alandaki tüm gelişmeleri kapsayan bir bütün içerisinde meydana gelmiştir. Bu sebeple gazetecilik pratikleri, sadece teknolojik ve sektörün yapısından kaynaklanan değişikliklere göre değil, haberin sunulduğu ortamın özellikleri, biçimi, sosyal ve kültürel gelişmelere paralel olarak okurun profili ve gazetecinin profesyonel kimliği gibi birbiriyle ilintili ve etkileşim içinde olan birtakım dinamikler çerçevesinde şekillenmektedir (Yıldırım, 2010, s. 246).

## **6. Dönüşümün, Habercilik Pratikleri Üzerindeki Etkisi**

Geleneksel ve yeni medya arasındaki habercilik açısından oluşan farklılıklara ve artan olanaklara yukarıdaki hususları da göz önüne alarak ifade ettikten sonra, gelişen teknolojilerle hızlanan bilgi akışının, habere ilişkin erişim sınırlılıklarını azaltan, haber

niteliklerini farklılaştıran ve yeni beceriler edinmeyi gerektiren dönüştürücü etkisini incelemek gerekir (Cankaya & Köksalan, 2004, s. 9).

Yeni iletişim teknolojilerin etkisiyle, iletişim alanında ortaya çıkan yeni yapının sahip olduğu hız, depolama, çeşitlilik ve multimedya özellikleri, haber kurumlarının organizasyon yapılarında, haber üretimi ve paylaşımında, habere ilişkin niteliklerde değişikliklerin yaşanmasına ve habercilik pratikleri üzerinde dönüşümlerin geçirilmesine yol açmıştır. Teknolojik ilerlemelerin genel anlamda gazeteciliği ve haberciliği; “içerik”, “işleyiş-üretim”, “düzenlenme-yapılanma”, “hedef kitle, haber kaynakları ve organizasyon yapısı” açılarından etkilediği ve değiştirdiği söylenebilir (Pavlik, 2000, s. 229). Modern gazeteciliğin araçları ve bugünün elektronik dünyası bu değişimin öncüleri olarak gazeteciliği beş geniş kapsamda; “haber toplama ve sunma”, “multimedya içeriği olarak bilgi depolama, dizinleme ve geri çekme”, “işlem, üretim, editoryal”, “dağıtım, basım” ve “sunum, görüntüleme, erişim” açılarından değiştirmiştir. Bunun yanında şu hususun da altını çizmek gerekir; dünya ne kadar değişirse değişsin gazetecilikte asla değişmeyecek şeyler vardır. Bunlar; kaleme alınan olayın dikkatli bir şekilde kontrol edilmesi, güvenilir kaynaklara bağlı olmak, olayları tarafsız bir şekilde sunmak, nokta sorular sormak ve en yüksek etik standartları benimsemektir (Pavlik, 2013, s. 287).

Profesyonel gazeteciliğin tarihsel serüveninin esasen 17.yy erken dönem gazeteler ile başladığı bilinmektedir. Fakat doğruluğun, profesyonel bir etik kodu olarak basın tarafından kabulü ancak 20.yy itibariyle mümkün olmuştur. Stephen J.A. Ward bu noktada, 2004 yılında kaleme aldığı *The Invention of Journalism Ethics* isimli kitabındaki şu cümlelerle, profesyonel gazeteciliğin doğduğu yıllar ve doğruluğun, bir gazetecilik normu olarak kabulü arasında bulunan uzun zaman zarfına ve doğruluk ilkesinin kabulünün altında yatan nedene dikkat çekmiştir; “yaklaşık 80 yıl önce gazeteler, objektiflik doktrinini, kamuoyunu, yayınladıkları haberlerin doğruluğu ve dürüstlüğü hakkında ikna etmek maksadıyla keşfetmişlerdir.” Ward’ın üzerinde durduğu ve medya-dogruluk ilişkisine odaklanan neredeyse her yaklaşımın vurguladığı gibi; doğruluk, bir etik kodu olarak ve profesyonel çalışma disiplini belirleyen bir norm olarak aslında profesyonel gazetecilikte kısa bir tarihe sahiptir. Dolayısıyla, buradan hareketle, haber ve doğruluk ilişkisine dair geliştirilen yaklaşımların vurguladığı bir diğer hususun da haklılığı ortaya konulabilir; “eski adetler veya alışkanlıklar kolay kolay terkedilmez,

basının içine ve dışına yerleşmiş hatta buralarda kökleşmiş algıları değiştirmek çok güçtür” (Silverman, 2007, s. 17-22).

Profesyonellik, objektiflik ve doğruluk gözetimi ilkeleri arasındaki bağlantı, gazeteciliği tanımlamak için geliştirilen neredeyse tüm tanımlamaların temelini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, gazeteciliğin ana fikrini ve temasını “olgusal gerçekliğe dayalı söylemsel pratikler”in oluşturduğu söylenebilir (Chalaby, 1998, s. 130-132).

Dijital iletişim ağlarının enformasyonun üretilmesine ve dağıtılmasına ilişkin maliyetleri düşürmesi, bu anlamda işleri kolaylaştırması bilgi sağlayıcıları bakımından ortamın değişmesine, enformasyonun üretimine ve dağıtımına ilişkin kaynak açısından sınırlı imkânlarla sahip olan yapılanmadan, çok çeşitli kaynak yelpazesine sahip, içeriğin kolaylıkla üretilip, dünya genelindeki kullanıcılara servis edilebildiği bir medya yapılanma biçiminin benimsenmesine neden olmuştur. Kullanıcıları da hem içerik tüketicisi hem de üreticisi rolüne büründüren bu yapılanma profesyonel filtrelerden geçmemiş, düzenlenme açısından zayıf, güncel ve doğru olmayan çevrimiçi enformasyon sayısındaki artışı da beraberinde getirmiştir (Metzger & Flanagin, 2015, s. 446-447).

Yeni iletişim teknolojilerinin dönüştürdüğü tüm medya alanları gibi gazeteciliğin de yeni iletişim ortamları bağlamındaki dönüşümü, ortaya konulan pratikler anlamında da bir dönüşüme yol açmıştır. Haber doğrulama pratiklerinin de doğal bir akış içerisinde yeni medya düzenine göre yeniden yapılandığı hatta yeni görevler üstlendiği söylenebilir. Bu yeni düzenin, medya çıktılarını dijitalleştiren, esas itibarıyla de gazeteciliğin üretim sistemini değiştiren yapısı, profesyonel gazetecilik değerleri üzerinde de etkisini göstererek haber doğrulamaya ilişkin geleneksel yöntemlerin yerine, yeni bir doğrulama modelinin benimsenmesine yol açmış, bir anlamda da bunu zorunlu hale getirmiştir. Geleneksel model, esasen haberi oluşturan bilgilerin doğru alınmasını ve doğru aktarılmasını kapsayan, önleyici bir işleve atıfta bulunuyorken günümüz yeni doğrulama modeli ise hali hazırda kamuoyuyla paylaşılmış haberlerde yer alan iddiaların doğruluğunun sorgulamasını içeren, yeni medya kültürü kapsamında, hızlilik esasıyla şekillenmiş bir sorumluluğa vurgu yapmaktadır (Kovach & Rosenstiel, 2010, s. 94).

Yanlış bilgiler içeren söylentilerin, insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinse de günümüzün modern iletişim dünyasında yayılım hızı ve kapsamı artan, yanlış ve çarpıtıcı bilgilerle şekillenen söylentilere, daha önce hiç bu kadar tehlikeli boyutlarıyla

rastlanıldığı söylenemez (Metzger & Flanagin, 2013, s. 210). Geleneksel medya tüketicilerine karşın daha fazla kafa karıştırıcı mesajlara maruz kalan günümüzün medya kullanıcıları aynı zamanda, mesajın kaynağına ilişkin güvenilirlik değerlendirmesini fazlaca yapmak zorundadır. Web tabanlı, çevrimiçi platformların sunduğu çeşitli özellikler sayesinde karşılaşılan içeriğin kolayca diğer kullanıcılara gönderilmesi ve buna benzer kullanım kolaylığı sağlayan diğer özelliklerle birlikte sosyal medya platformlarının, yanlış bilgiler içeren mesajların yayıldığı iletişim alanlarına dönüşmesi, mesajın kaynağına ilişkin fazlaca yapılması gereken güvenilirlik değerlendirmesinin nedeni olarak gösterilebilir. Tam da bu noktada, yanlış bilgiler içeren mesajlarla savaşıma noktasında, varlığı bir zorunluluk teşkil eden haber doğrulama pratikleri, çevrimiçi iletişim alanlarında dolaşan, doğru olmayan bilgiler içeren mesajların kısıtlanması noktasında, hatırı sayılır bir çaba olarak görülebilir. (Shin, 2018, s. 8-10).

Yeni medyanın hızlılık esasının gazetecilikte doğurduğu sonuçları özetlemek gerekirse; iki önemli faktörün; yanlışlıklar içeren mesaj sayısındaki artışın ve bu yanlışlıkların ortaya çıkarılmasına yönelik geliştirilen yeni yöntemlerin, geleneksel ve yeni medya ayrımı temelinde tartışılan doğrulama pratiklerinin farklılık unsurlarını oluşturduğu görülecektir. Dijital medyanın doğası gereği, hızı ön plana çıkaran yapısı ve bu anlamda, mesajın tasarım, işletim ve dağıtım aşamalarında ortaya çıkan hataların oranını arttırması, diğer taraftan da ortaya çıkan bu hataları kolayca fark edilmesini sağlayan, şeffaflık üzerine kurulu yapısı (Karlsson, Clerwall, & Nord, 2016, s. 3), haber ve doğruluk ilişkisinin, günümüz şartlarına göre yeniden kurulması ve düzenlenmesindeki en önemli nedeni oluşturmaktadır.

### **Sonuç**

Doğruluk, gerçeklik ve hakikat kavramları çerçevesinde, “haber ve doğruluk ilişkisi” üzerinden ele alınan; varlığın, temelde “bilme” istediğinden doğan ve “hakikate” ulaşmak ve ulaştırmak adına bir gayretin ürünü olan “haber” kavramı, doğruluk kavramı ile yakın bir ilişkiye sahiptir. “Gerçeği olduğu gibi yansıtmak; saptırmamak” şeklinde haber kavramı ile olan ilişkisi temelinde tanımlanabilecek olan doğruluk, bir ilke olarak sadece haberin değil, tüm yazınsal türlerin en önde gelen ilkesidir. Dolayısıyla, doğruluktan yoksun bir bilgilendirmenin; haberin, “yalan” olarak adlandırılabilceğini, yine yalan kavramının Türk Dil Kurumu Sözlükleri’nde (2019) “doğru olmayan, gerçeğe

uymayan söz” şeklindeki tanımından yola çıkarak söylemek mümkündür. “Dönüşüm” kavramının, özün korunarak, biçim değiştirmeyi, başkalaşmayı anlatan tanımından hareketle de yeni iletişim teknolojilerinin ve ortamlarının, gazeteciliği dolayısıyla da haberi dönüştürmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı veya daha doğru bir ifadeyle; hep var olan fakat günümüz haber medyasında yaygınlığı artan “yalan haber” konusunda, bu olumsuz yaygınlığın azaltılması noktasında işlev gören haber doğrulama pratiklerinin, günümüzde, haber ve doğruluk ilişkisinin yeniden düzenlenmesindeki önemli bir etken oluşturduğunu belirtmek gerekir.

Haber ve doğruluk ilişkisi temelinde (kaynağı itibariyle günümüz medya düzeninin getirdiği bir sonuç olarak değerlendirilerek) çokça tartışılan “yalan haber” kavramı ve “yalan habere” karşı geliştirilmeye çalışılan gazetecilik pratiğinde ve editöryal süreçlerde, yalan haber ve haber doğrulama pratiklerine odaklanılması gerekliliği bu çalışmanın ortaya koyduğu bir sonuç olarak dikkat çekmektedir. Aynı şekilde, haber ve doğruluk ilişkisinin geçmişten günümüze gelen bir bakış açısıyla ve medyanın dönüşümü eksenindeki yaklaşımlarla birlikte, daha detaylı olarak ele alınması ihtiyacının ortaya çıktığı da belirtilebilir. Zira, haberde doğruluk ilkesi gazeteciliğin temel ilkelerindedir ve konu yeni iletişim teknolojilerinin getirdiği yeni haber ortamları ve habercilik pratikleri olduğunda da gazeteciliğin bu temel ilkesi değişmeyecektir; esas mesele, gazeteciliğin doğruluk ilkesi temelinde hakikati arayışını, bu yeni haber ortamları ve habercilik pratiklerine adapte edebilmektir.

### **KAYNAKÇA**

- Ajdkiewicz, K. (1994). Felsefeye giriş temel kavramlar ve kuramlar. (A. Cevizci, Çev.) Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Aristoteles. (1996). Metafizik. (A. Arslan, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Aslan, K. (2002). Haberin yol haritası. İstanbul: Anahtar Kirtaplar Yayınevi.
- Aslan, K. (2003). Haberim var! Örneklerle haberin ABC'si. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Atabek, Ü. (2005). İletişim teknolojileri ve yerel medya için olanaklar. S. Alankuş içinde, Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya (s. 61-90). İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- Bülbül, R. (2001). İletişim ve etik (2. b.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Cankaya, Ö., & Köksalan, M. E. (2004). Günümüz televizyon haberciliğinin sunuş biçimlerinin haberin değeri ve habercilik üzerindeki etkileri: Üniversite öğrencilerinin televizyon haberlerini okuma biçimleri. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi(1), 7-27.

- Cevizci, A. (2007). Felsefeye giriş. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Chalaby, J. (1998). The invention of journalism. London: Macmillan.
- Dedeoğlu, G. (2006). Bilişim toplumu ve etik sorunlar. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- Erdem, H. S. (2012, Bahar). Varlığın cezbesinde dil ve hakikat-Nietzsche değinileriyle. *Birey ve Toplum*, 3(2), 13-33.
- Eryılmaz, T. (2005). Muhabirliğe kısa bir giriş. S. Alankuş içinde, *Gazetecilik ve Habercilik* (s. 153-167). İstanbul: IPS İletiflim Vakfı Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1991). Türk dilinin etimoloji sözlüğü (2. b.). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Girgin, A. (1998). Haber yazma teknikleri. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Girgin, A. (2000). Yazılı basında haber ve habercilik etik'i. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Girgin, A., & Özay, S. (2013). Haber yazmak. İstanbul: Der Yayınları.
- Gökberk, M. (2007). Felsefe tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hohenberge, J. (1963). Gazetecilik mesleği. İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti Yayınları.
- Karaduman, M. (2005). Medya, etik ve hukuk. S. Alankuş içinde, *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya* (s. 141-154). İstanbul: IPS İletişim Vakfı.
- Karlsson, M., Clerwall, C., & Nord, L. (2016). Do not stand corrected: Transparency and users' attitudes to inaccurate news and corrections in online journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 1-20.
- Kongar, E. (1995). Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği (6. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kovach, B., & Rosenstiel, T. (2010). *Blur: How to know what's true in the age of information overload*. New York: Bloomsbury.
- Metzger, M. J., & Flanagin, A. J. (2013). Credibility and trust of information in online environments: The use of cognitive heuristics. *Journal of Pragmatics*, 59, 210-220.
- Metzger, M. J., & Flanagin, A. J. (2015). Psychological approaches to credibility assessment online. S. S. Sundar içinde, *The Handbook of the Psychology of Communication Technology* (s. 445-466). John Wiley and Sons: Oxford.
- Özkan, T., Bekiroğlu, O., & Öztürk, Ş. Y. (2009). İletişim fakültesi öğrencilerinin haber alma alışkanlıkları: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi örneği. *İletişim: Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(10), 171-190.
- Pavlik, V. J. (2000). The impact of technology on journalism. *Journalism Studies*, 229-237.
- Pavlik, J. V. (2013). *Yeni medya ve gazetecilik*. (B. K. Müge Demir, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rosenthal, M., & Yudin, P. (1997). *Felsefe sözlüğü* (5 b.). (A. Çalışlar, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınevi.
- Schlapp, H. (2013). *Gazeteciliğe giriş*. Ankara: Vestfalya Eyaletler Yayınevi.
- Shin, J. (2018). Democrats vs. Republicans: How Twitter users share and react to political fact-checking messages. Ann Arbor: ProQuest.

- Silverman, C. (2007). *Regret the error: How media mistakes pollute the press and imperil free speech*. New York: Union Square Press.
- Tepe, H. (2003). *Platon'dan Habermas'a felsefede doğruluk ya da hakikat*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Timisi, N. (2003). *Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Tokgöz, O. (1981). *Temel gazetecilik*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Türer, C. (2009). Pragmatizmin doğruluk evi. *Bilimname*. (17), 165-185.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2019). “Genel Türkçe Sözlük”. [https://sozluk.gov.tr/adresinden alındı](https://sozluk.gov.tr/adresinden%20alindi).
- Uygar, N. (1963). Bertrand Russell'ın doğruluk anlayışı. *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, 14, 3-35.
- Yıldırım, B. (2010). Gazeteciliğin dönüşümü: Yöndeşen ortam ve yöndeşik gazetecilik. *Selçuk İletişim Dergisi*, 6(2), 230-253.
- Yıldırım, C. (2008). *Bilimsel düşünme yöntemi*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Yurdigül, Y. (2014). *Habercinin kimliği*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Yurdigül, Y., & İspir, N. (2015). Yeni medyada haber. M. G. Genel içinde, *Yeni Medya Araştırmaları 1: Güncel Tartışmalar Ekseninde* (s. 43-64). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Zeytinli, M. (1996). Uluslararası haber dolaşımının sorunları. *Yeni Türkiye*(12), 1101-1111.



## YENİ MEDYA EKOLOJİSİ VE İLETİŞİM SARMALI MODELİ

Serkan BAYRAKÇI\*  
Mert KÜÇÜKVARDAR\*\*

### Özet

İnternetle birlikte topluma yayılmaya başlayan yeni teknolojiler ve özellikle de iletişim teknolojileri toplum yapısında önemli değişimlere yol açmaya başlamıştır. Günümüzde neredeyse her ortamda internete erişimin olması, bireylerin sürekli olarak mobil araçlara başvurması ve iletişim halinde olma yönündeki isteği en nihayetinde akıllı telefonların yaşamın büyük bir parçası olarak atfedilmesine yol açmıştır. Yeni teknolojileri denemek/satın almak için sabırsızca bekleyen bireylerin bu teknolojilere katılma yönünde oldukça gönüllü olması da toplumda akla gelen en keskin değişimlerdendir.

Yapılan araştırmalar geleneksel medya araçlarının Z kuşağı bireylerine ya da dijital yerlilere fazla bir anlam ifade etmediğini göstermektedir. Bu bağlamda teknoloji çağında yetişip yeni medya ekolojisini benimseyen öğrencilerle dolu bir odaya geleneksel medya araçları çerçevesinden konuşmak pek de ilgi çekici gelmemektedir. Yeni medya araçlarının hayatlarının odak noktasına yerleştirenler için bir iletişim döngüsü söz konusudur. Sürekli iletişim halinde olma isteği, çevrimiçi olma duygusu, cep telefonlarını sürekli kontrol etmeye yönelik karşı konulamaz dürtüler, sosyal ağlarda olmadığında birçok şeyi kaçırmış hissiyatı günümüz yeni medya ekolojisinde sıradanlaşmıştır.

Bu çalışmada, yeni medya ekolojisinin etkileri ele alınarak, iletişim bilimine yön veren ana eleştirel kuram ve düşünceler yeni medya teknolojileri bağlamında yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda sanal iletişim kullanımına yönelik “iletişim sarmalları” modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan model literatür taramasıyla belirlenen ve teknolojiyle bağlantılı iletişim kuramlarıyla karşılaştırılmıştır. İletişim kurma ihtiyacının teknoloji yoluyla karşılanması daha güçlü ve tekrarlayan bir iletişim

\* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, serkan.bayrakci@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3817-1927

\*\* Dr., mertkvardar@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-5205-4674

kurma ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır aynı zamanda yeni iletişim araçlarının bu ihtiyacı karşıladığı görülmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Yeni Medya Ekolojisi, İletişim Kuramları, İletişim Sarmalı, Sanal İletişim Döngüsü

## NEW MEDIA ECOLOGY AND DIGITAL COMMUNICATION SPIRAL MODEL

### Abstract

Modern technologies and especially communication technologies, which began to spread to society, caused a serious change. Today there is internet access in almost every environment. Smartphones are available every minute with individuals and individuals are willing to use applications in communication technologies in a voluntary way.

Today, terms such as television and newspapers do not make much sense to individuals of the Z generation. For instance, it is not interesting to talk about traditional media tools in a room full of students who grew up in the age of technology and who adopted new media ecology. There is a communication cycle for those who place new media tools in the center of their lives. Communication messages are intertwined during the day and very frequent communication is realized. When people cannot control their mobile phones or social media during the day, they feel that they are missing something very important and this feeling is under the influence of society.

The article discusses the effects of new media ecology. In addition, traditional critical theories and ideas that direct communication science are tried to re-evaluated within the framework of modern technologies. Finally, a digital communication spiral model was created representing the new communication. The model was compared with the communication theories determined by literature survey and connected with technology. Based on the current comparison, the need for individuals to communicate is provided by technologies. The need to communicate through technology creates a more powerful and repetitive situation. It is also seen that new communication tools meet this need.

**Keywords:** New Media, Communication Spirals, Virtual Communication Cycle

## Giriş

Teknolojik araçların üretimi ve kullanımı, düşünme yetisine benzer şekilde insanoğlunu diğer türlerden ayıran en önemli özelliklerden biri olarak değerlendirilebilir. Teknolojinin giderek etkisini arttırması insan gücünün iletişim, ulaşım, enerji, savaş ve benzeri birçok farklı alana doğru genişlemesine yol açmıştır. Tekniklerin geliştirilmesi, araçların üretilmesi ve bunların yayılması beraberinde çözümlenmesi gereken çok sayıda sorunu da ortaya çıkarmıştır. Yüzyıllar boyunca süregelen keşifler ve çeşitli konulara yönelik kaynak arayışı uygarlıkların farklılaşmasını sağlamıştır. Teknolojik gelişme ve ilerlemeler bazı antropologlara göre, uygarlıkların dönüşümüne katkı sağlayan yegâne faktör olmuştur. Bilginin kültürel yapı içerisinde gelişimine katkı sağlayan kitle iletişim teknolojilerinin kilit rolü olmuştur (Yeşilorman & Koç, 2014, s. 117-133). Bununla birlikte geçmişten günümüze iletişim araçları, ortamları bakımından birçok yenilik ortaya çıkmış ancak özünde iletişim olgusu hiçbir zaman önemini yitirmemiştir.

Artık belirli bir kaynaktan kodlanarak ortaya çıkan iletilerin geleneksel kanallarla alıcıya ulaştığı ve alıcının da bu kodları çözerek geri bildirimde bulunduğu klasik iletişim süreçlerinin değiştiğine şahit olmaktayız. Şahit olduğumuz değişiklikler sadece klasik iletişim alışverişiyle sınırlı kalmamaktadır. İletişimin temelinde insan merkezli bir olgu olması durumu da iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle farklı bir boyuta geçmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin daha çok evrensel özellikler göstermesi, yaygınlığı, çeşitli gereksinimleri karşılması onu daha vazgeçilmez kılmaktadır. Yeni medya teknolojileriyle beraber bireylerinin gösterdiği etkileşime yönelik olguların açıklanmaya çalışıldığı ve alanı zenginleştirebilecek çeşitli kuramların geliştirildiği iletişim bilimleri yaklaşımlarının dijital alana kaydığı görülmektedir. İletişimin disiplinler arası bir alan olmasından hareketle farklı bilim dallarından (sosyoloji, antropoloji psikoloji vb.) yararlandığı hatta o bilimlerin temelini oluşturduğu da söylenebilir. Örneğin, makinelere insan gibi düşünebilme yeteneği kazandırma çalışmaları olan yapay zekâ sistemlerinde sistemde yer alan parçaların birbirleriyle kurduğu iletişim oldukça önemlidir. Kısacası iletişimi salt ileti aktarımından ziyade kontrol bilgilerinin iletilmesi, dağıtılması ve sayısız alanın birbirine bağlanmasına yardımcı süreçler olarak da değerlendirebiliriz.

İletişimin toplumsal alana yaptığı etki çoğunlukla tartışma konusu olmuştur. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren iletişim teknolojilerinin etkilerini ve tarih içerisindeki yerini araştıran birçok araştırmacı olmasına karşın iletişim araçlarını teknolojik bakış açısıyla ele alıp değerlendiren önde gelen araştırmacılar Marshall McLuhan ve Harold Innis'dir. Bu iki ismin çalışmaları incelendiğinde ortak vurgunun batı medeniyetlerinin iletişim teknolojilerinden oldukça güçlü bir şekilde etkilendiğine yönelik olduğu görülmektedir (McLuhan, 1962). Çoğu iletişim bilimcisi özellikle insanların hayatlarının merkezine yerleşen iletişim araçlarının okuryazar kültürü zayıflattığı üzerine hem fikirdir (Postman, 2018, s. 97-159). Tıpkı yüzyıllar öncesi sözlü kültürün yerini alan yazı teknolojilerinin dinsel inancı ve belleği zayıflattığı düşüncesi gibi. Özellikle 1950'lerde kendisini hissettiren, 1960'lardan itibaren geniş coğrafyalarda aktif hale gelmeye başlayan televizyon ve uydu teknolojileri medya kültürünün yerleşmesinde etkin rol oynamıştır. Bahsi geçen adımlar, zamanla dünyayı McLuhan'ın ifadesiyle "küresel köye" dönüştürmüştür ancak bu durum insanları daha fazla barış ve mutluluğa götürmek yerine insanlığın daha büyük bir yapıda ve sınırları olmayan kültürel olguya ulaşmasına yol açmıştır.

Bilişim çağıyla birlikte medya teknolojilerinin verileri işleme ve aktarmasına yönelik yeni süreçler ortaya çıkmıştır. Bilgiler yüz yüze iletişimle aktarılırken 1990'lardan itibaren bilgisayar destekli ağlar aracılığıyla "bitler" halinde dijital olarak iletmeye başlanmıştır. Veriler dijitalleştikçe sayısız veri bitlerinden megabaytlara, petabaytlara ve büyük veri setlerine ve bulut teknolojilerine dönüşüm devam etmektedir. Yeni teknolojiler sadece insanın hayal gücüyle sınırlarını aşmaya başlamıştır. Eskilerin bir kenara itildiği, iletişim biçimlerinin değiştiği ve günlük yaşamın gözle görülür bir biçimde dönüştüğüne şahit olunmaya başlanmıştır. Gündelik yaşamdan örneklandırmek gerekirse teypler yerini walkmanlere, onlar yerini mp3 çalarlara ve onlar da yerini artık akıllı telefonlara, iPod ve müzik dinleme uygulamalarına bırakmaya başlamıştır. Ya da en yalın haliyle başlangıçtaki konumlarından hareketle cep telefonları başkalarını arayabilmek için tasarlanmıştır. Ancak seneler ilerledikçe cep telefonları kişisel takvimleri, alarmları, el fenerlerini kısacası çok sayıda uygulamayı kapsamaya ve günümüzde artık insanın bir uzvu gibi olmaya başlamıştır. İnsanların iletişim araçları üzerinden farklı şeyleri kullanmanın yolunu araması beraberinde hayal gücü sınırlarının zorlanmasına yol açmıştır.

Yirmi birinci yüzyıl insanların sosyal ve kültürel değerleri en yaygın şekilde medyadan öğrendikleri dönemi kapsamaktadır. Beck (1999, s. 20-21) yeni medya teknolojilerini haberleşme ve ulaşımın yeni adı olarak tanımlayarak, ona verdiği önemi vurgulamaktadır. Dünya tarihinde belki de en hızlı kabul gören akıllı cep telefonları 2005'ten günümüze kadar popülerlik derecesini kat ve kat arttırmıştır. Dünya genelindeki akıllı telefonlar, artan nüfus, internet bağlantıları gibi birçok faktör buna katkı sağlamıştır. Sosyal medyanın hızlı gelişimi insanların sanal tabanlı teknolojilerle etkileşimi ve iletişimin çevrimiçi olarak yaygınlık kazanmasıyla farklı bir sosyalleşme biçimi ortaya çıkarmıştır. Sanal-sosyal tabanlı platformlara katılım giderek artmaktadır.

Yeni medya araçlarının ve ortamlarının etkilerinden biri de kullanıcıları kendisine bağlaması, döngüsel biçimde iletişimi sürekli ve çeşitli araçlar üzerinden tekrarlamaya yönlendirmesidir (Velentzas & Broni, 2014, s. 117-131). Dolayısıyla böylesi bir etkinin çeşitli kuram ve modellerle desteklenmesi gerekmektedir. İletişimi açıklamaya çalışan kuram ve modellerin çözümlenmeye çalıştığı alan oldukça geniştir. Özellikle teknolojinin çoğunlukla hâkim olduğu bir ekosistemde hiçbir çözümlenmeye kalkışmadan her şeyi kabullenmek mümkün değildir. Zira Karl Popper'da kendisine yöneltilen eleştirilerden hiçbir zaman vazgeçmemiş ve düşüncesinin temelinde yatan bilginin iki sorunu üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki, tümevarım problemidir. Bilim sınırsız evrensel olayları incelemesine rağmen yalnızca belirli olayları gözlemleyebilmektedir. İkincisi ise ampirik bilimlerle beşeri bilimler arasında bir ayrılma problemidir. Popper, temel problemlerin aşılmasında ve bilimde daha doğru çıkarımlarda bulunulmasının tümevarımdan ziyade tümdengelim yönteminin kullanılmasının uygun olacağını ifade eder. Bu bağlamda ortaya koyduğu “yanlışlanabilirlik” teorisi önemlidir. Eğer ortaya atılan bir teori yanlışlanabilirse gerçek doğru bulunabilir (Popper, 2009, s. 26-51). Bilim, açıklayıcı teorileri desteklemede yardımcıdır ancak Popper gibi düşünürler bazı teorilerin tam anlamıyla doğru olduğunun kanıtlanamayacağını düşünmektedir. Dolayısıyla bilim tüm teorileri hatta ve hatta doğru olanları bile sorgulamayı, eleştirmeyi sürdürmelidir. İletişim sarmalları modeli de temelde bunu amaçlamaktadır.

### **1. Artıları ve Eksileriyle Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya Ekolojisi**

Medya Ekolojisi, medya ve iletişim teknolojisinin insan kültürü üzerindeki etkisini ve değişimlerini analiz eden teorik bir düşünce kavramıdır. Medya ekolojisinin öncüsü

Neil Postman medya ekolojisi terimini şöyle açıklar (Postman, 2000, s. 10-16): “Bu iletişim medyasının insan algısını, anlayışını, hissini ve değerini nasıl etkilediğini bize gösteren bir olgudur. Aynı zamanda medya ile olan etkileşimin hayatta kalma şansımızı nasıl kolaylaştırdığını veya zorlaştırdığını bize gösteren bir öğreticidir.”

Medya ekolojisinin geçmişi McLuhan ve Postman’ın 1970’lerde ortaya koyduğu öğretilerden çok daha eskilere dayanmaktadır. Terim, biyolojiye dayanan bir metafor olduğundan, evrim sözcüğü de ondan kaynaklanabilecek bir metafordur. Evrim, Walter J. Ong’un iletişim ve medya ekolojisine katkılarında anahtar bir kavramdır. Ong, evrimsel kaymaların “sözlülükten okuryazarlığa, kirografiden tipografiye, yazılı basından elektronik iletişime kadar” gerçekleştiğini ve kültürel değişimin bu değişimlere eşlik ettiğini ortaya koymuştur. Sosyal, ekonomik, politik, dini ve diğer yapılar iletişim ortamındaki değişimlerden dolayı etkilenmiştir (Ong, 2014, s. 36-87). Ong, kalem, fırça, kağıt, mürekkep gibi yazının tüm yönlerine ait materyalleri göz önüne alırken bir teknoloji ortaya çıkarmayı düşündü ve bu amaçla bir kapı araladı. Bu kapıdan ilerleyip gelişen iletişim teknolojileri ise Ong’un düşüncesinin modern boyutunu oluşturan yeni medya ekolojisini temsil etmektedir.

Günümüzde devletler büyük ölçüde dijital toplumlarla birlikte hâkimiyetini sürdürmektedir (Owen, 2017, s. 823-836). İlişkiler, kültür, ekonomi, dil, etik değerler vb. birçok unsur dijital süreçlerden etkilenmektedir. Her şeyin sayısallaştığı, teknoloji dilinin egemenliğindeki sosyal yaşam deneyimi yeni iletişim teknolojilerine bağımlı hale gelmeye başlamıştır. Teknoloji ve iletişim sistemleri karşılıklı etkileşimleri ile birbirlerini beslemektedir. Dolayısıyla insan ve teknolojinin birlikteliği olarak adlandırılan bütünlük aslında iletişim sistemlerinin alt yapısını oluşturmaktadır. Sosyal yapı ise bu iletişim sistemlerinin biçimlenmesi, gelişmesi ve değişmesinde kilit rol oynamaktadır. Aynı zamanda sosyal yapı içerisindeki etkileşim ihtiyacı da bu süreçler sırasında karşılanmaktadır. Sosyal yapının uzantısı olarak gelişen iletişim alanı, ekonomi, politika ve daha birçok alanla bağlantı halindedir. Teknolojik gelişmelere baktığımızda matbaa, radyo, telefon, televizyon, bilgisayar gibi cihazların her ortaya çıktığı dönemi derinden etkilediği görülmektedir. Etkileme süreci konusunda McLuhan, teknoloji kavramının altını çizmiş ve teknolojik araçlarla ilgili “duyularımızın dışsallaştırılması” betimlemesinde bulunmuştur (McLuhan, 1962, s. 132):

“Teknolojik araçlar, dünya için bir beyin. Dünya, Büyük İskenderiye kütüphanesine doğru yönelmek yerine tıpkı bir çocuğun bilim kurgu parçasında karşılaştığı gibi bir bilgisayarın, bir elektronik beynin peşine yöneldi. Ve duyularımız dışarı çıktığı anda ‘Big Brother’ içeri yerleşti. Dolayısıyla insanlar bu dinamikten haberdar olmadıkça bir zamanlar kabile davullarından oluşan ve küçük bir dünyaya tam olarak uyan bir panik terörü aşamasına geçeceğiz.”

İnteraktif kitle iletişim araçları ve sosyal ağ birlikteliği sosyal medya olgusunu ortaya çıkarmıştır. Doğumlardan ölümlere, yeni arkadaşlıklardan farklı evliliklere kadar hemen hemen her şey sosyal medyada yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla hem dijital yerliler hem de dijital göçmenler (Prensky, 2001, s. 1-6), sürekli var olan teknolojilere ve çeşitli araçlara uyum sağlamak zorundadır. Sosyal medya araçlarının gelişimi sanal ortamın gelişimiyle paralel olarak ilerlemektedir. Dolayısıyla internet ve uzantıları sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde. Web 1.0 teknolojisi 1989 yılında ortaya çıktığında çok az etkileşime izin veren geleneksel web sayfalarını içermekteydi. Web 1.0 en basit haliyle birine e-mail göndermek için kullanılan bir işlevi yerine getiriyordu. Ancak Web 2.0 teknolojisiyle birlikte etkileşim açısından ciddi bir gelişim yaşandı. Web 1.0’ın potansiyellerinin geliştirildiği Web 2.0 Tim O’Reilly’e göre bilişim endüstrisi sistemi içerisinde görülmeye başlanan devrimsel bir gelişmedir. (O’Reilly, 2005). Bilişim ve iletişim teknolojileri araçlarına bakıldığında alt yapıların hızlı büyümesi, gelişim göstermesiyle beraber ilkel çevrimiçi web içerikleri tek edilerek, kullanıcının da etkin biçimiyle katılım gösterdiği bir anlayışa geçiş yapılmıştır. Web 2.0’da etkileşim, kullanım kolaylığı ve içerik üretimi özelliğiyle Facebook, Twitter, Youtube, Wikipedia gibi daha sonraları oldukça popüler olan siteler ortaya çıkmıştır. Etkileşim seviyesini arttırmayı amaçlayan bu siteler gündelik hayata sanal beğeni, sanal cemaatler, sanal fenomenler vb. daha birçok kavramın yerleşmesine yol açmıştır. Çevrimiçi boyutun çeşitlenmesiyle birlikte kullanıcıların içeriğe müdahil olamadığı bir başka ifadeyle pasif kaldığı bazı sosyal araçlar ve içerikler çöpe atılmıştır. İnsanların kendi başlarına üretim yapabildiği, geliştirebildiği, etkileşime girebildiği yeni ortam yapılanmasında, demokratikleşme, yaratıcılık, vb. daha birçok kavram insan yaşamında daha fazla yer bulmuştur.

Web 1.0’dan Web 2.0’a geçiş devrim niteliğinde olsa da bugünlerde Web 3.0’geçiş sürecinde olmamız daha önceki geçiş kadar ses (içerdiği yenilikler açısından) getirmemektedir. Web 3.0 teknolojisi önceki iki dönemi birleştirici araçları içermektedir. İnsan-makine ve makine-makine arasındaki etkileşimi de kapsamaktadır. Taşınabilirliğin (*mobilité*) artmasıyla herhangi bir yerde herhangi bir zamanda bir olayı deneyimlemek

kolaylaşmakta ve iletişimin karşılama süreci daha da hızlandırmaktadır. Akıllı telefonlarla başlayan süreç, akıllı evler, akıllı arabalar ve genel olarak akıllı teknolojiler olarak devam etmektedir. Web 2.0'a ait mesaj teknolojileri, metin gönderme teknolojileri, mobil uygulamalar ya da mobil araçlar için oluşturulan tüm içerikler Web 3.0'ın için veri setlerini oluşturmaktadır. Fakat yapay zekâ teknolojileriyle endüstriyel alanlar daha da değişmeye başlamıştır. Kullanılan araçlar, arama yapılan içerikler üzerinden algoritma bazında üretimler ve öneriler sunmaya başlamıştır. Robot teknolojileri ve yapay zeka ise Web 4.0'ın temelini oluşturmakta ve yapay zekâ sistemleri giderek daha fazla yaygınlık kazanmaktadır (Aghaei, Nematbakhs, & Farsani, 2012, s. 1-10).

Yeni medya teknolojileri kullanıcıların birbirlerinin kişisel bilgilerini görebilmesine izin vermektedir. Bu durum beraberinde mahremiyet ve bilgi güvenliğini penceresinden riskler barındırmaktadır. Bunların yanında insanlar, zorunlu olarak sosyal medyayı takip etmek, e-postalara yanıt vermek ya da Whatsapp'tan birine mesaj yazmak gibi eğilimler içerisine girmektedir. Ve bu durum bir döngüye neden olmaktadır. Akıllı telefonların sahip olduğu uygulamalara karşı insanlar bir kullanım zorunluluğu hissetmektedir (Koo, 2009, s. 818-828). Çevrimiçi araçların kullanımı ve özellikle de taşınabilir iletişim araçlarının yaygınlık kazanması çevrimiçi ortamda geçirilen sürenin de artmasına yol açmıştır. Bu durum, her nesilden kullanıcının çevrimiçi teknolojilere bağlılık gösterme durumunu etkilemektedir. Özellikle aile çevresinden uzakta yaşayan bireyler daha serbest yetişmekte ve sosyalleşmek amacıyla zamanlarının çoğunu çevrimiçi alanda harcamaktadır. Bu durum kullanıcıların kendi kültürel değerlerine ve kimliklerine bir yabancılık çekmesine neden olmaktadır. Bu biçimiyle aslında bireyler sahip oldukları toplumun kültürel kodlarını, yaptıkları içerikler aracılığıyla yeni kültürel kodlara aktarmakta ve geleneksel değerlerle yeni değerleri yer değiştirmektedir (Karagülle & Çaycı, 2014, s. 1-9).

## **2. Yeni İletişim Araçlarının Eleştirel Düşünceler Açısından İrdelenmesi**

Bilgi alışverişine yön veren iletişim profesyonelleri ve ipleri elinde tutan mülkiyet sahiplerinin dijital medya üzerinde sosyal yapıyı inşa etme yönündeki girişimleri özellikle de geleneksel medyaya kıyasla çokça işe yaramamaktadır (Cooper, 2003, s. 86-97). Bireyselliğin gücü ele geçirdiği dijital medya içeriklerine yönelik çözümler farklı sosyolojik bakışları gerektirmektedir. Özellikle günümüzde aşına olduğumuz üzere



insanların dışlanma korkusuyla kamudaki yaygın görüşün dışında kalmama düşüncesi teknolojik olanakların sunduğu anonim olma durumuyla kırılmaya başlandı. Özellikle iletişimin geleceğiyle ilgili çözümlenelerde bulunmadan önce bu alanda oldukça etkisi bulunan çeşitli iletişim bilimcilerinin eleştirileri ve kuramlarını bilmek ve bunları günümüz bakış açısıyla değerlendirip karşılaştırmak oldukça önemlidir.

Theodor Adorno ve Max Horkheimer, Frankfurt okulunun en önemli düşünürlerindedir. Ortaya attıkları, “kültür endüstrisi” kavramıyla kültürel varlık ve değerlerin yeniden üretimi, bir metâ olarak görülmesi, endüstriyel üretim biçimleri gibi süreçleri işaret etmişlerdir (Rush, 2004, s. 40-67). Günümüzdeki yapıyla benzer şekilde her üretimin tek tip bir yapıya sokulduğunu ve her şeyin birbirine benzediğini ifade eden düşünürler, ihtiyaç mallarının da buna göre dizayn edildiğini öne sürmüşlerdir. Bugün insanlar birçok isteğinin karşılanması için genellikle paketlenmiş deneyimleri tercih etmektedir. Seri üretim ve standartlaşmanın bir sonucu olarak gelişim gösteren kitle kültüründe tekniğin, toplum üzerinde güç kazanması kaçınılmazdır. Yabancılaşmanın da etkisiyle teknolojiler insanları zorlayıcı iletişim davranışlarında bulunmaya itmiştir.

İletişim alanına önemli katkıları olan Herbert Marcuse ise 1964 yılında kaleme aldığı “*Tek Boyutlu İnsan*” isimli eserinde “us” adını verdiği, toplum içerisindeki bireyi daha fazla köleleştiren, bilim ve teknoloji tarafından yönlendirilen insanın durumunu betimler (Marcuse, 2008, s. 111-145). Gerçekten de günümüz iletişim araçları açısından değerlendirildiğinde teknoloji, toplumun her alanını etkisi altına alan bir denetleme aracı haline gelmiştir. Özellikle cep telefonları, karşı konulamaz bir eğlenceyi farklı bir dünyayı beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle yeni iletişim araçları insanları kendine çeker ve onları yönetir. Araçların giderek daha fazla ulaşılabilir olması, kullanım alanını arttırması, bir üretim aracı olmaktan çıkması ve yaşamı biçimlendiren bir araç haline gelmesi zincirleme bir süreci oluşturmuştur. Kısacası yaşam tek bir boyuttan oluşan düşünce ve davranış kalıpları haline gelmeye başlamıştır.

Yeni iletişim araçları açısından (Zerback & Fawzi, 2017, s. 1034-1051) karşılaştırma yapabileceğimiz bir diğer önemli iletişim çalışması ise Alman sosyolog, Elisabeth Noelle-Neumann’ın geliştirdiği “*Suskunluk Sarmalı*” modelidir (Noelle-Neumann, 1993, s. 372). Kişilerarası iletişim, kitle iletişimi, bireysel düşünce gibi çeşitli değerler üzerinden oluşturulan kuramda çoğu insanın önemli meseleler hakkında

yalnızlıkla karşılaşmamak adına hangi düşüncelerin ağırlıkta olduğu hangi düşüncelerin ise güçsüz olduğuna yönelik bilgiler elde etmek için arayışta olduğu vurgulanır. Birey sahip olduğu görüşün toplumda ağır basmadığını anlarsa bunu dile getirmekten çekinir ve görüşlerini saklar. Dolayısıyla baskın görüşün dışındaki alternatiflerin dillendirilmemesi sonucu egemen görüş etki alanını arttırır. Günümüzde de özellikle politik alanlara ait görüşleri olan bireyler bunları söylemek konusunda çekince yaşamaktadır. Bu durum özellikle seçim dönemlerinde daha sık görülmektedir. Ancak yeni iletişim araçlarının giderek daha fazla yaygınlık kazanması bu durumun değişmesine olanak tanıyor. İnsanlar geleneksel olarak yüz yüze söylemediği düşünceleri yeni iletişim araç ve ortamının sunduğu olanaklar sayesinde dile getirebiliyor. Tüm bu değişiklikler gazetecilik mesleğini yapmanın daha farklı ve sosyal bir yolunu ortaya çıkardı. Artık daha fazla insana ulaşabileceğimiz platformlar mevcut. Mesaj iletme isteyenler hangi platformları kullanacağına ya da hangi bağlantıları tercih edeceğine kendi karar veriyor.

### **3. İletişim Kuram ve Modellerinin Teknoloji Açısından Yeniden Yorumu**

İletişim bilimini açıklamaya çalışan onlarca model mevcuttur. Ancak günümüzdeki teknolojiler çerçevesinde yorumlanabilecek model sayısı sınırlıdır. Bu sınırlı sayıdaki modellerden ilki, John W. Riley ve Matilda W. Riley'in 1959'da ortaya attığı iletişim modelidir. Model temel olarak, iletişimin toplumsal yapı, grup ve çeşitli sistemlere vurgu yapması üzerine kurulmuştur. Kuramcılarının üzerinde durduğu en dikkat çekici nokta özellikle ortaya çıkan ve ilk iletişim modelleri diye nitelendirebileceğimiz çeşitli modellerin, sosyal yapıyı dikkate almadıkları için iletişimi açıklamada yetersiz olduklarıdır. Ayrıca geleneksel iletişim yapısında kaynaktan çıkan iletinin, alıcıya ulaşması süreci ve geri bildirim hususlarında sosyal yapının devre dışı bırakılması kuramı ortaya atanların üzerinde durdukları en önemli konudur (J.W Riley ve M. Riley'den aktaran Schramm, 1969, s. 18).

Modeli analiz ettiğimizde iletişimin bir sosyal yapı içerisinde gerçekleştiğine yönelik vurgulamaları görmekteyiz. İletişim, toplum içerisindeki çeşitli aktörlerin katıldığı belirli bir sistem içerisinde kendini gösterir. Sistemden kasıt, kişi ya da çeşitli grupların arasındaki gerçekleşen iletişimlerdir. Birbirleriyle iletişim halinde olan bu yapılanma rastgele değil, belirli bir çerçevede oluşan ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Yani günümüzdeki teknolojik araçların ışığında kuramı şu şekilde

değerlendirebiliriz: sanal uygulamalar üzerinden belirli konular üzerinde mesajlaşan bireyler aslında geleneksel anlamdaki sosyal yapı içerisinde yer alan etkileşimlere benzer bir birliktelik gösterir. Kullanıcıların çevrimiçi iletişim sürecinde bulunması sosyal iletişim süreçlerine benzemektedir. Kuramcıların ortaya koyduğu ilişki şemasında da zincirleme bir süreç göze çarpmaktadır (Shannon & Weaver, 1964). Yani kaynak ve iletiler arasındaki zincirleme bağlantı elektronik ortamdaki iletişim süreçlerine benzer bir yapıdadır ve üstelik bu çoğu zaman sosyal gruplar üzerinden gerçekleşir.

Yeni iletişim araçlarıyla karşılaştırılabilir bir başka kuramsa M. Weber'in sosyal eylem görüşünden hareketle kuramını geliştiren George Herbert Mead'e aittir. Geliştirdiği “*sembolik etkileşim kuramı*” özellikle iletişim okulları içerisinde oldukça önemli bir yeri bulunan Şikago (*Chicago*) okulunun bir ürünüdür. Sembolik etkileşim kuramı incelendiğinde G.H. Mead'ın toplumun etkileşim halinde insanlardan oluştuğuna yönelik söylemlerinin sıkça tekrarlandığı görülmektedir (Herbert Mead, 2015). Çoğu sosyal yapının sembollere dayalı olduğu görüşünden hareketle toplumda yer alan bireylerin kullandığı sembollerin insanın yorumlama gücüne katkı yaptığı söylenebilir. Sanal ortam üzerinden örneklendirilebilecek şekilde, gerçek yaşamda bir kişinin diğeriyle ilişkilerinde kullandığı jest, mimiklere karşılık gelen çeşitli sembollerin sanal ortamda kullanılabileceğini biliyoruz (Daniel & Camp, 2018, s. 5). Üstelik soyut düşünce ve sanal iletişimin yer aldığı bu iletişim yapısında insanlar kullanılan dijital iletilere karşı çeşitli semboller ya da sanal paylaşımlar ile tavır alabilmektedir.

Medya çalışmalarının öncülerinden olan James Halloran, 1960'lı yıllarda medyanın (özellikle televizyon) etkileri üzerine çeşitli çözümlenelerde bulunmuştur. Özellikle medyanın güçlü etkilerinin yoğun şekilde araştırıldığı 1960'lı yıllarda Halloran, iletişim araçlarının etkilerinin tamamıyla olumlu olarak değerlendirilemeyeceğini öne sürer (Halloran, 1965, s. 145-148). Temel yaklaşımları, iletişimin çok farklı sayıda yanıt üreten bir olgu olduğu üzerinedir. Çok sayıda farklı yanıt aynı zamanda birbirlerine zincirleme şekilde bağlantılı olan etki ve tepkiyi beraberinde getirmektedir. İletişimdeki ilişkinin çoğu zaman dolaylı olduğu ve diğer toplum üyelerine geçerek çoğaldığını öne süren Halloran'ın düşüncelerini günümüz iletişim araçlarına uygulamak olasıdır. Yeni medya araçları aracılığıyla iletişim süreçleri birbirlerine zincirleme şekilde bağlılık gösterir. Girilen her yeni ileti, farklı kişi ya da grupları etki altına alır ve aynı zamanda alıcı tarafından geri dönüşü olan bir özellik gösterir (World Economic Forum, 2016, s. 10-26).

İletişim alanına yönelik bir diğer katkı ise Frankfurt okulunun en önemli temsilcilerinden olan Jürgen Habermas tarafından yapılmıştır. Tarih, sosyoloji, iletişim gibi çeşitli disiplinler üzerine çalışmalarda bulunmuş olan Habermas, çeşitli eleştirel yaklaşımlar ortaya koymuştur. Habermas, “*İletişimsel Eylem*” kuramı ismini verdiği iletişim çalışmasında normatif eylem, teleolojik eylem, dramaturjik eylem ve iletişimsel eylem olmak üzere 4 farklı konuya vurgu yapmıştır. Habermas, iletişimsel eylem kuramını ise merkez olarak yorumlamıştır (Habermas, 2001, s. 112):

“İletişimsel eylem temelde dil ve eylem yeteneği olan, kişilerarası bir ilişkide bulunan ve en az iki öznenin etkileşimine ilişkin süreçleri içerir. Bahsi geçen taraflar, eylem planlarını belirli bir görüş birliği içerisinde organize etmek amaçlı, eylemin durumu üzerinden arayış içerisindedirler. Merkeze yerleştirilen yorumlamanın vazgeçilmez bir yönü vardır.”

Habermas’ın kuramı yaşamsal etkinliklere bir çözüm getirir. Günümüz çerçevesinden değerlendirildiğinde insanların diğer bireylerle olan ilişkilerinin temelini oluşturan iletişim, dijital ortamda da kendisini hissettirir. Dijital ortamlarda yer alan kullanıcılar katıldıkları bir uygulama da ya da çevrimiçi bir oyunda belirli bir süre sonra iletişim kurma ihtiyacı hissetmektedir. İletişim kimi zaman yazı ya da sembollere dayandığı gibi kimi zamanda sesli/görüntü üzerinden sanal olarak kurulmaktadır.

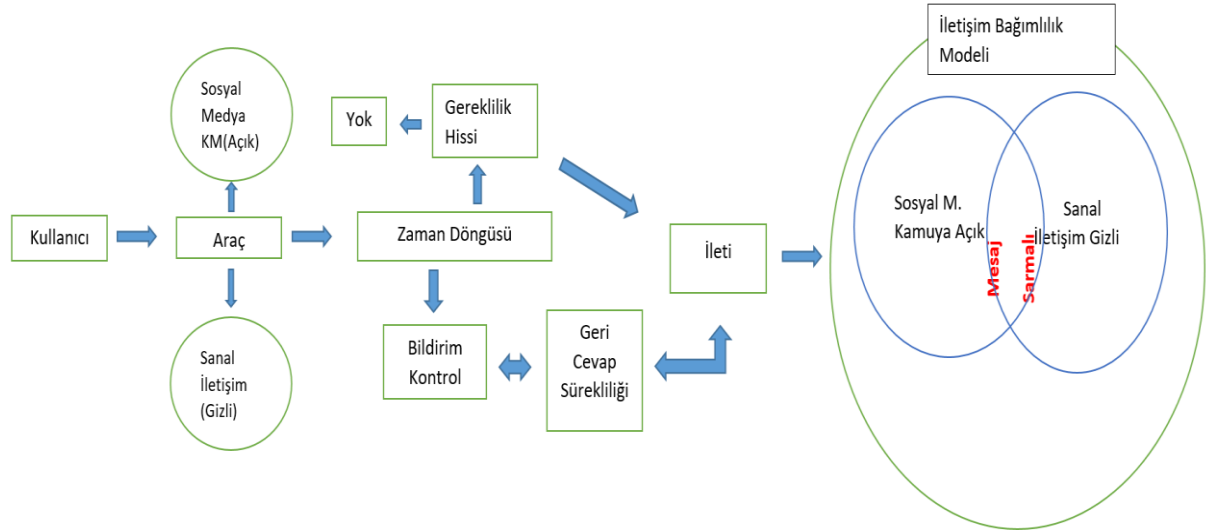
#### **4. Sosyal Medya Bağımlılığı ve İletişim Sarmalı Modeli**

1996’dan beri alan araştırmacıları kendini yenileyen ve çabucak benimsenen teknolojilerin etkilerini inceliyorlar. İnceleme genellikle farklı teknolojiler arasında gerçekleşen ortak düzenin belirlenmesi ve etkilerine yönelik teorileri içeriyor (Küçükvardar & Tingöy, 2018, s. 112-114). Ortaya atılan teoriler teknolojiyi geliştirmek, onları kontrol altına almak, düzenlemek ve özünü anlamak bakımından oldukça önemli. Yeni iletişim teknolojilerinin sorunlarıyla baş edebilmek için çoğu zaman çeşitli şemalar içeren açıklamalara, formüllerle donatılmış sınıflandırmalara ve çeşitli kuramlara ihtiyaç duymaktayız. Özellikle teknoloji tabanlı iletişimle birlikte karmaşıklaşan sürecin çözümü ve denetlenmesinde ihtiyaç duyulan modellere yönelik bir eksiklik söz konusudur. Teknoloji tabanlı iletişimle birlikte etkileşimlerin arttığı da günlük ilişkilerden gözlemlenebilmektedir. Etkileşimler iletişim süreçlerinin giderek bir sarmal boyutuna geçirmektedir. Her iletişim modellemesinde belirli bir sistem vardır. Özellikle

birbirleriyle ilişkili, bağlantılı parçalarda görülen değişiklikler diğer işleyişi de etkilemektedir.

Herhangi bir şeyi dışarda bırakmayan ve bütüncül bir hareketle yola çıkılan “Grand Teori” bakış açısıyla (Mills, 2007, s. 79) modern iletişimin çözümlenmesi içerdiği karmaşık teknolojiler açısından zordur. Çeşitli iletişim değişkenleri arasındaki farklılıkları hesaba katmamak yeni iletişim araçlarının anlamlandırılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Çünkü değişkenlerin birçoğu iletişimin toplumsal boyutla bağlantısından kaynaklanır. Weber’e göre toplum, kişiler arası ilişkilerden kaynaklanan bütüncül yapıdadır. Bu nedenle bireyin kendisiyle alakalı algıları, sosyal ve psikolojik etkilenmelerin sonucunda görülen davranış değişimleri, içerisinde yaşadığı toplumla ilgilidir (Weber, 2012). Etkilenme süreci doğrudan olabileceği gibi dolaylı süreçleri de içerebilir. İletişim süreçlerini farklı şekilde kuran bireyler aynı ortamda doğrudan yüz yüze iletişim kurabiliyorken bir diğer taraftan farklı kolaylaştırıcı araç ve gereçlerle dolaylı iletişim kurabilmektedir. Burada sosyal medyanın ortaya çıkardığı farklı bir iletişim akımından söz edilebilir.

Bilişim teknolojilerinin ışığında iletişim bilimi bir değişim geçirmektedir. Dolayısıyla iletişime yönelik çeşitli yaklaşımlar, iletişim bilimi, iletişimin ne biçimde ve hangi ortamlarda kurulduğuna yoğunlaşmaktadır (Küçükvardar & Tingöy, 2018, s. 111-123). Bu durum beraberinde teknoloji tabanlı iletişim modellerinin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İnsanlar sosyal etkileşime yaşam boyunca ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla toplum temelli ilişki modellerinin gölgesinde birey, kendi ve çevresi arasında bir anlam bütünü oluşturur ve etkileşimini gerçekleştirir (Şekil-1):



**Şekil-1: Dijital İletişim Kullanımına İlişkin Model “İletişim Sarmalları”**

İletişim sarmalları modeli temelde iç içe girmiş (*sarmal*) mesajların oluşturduğu ve iletişimin sık yaşandığı döngüsel bir yapıdadır. İletişimi başlatmak isteyen kullanıcı öncelikle bir araca başvurur. Bu araç bir bilgisayar, tablet, akıllı telefon ya da benzer şekilde iletişim sağlanabilecek teknolojik aygıtları içerir. Aracın belirlenmesi aynı zamanda iletişimin hangi ortamda yapılacağını beraberinde getirir. Günümüzde iletişim araçlarındaki iletişim süreçleri kamuya açık bir şekilde olan sosyal medya araçları (Facebook, Twitter, Instagram vb.) ile yine kişisel gizliliğin olduğu (Whatsapp, Telegram vb.) üzerinden gerçekleşmektedir. Her iki aracın kullanımı sırasında bir zaman döngüsü söz konusudur. İnsanlar çoğunlukla teknolojik aracını kontrol etme gerekliliği hissetmektedir (Küçükvardar & Tingöy, 2018, s. 115). Bildirimlerin sürekli kontrol edilmesi ve sürekli cevap verme istekliliği gibi durumlar birer döngü oluşturmaktadır. Gereklilik hissinin var olduğu, bildirim kontrollerinin gerekli olmadığı halde sıkça tekrarlanması ve geri cevap verilmesi yönündeki arzularla birlikte iletilerin yoğun olduğu bir mesaj sarmallarından söz edilebilir. Özellikle geleneksel medyadaki iletişim ihtiyacı/bağımlılığının 1999’larda ortaya koyulduğu çalışmalar bu alana yönelik çözümlerinin başlangıcını oluşturuyordu (Walther, 1999). Yeni iletişim teknolojilerinin seneler içerisinde gösterdiği gelişimle ve insanların zorunlu olarak iletişim kurma ihtiyacının teknolojiyle birleşimi sonucu iletişim/medya bağımlılığı belirtileri belirli şekillerde ortaya çıktı.

İletişim sarmalı modelini, John Fiske'in ortaya attığı “süreç okulu” ve “göstergebilim okulu” üzerinden de tartışabiliriz (Fiske, 2010, s. 95-109). Süreç okulu çalışmaları, iletilerin ne şekilde aktarıldığı, gönderici ve alıcıların hangi şekilde kodlama yaptığı, iletişim araçlarının ne şekilde kullandığı üzerine yoğunlaşır. İletişim sarmalı modeli de yeni medya araçlarındaki ileti aktarımı, gönderici ve alıcıların hangi koşullardan etkilendiği üzerine odaklanır. Süreç okulu, iletişimin, bir kişinin davranışını ya da zihinsel durumunu etkileme üzerindeki etkisinin de altını çizer. Bu açıdan bakıldığında, iletişim sarmalı modeli artan ve döngü içerisine giren durumları ve mesajlaşmanın zihinsel durumlara yaptığı etkileri ifade etmeyi amaçlar. Süreç okulunun yararlandığı sosyoloji, psikoloji ve iletişim eylemleri, teknolojik süreçler nedeniyle daha geniş alanları kapsıyor. Zira süreç okulunun ele aldığı iletişimin, duygusal tepkiler ve zihinsel durum üzerindeki etkisi bugün iletişim bağımlılığı araştırmalarının bir boyutunu oluşturuyor.

### **Tartışma ve Sonuç**

İnsan mensubu olduğu en küçük toplumsal oluşum olan aile ortamından topluma doğru uzanan bir katılım içerisindedir. Katılım gereksinimi zorunlu olarak iletişim çabasını da beraberinde getirir. Bireyin kişilik özellikleri, mutlu olma durumu, benliği gibi diğer faktörler toplumun içerisinde gelişim gösterir. Gereksinimlerin karşılanmasına yönelik çaba ve sosyal etkileşim ortamından hareketle yeteneklerin hayatı kolaylaştırıcı biçimde değişmesi söz konusudur. Dolayısıyla insanlar tarafından tasarlanıp icat edilen teknolojiler yaşam dokusuna oldukça etki etmiştir. İnsanların şekillendirdiği teknolojiler artık insanları şekillendiren bir obje haline gelmiştir. İlk ortaya çıkış amaçları insanlara hizmet olan teknolojiler kazandıkları önemler bakımından birer tehdit (çevrimiçi ortamın oluşturduğu olumsuz olanaklar) oluşturmaya başlamıştır. Teknolojik yenilikler onları tasarlayan ve uygulayanların hayalleri ötesinde gelişmeyi sürdürmüştür. Dolayısıyla bir teknoloji oluşturulup serbest bırakıldığında ortaya çıkaracağı etki ve değişiklikler öngörülemez bir yapıya bürünmüştür. Teknolojinin toplumlar için ne anlama geldiğini ya da geleceğini tam olarak anlama konusunda daha çok çalışmaya ihtiyaç var. İnsanların teknolojik araçlara derinden bağlanması sosyal hayatlarını iletişim teknolojileri araçlarıyla ve sosyal medya sistemleri birleştirmesi bilinmezliği de beraberinde getirmektedir.

Kamusal alanı etkisi altına alan ve yöneten televizyonların yerini bireyselleştirilmiş içeriklerin yoğun olarak yer aldığı sosyal medya ve taşınabilirliğin ön plana çıktığı cep telefonları almaya başladı. Bilişim devrimiyle birlikte kendisini hissettiren teknolojik modernizm; “akıllı yaşam” vizyonlarını ortaya çıkmaya başladı. Tamamen dijital araçlarla donatılmış yaşam ortamları insanları etki, söylem ve iletişim alanlarından geri bırakmaktan çok giderek artan bir şekilde bu alana doğru itmeye devam etti. İletişim biçimlerinin değişmesi sonucu mobil iletişimler yaşamların alt yapısını oluşturmaya katkı sağladı. Örneğin, 2010’un son döneminde başlayıp 2011’de etkisini arttıran Arap Baharı sırasında dünya, hükümetlerin kontrol ettiği eski medyalar ile protestocuların kullandığı sosyal medyalar arasındaki çatışmaya şahit oldu. Ortaya çıkan hareketlerin büyüklüğü ve gösterdiği başarılar, sosyal medyanın geleneksel medyaya karşı bir zaferini temsil etti. Facebook’un muhalefeti örgütlemek (Venezuela seçimleri) için kullanılması, Twitter’in protestoları koordine etmek (Arap baharı) ve Youtube’un da dünya çapındaki insanlara ulaşmak (UNICEF kampanyaları), onlardan destek alınmasını sağlamak için kullanılması sosyal medyanın gücünü ortaya çıkardı ve insanların bu gücün farkına varmasına yol açtı. İlerleyen yıllarda giderek popülerleşen sosyal medya araçları, insanları kendine daha fazla bağladı. Çevrimiçi ortamda yoğun bir bilgi havuzu mevcuttur. Bu durum dezenformasyonu de beraberinde getirmektedir. Aklın ön plana çıkarıldığı bir yapılanmayla iletişim araçlarının değerlendirilmesi ve etki alanının tespiti gerekli. Bilim ve felsefi sorgulamanın ikinci plana atıldığı, eleştirinin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı bir düzende bilgi ve teknoloji kirliliğinin giderek artması muhtemeldir.

İletişim teknolojilerinin böylesine hayatın her yönünü etkilediği düzende her dakika bilgiye ihtiyaç duyulmakta ve insanlar çevrimiçi olmanın egemen olduğu bu düzende yeni medya ekolojisine bütünüyle ayak uydurmaya çalışmaktadır. Sonuç olarak iletişim bilimleri ciddi bir değişim içerisinde bunda bilişim teknolojilerinin büyük payı var. Bu nedenle yeni iletişim ortamlara yönelik çeşitli bilimsel çalışmaların ele alınması ve klasik iletişim model ve kuramlarının teknoloji çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi önem arz ediyor. İletişim sarmalları modeli de teknolojik araçlarla birlikte iç içe girmiş mesajların ortaya çıkardığı ve sürekli bir döngü içerisinde olan iletişim etkinliklerini açıklamaktadır. Bu çalışma geleneksel iletişim kuramlarının modern iletişim teknolojileriyle daha geniş perspektiften yorumlanması ve modernize edilmesi gerekliliğini iletişim sarmalları modeli üzerinden vurgulamaktadır.



## Kaynakça

- Aghaei, S., Nematbakhs, M. A., & Farsani, H. K. (2012). Evolution of the world wide web : from web 1.0 to web 4.0. *International Journal of Web & Semantic Technology*(3), 1-10. [stephenletts.wordpress.com:https://stephenletts.wordpress.com/web-4-0/](http://stephenletts.wordpress.com:https://stephenletts.wordpress.com/web-4-0/) adresinden alınmıştır.
- Beck, U. (1999). *What is globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Cooper, M. (2003). *Media ownership and democracy in the digital information age.* Washington: Stanford Center for Internet and Society.
- Daniel, T., & Camp, A. (2018). Emojis affect processing fluency on social media. *Psychology of Popular Media Culture*, 1-8.
- Fiske, J. (2010). *Introduction to communication studies.* New York: Routledge Publishing.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı.* (M. Tüzel, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Halloran, J. (1965). The effects of mass communication: With special reference to television. *Communications (Culture supérieure et culture de masse)*, 145-148.
- Herbert Mead, G. (2015). *Mind, self, and society: The definitive edition.* Chicago: University of Chicago Press.
- Karagülle, A., & Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda sosyalleşme ve yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*(4), 1-9.
- Koo, H. Y. (2009). Development of a cell phone addiction scale for Korean adolescents. *Journal of Korean Academy of Nursing*(39), 818-828.
- Küçükvardar, M., & Tingöy, P. (2018). Teknoloji bağımlılığının semptomlar temelinde incelenmesi. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*(9), 111-123.
- Marcuse, H. (2008). *Tek boyutlu insan.* İstanbul: İdea yayınevi.
- McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg galaxy, the making of typographic man.* Toronto: University of Toronto Press.
- Mills, C. (2007). *Toplumbilimsel düşün.* (P. Oskay, Çev.) İstanbul: Der Yayınevi.
- Noelle-Neumann, E. (1993). *The spiral of silence : Public opinion.* Chicago: The University of Chicago Press. 6 6, 2018 tarihinde <http://www.afirstlook.com/docs/spiral.pdf> adresinden alındı.
- Ong, W. (2014). *Sözlü ve yazılı kültür.* (S. Postacıoğlu, Çev.) İstanbul: Metis yayıncılık.
- O'Reilly, T. (2005). *What is web 2.0?* Sebastopol: O'Reilly Media.
- Owen, D. (2017). New media and political campaigns. *The Oxford Handbook of Political Communication* (s. 823-836). içinde London: Oxford Press.
- Popper, K. (2009). *The two fundamental problems of the theory of knowledge.* (A. Pickel, Çev.) Newyork: Taylor Francis Group Publishing.

- Postman, N. (2000). The humanism of media ecology. Proceedings of the Media Ecology Association, (s. 10-16). New York.
- Postman, N. (2018). Televizyon: Öldüren eğlence. (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. On the Horizon, 1-6.
- Rush, F. (2004). The Cambridge companion to critical theory. Edinburg: Cambridge University Press.
- Schramm, W. (1969). Mass communications: A book of readings. Illinois: University of Illinois Press.
- Shannon, C., & Weaver, W. (1964). The mathematical theory of communication. Urbana: The University of Illinois Press.
- Velentzas, J., & Broni, G. (2014). Communication cycle: Definition, process, models and examples. Recent Advances in Financial Planning and Product Development (s. 117-131). içinde İstanbul: Eastern Macedonia and Thrace Institute of Technology.
- Walther, J. (1999). Communication addiction disorder: Concern over media, behavior & effects. 10 8, 2019 tarihinde Psychcentral: <https://psychcentral.com/lib/communication-addiction-disorder-concern-over-media-behavior-and-effects/> adresinden alındı
- Weber, M. (2012). Ekonomi toplum. İstanbul: Yarın Yayınları.
- World Economic Forum. (2016). Digital media and society implications in a hyperconnected era. Cologny: Industry Agenda.
- Yeşilorman, M., & Koç, F. (2014). Bilgi toplumunun teknolojik temelleri üzerine eleştirel bir bakış. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 117-133.
- Zerback, T., & Fawzi, N. (2017). Can online exemplars trigger a spiral of silence? Examining the effects of exemplar opinions on perceptions of public opinion and speaking out. New Media & Society(19), 1034-1051.

## TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE OSMANLI KUMANOVAŞI'NDA SOSYO-EKONOMİK YAPI (1844/1845)\*

Ali ASLAN\*\*

### Özet

Temettüat Defterleri 19. yüzyıla dair sosyal ve ekonomik pek çok veriyi ihtiva eden önemli kaynakların başında gelmektedir. Bu defterlerde, hane sahiplerinin gelirleri, ödedikleri vergileri miktarı ve çeşitleri, hayvanları, meslekleri, sahip oldukları arazi miktarı, dini durumları, mülkleri ile ilgili detaylı bilgiler mevcuttur. Ayrıca hane sahiplerinin ürettikleri tarım ürünlerinin çeşitleri ve miktarları da kaydedilmiştir. Bu çalışmada Temettüat Defterleri'ne göre Kumanova kazasının ekonomik ve sosyal durumu incelenmiştir. Defterlerde kayıtlı bilgilerden yola çıkılarak kaza nüfusu ve nüfusun dini yapısı tespit edilmiştir. Kaza genelinde ödenen vergi çeşitleri, miktarları, ödenen vergilerin toplam gelire oranı ve elde edilen gelir kalemleri tespit edilmiştir. Her gelir kaleminin toplam gelir içindeki oranı hesaplanarak Kumanova Kazasında elde edilen gelir toplamı kırsal bölgeler ve kaza merkezi halinde sunulmuştur. Bölgede yetiştirilen hububat çeşitleri, miktarları, bunlarla ilgili vergiler incelenmiştir. Kazada bulunan dükkan ve mülkler tespit edilip getirdikleri gelir ortaya konulmuştur. Çalışmada Kumanova nüfusunun gelir dağılımı incelenip Lorenz Eğrisi ile gösterilmiş, Gini katsayıları hesaplanmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Temettüat Defterleri, Kumanova, Kumanova Tarihi

\* Bu makale “Temettüat Kayıtlarına Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Kumanova Kazasında Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

\*\* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü  
aliaslan2811@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-8378-030X

## THE ECONOMIC AND SOCIAL STRUCTURE OF KUMANOVA COUNTY ACCORDING TO THE TEMETTUAT REGISTERS IN OTTOMAN STATE (1844/1845)

### Abstract

Temettuat Registers are among the most important sources of social and economic data for 19<sup>th</sup> century. These registers comprise detailed information about income of households, their taxes, animals, occupations, agricultural lands, properties and religious status. Beside of this, the types and quantities of agricultural products produced by households were recorded. In this study, economic and social situation of Kumanova county is examined according to Temettuat Registers. By looking at the information recorded in the registers, population and religious structure of the county are determined. The types of the taxes, tax burden and per capita taxes are calculated. The revenue items and their ratios to the total income have been computerized. The total income of Kumanova county is also presented by seperating the rural areas and urban centre. The types of cereals grown in the region, their amounts and taxes are presented. Additionally the shops rented out, various properties in the county and their income are exhibited. The income distribution of the county is analyzed and the results are shown by Lorenz Curve. Gini coefficients of each region are calculated as well.

**Key Words:** Temettuat Register, Kumanova, History of Kumanova

### Giriş

Bu makalede 1844/1845 yıllarında yapılan Temettuat tahrirlerinin kaydedildiği defterler incelenerek Kumanova kazasının sosyal ve ekonomik yapısına dair veriler ortaya konulacaktır. 1844/1845 yıllarında hazırlanmış olan Temettuat Defterleri eyaletlere ayrılmak suretiyle alfabetik olarak tasnif edilip katalog halinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde araştırmacıya sunulmuştur. Temettuat sayımları muhtar-ı evvel ve saniler, imamlar ya da gayrimüslimlerin yaşadığı köylerde papaz ve kocabaşların gözetiminde yapılmıştır (Kütüoğlu, 1995, s.398). Bu tahrirlerin hazırlanmış amacı her bölgenin ileri gelenlerinin de görüşü alınarak halkın ekonomik durumunun tespit edilmesi ve vergilerin bu duruma göre adil bir biçimde

toplanılarak devlete gelir kaynağı yaratılmasıdır (Akgündüz ve Öztürk, 2000, s.23). Bu sebeple hane esas alınarak tutulan temettüat defterlerinde hanelerin sahip oldukları araziler, hayvanlar, taşınmaz mallar (dükkan, değirmen vs.), meslekleri ve bunlardan elde ettikleri gelirler ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Ayrıca ödedikleri vergiler de çeşitleri ile birlikte detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Bu bilgiler dönemin bütün ekonomik yapısını değerlendirebilmek için yeterli görünmese de yapılan mikro çalışmalarla elde edilecek veriler, makro sonuçlara ulaşma yolunda önemli basamakları inşa edecektir.

Kumanova kazası Temettüat Defterleri Üsküp Eyaleti'ne bağlı bir kaza olarak 109 defterden meydana gelmektedir. Ancak 17659 numaralı defter “Kumanova Kazası Kratova'ya Bağlı Köyler Köyü” başlığıyla tasnif edilmiş olsa da defterin ilk sayfası olmadığı, kayıt usulünün farklı olması ve sonunda toplam vergi ve gelirin eksikliği nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Ayrıca harita incelendiğinde bu defterin içinde bulunan karyelerin Kumanova'dan daha çok Kratova'ya yakın olması bu defterin çalışma dışında tutulmasının diğer bir nedeni olmuştur. Dolayısıyla bu araştırmaya konu olan kaynak ML.VRD.TMT.d. 15355 ile ML.VRD.TMT.d. 15463 aralığındaki 109 defterden meydana gelmektedir. Defterler hazırlanırken bazı şahıslar ikamet ettikleri karyelerin dışında da emlak ve arazi sahibi oldukları için ikamet ettikleri karye dışında kayıt altına alınırken hane numarası verilmemiş ancak gelirleri ve ödedikleri vergiler defter toplamına dahil edilmiştir. Ayrıca bazı çiftlik sahipleri de birden fazla karyede arazi sahibi olduğu için aynı şekilde arazilerinin bulunduğu karyelerde ayrı ayrı kaydedilip ayrı defterlerde toplamlara dahil edilmiştir. Dolayısıyla defter toplamları hazırlanırken defter verileri esas alınmış, sayısı çok olmayan kimi şahıslar farklı defterlerde mükerrer sayılmışlardır. Kumanova Temettüat defterleri sayıma nezaret edecek görevlilerin dışında 4 kâtip tarafından 6,5 ay içinde tamamlanmış ve bu çalışmanın devlete toplam maliyeti 9.400 kuruş olmuştur (Atar, 2012, s.402).

Araştırmaya konu olan Kumanova bölgesi Selanik, Üsküp, Niş, Belgrad demiryolu üzerinde, (Kiel, “Kumanova”, s. 363) Makedonya'nın kuzeyinde Sırbistan'a yakın önemli bir şehirdir. Kumanova Osmanlı yönetimi altına girmeden önce çeşitlik topluluklar tarafından ele geçirilmiş ve üzerinde organizasyonlar kurulmuş önemli bir yerleşim yeridir. Adını 12. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşmeye başlayan Kumanlardan (Kıpçak Türkleri) almıştır (Kiel, “Kumanova”, s. 363). 5. yüzyılda Atilla'nın Kumanova'dan geçtiği ve bazı izler bıraktığı bilinmektedir (Hamzaoğlu, 2010, s.77).

Bölgede sırasıyla Hun Türkleri, Avar Türkleri ve 9. Yüzyılda Proto Bulgar Türkleri etkinlik göstererek çeşitli izler bırakmışlardır (Hamzaoğlu, 2010, s.83). 1014-1025 yılları arasında Peçeneklerin eline geçen bölgeye 1064 yılında Kuman Türkleri gelmeye başlamış ve 1079 yılında Kuman Türkleri Peçeneklerle beraber başkenti Kumanova olan bir federasyon kurmuşlardır (Hamzaoğlu, 2010, s.92-93). Daha sonra Hristiyan olan Kumanların federasyondan ayrılması ve Bizans'ın çeşitli faaliyetleri neticesinde federasyon dağılmıştır (Hamzaoğlu, 2010, s.94). Ayrıca Orta Çağ'da "Jegligovo", "Jeglimovo", yöresi veya "Jegligovo" ovası olarak adlandırıldığı bildirilen (Abazi, 2016, s. 9) Kumanova bölgesi 14. Yüzyıldan itibaren Osmanlı etkisine girmeye başlamıştır.

14. yüzyılda Velbuzd (Köstendil) Prensiği'ne bağlı olan Kumanova bölgesine Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu fetihlerle beraber Anadolu'dan getirilen Müslüman gruplar yerleştirilmeye başlanmıştır. Kumanova adı ilk kez Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu tahrirlerde 1517-1519 yıllarına ait bir kayıta görülmektedir. Bu kayda göre bölgede 19 Türk ve 33 Hristiyan hane mevcutken (Kiel, "Kumanova", s. 363) 1520 yılına ait başka bir toprak kaydında 20 Müslüman ve 10 Hristiyan hanenin ve 7 bekar Müslüman'ın bulunduğu tespit edilmiştir (Hamzaoğlu, 2010, s. 167). Bölgeden 1665 yılında Evliya Çelebi de bahsetmektedir. Seyahatnamedeki bilgilere göre Kumanova, Üsküp Sancağı'na bağlı 150 akçe payeli bir kadılık ve voyvodalık olmakla beraber içinde 600 tane kiremitli ev, han hamam, muhtelif dükkanlar, değirmen ve bir tekke mevcuttur (Evliya Çelebi H. 1315, s. 562-563). Johan von Hahn'a göre 1861 yılında Kumanova'da 300'ü Müslüman ve 350'si Bulgar olmak üzere 600 hane vardır ve 30 sene önce bölgede sadece 40 evin bulunmasının nedeni 17. yüzyılda gerçekleşmiş olan Avusturya istilasıdır (Kiel, 1975-1976, s. 161-162). Hamzaoğlu, 1895 yılında Kumanova'nın nüfusunu 34.191'i Hristiyan, 14.730'u Müslüman olmak üzere 48.421 olarak vermiştir (Hamzaoğlu, 2010, s. 284). Ayrıca 1913 yılında, büyüyen kasabada 16 cami, 5 manastır, 388 depo ve fırın, 7.128 ev, 1 hamam, 1 saat kulesi, 1 medrese, 1 rüşdiye, 68 yemekhane, 1 telgrafhane ve 12 çeşmenin bulunduğunu belirtmiştir (Hamzaoğlu, 2010, s. 321). Şemseddin Sami de 1896 yılında kaza merkezi nüfusunun 4.500, toplam nüfusun ise 30.000 olduğunu bildirmiş ve bölgenin Üsküp-Sırbistan yolu üzerinde olması nedeniyle ticari öneminin fazla olduğunu kaydetmiştir. Yine Şemseddin Sami'ye göre Kumanova'da sebze ve meyve çeşitleriyle birlikte tütün ve kenevir de yetişmekte ayrıca haftada birkaç kez pazar kurulmaktadır (Şemseddin Sami, 1896, s.3768).

Kumanova ilk defa 1689 2. Viyana Kuşatması sırasında Osmanlı yönetiminden çıkmış ancak kısa süre içinde geri alınmıştır. Daha sonra ise 1915-1918 yılları arasında Bulgaristan tarafından işgal edilmiş ardından da Sırbistan Krallığı'nın eline geçmiştir (Acaroğlu, 2006, 168). 2. Dünya savaşı sonrası Yugoslavya sınırları içinde kalan şehir 1990'dan sonra Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını kazanmasıyla bu ülkenin sınırları için bir belediye olarak varlığını sürdürmektedir.

### 1. Nüfus, Yerleşim ve Dini Yapı

Tablo 1'de görüldüğü üzere Kumanova kazasına ait defterlerde kayıt altına alınmış 4.357 hane mevcuttur<sup>1</sup>. Bu hanelerin 498'i numaralı veya numarasız olarak kaza merkezinde 3.859'u ise kırsal bölgelerde (karyelerde) bulunduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Kaza toplamının %11'i kaza merkezinde ikamet etmektedir. Hane sayısından yola çıkılarak toplam nüfusa ulaşmada çeşitli hesaplama metotları ileri sürülmüştür. Ömer Lütfi Barkan'a göre gerçek hane kavramı 5 kişiyi ifade ederken, Bernard Lewis'e göre 5-8, Faruk Sümer'e göre ise 7 kişiyi ifade etmektedir (Göyünç, 1997, s. 552-553). Suraiya Faroqhi hane sayısında yola çıkarak toplam nüfusun hesaplanması için hane sayısının en az 3 en fazla 4 katsayısı ile çarpılarak en az ve en fazla nüfus tahminine ulaşılabileceğini ileri sürmüştür (Faroqhi, 2010, s. 97-98). Donald Quataert ise 19. yüzyıl Osmanlı ailesinin ortalama 4 kişiden meydana geldiğini düşünmektedir (Quataert, 2004, s. 909). Dolayısıyla Kumanova kazasının nüfusu hane sayısını 3, 4, ve 5 katsayıları ile çarpılarak sırasıyla 13.071, 17.428 ve 21.785 olarak tahmin edilebilir. Son olarak Kumanova kazasında 211 çiftlik sahibi karyelerde hane numarası verilmeden kaydedilmiştir. Bu çiftlik sahiplerinden 20'si birden fazla karyede çiftliğe sahip olduğu için çiftliğinin bulunduğu her karyede tekrar sayılmışlardır. Bazı isimlerin tekrar sayılması durumu 24 kez gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu durum yukarıda hane sayısından toplam nüfusu tahmin etme işlemi esnasında göz önünde bulundurulmalıdır.

---

<sup>1</sup> Kumanova kazasına ait 109 defter incelenmiştir ancak kazada bulunan toplam karye sayısı kaza merkezi dahil 117'dir. Kaza merkezi Müslüman nüfus ve gayrimüslim nüfus olarak iki ayrı deftere kaydedilmiştir. Ayrıca 7 defterde iki karye bir defterde de 3 karye bir arada kaydedilmiştir. Bu defterlerin birlikte kaydedilme sebebinin hane sayılarının 5-6 hane gibi az olmasından ileri geldiği tahmin edilmektedir. Birlikte kaydedilen defterler Tablo 1'de isimleri yan yana yazılarak belirtilmiştir. Ayrıca Tablo 1'de hanelerin dini durumları da defterlerde belirtildiği üzere tespit edilmiştir. Karyelerin hane sayıları belirlenirken defterlerin vergi ve gelir toplamalarında bir karışıklığa neden vermemek için hane numarası verilsin verilmesin her şahıs toplam hesaba dahil edilmiş, dolayısıyla hesaplamaları önemli oranda etkilemeyecek az sayıda hane sahibi farklı karyelerde mükerrer sayılmıştır.

**Tablo 1. Kumanova Kazasında Bulunan Karyelerin İsimleri, Dini Dağılımları ve Hane Sayıları: 1844-1845**

	Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı		Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı
1	Gogânce-i Zîr	Gayrimüslim	56	56	Atâfaklı	Gayrimüslim	28
2	Nikolân	Gayrimüslim	66	57	Dîlîga	7 M.- 4 G.	14
3	Koynice	Gayrimüslim	17	58	Kanârova	Gayrimüslim	34
4	Vince	Gayrimüslim	52	59	İstrimyema Hirkofçe	Müslim	28
5	Oblâfçe	Gayrimüslim	39	60	Glûbûçiçe	Gayrimüslim	20
6	Rejânofçe	Gayrimüslim	45	61	Çelobek	Gayrimüslim	51
7	Dobrâç, Vracevci	Gayrimüslim	25	62	Nagoriç-i Cedid	Gayrimüslim	123
8	Zobofça	Gayrimüslim	41	63	Mâtîç	Müslim	101
9	Kokoşîn	Gayrimüslim	32	64	Koliçka	Gayrimüslim	12
10	İzvor	Müslim	14	65	Dimonçe	Gayrimüslim	28
11	Zegyân	Gayrimüslim	36	66	Çavuşlu	25 M.- 70 G.	110
12	Pâlmış	Gayrimüslim	28	67	Orâşen	Gayrimüslim	59
13	Rûgince-i Arnâbûd	Müslim	36	68	Jivine	Gayrimüslim	20
14	Belânovince	Müslim	18	69	Aksânca	Müslim	49
15	Rûgince-i Derbend	Gayrimüslim	53	70	Trestenik	Gayrimüslim	21
16	İstepânçe	Gayrimüslim	37	71	Gogânce-i Bâlâ	Gayrimüslim	14
17	Çavuşlu, Novaseljani	Gayrimüslim	15	72	Sopot	Gayrimüslim	59
18	İpçinyâh	Gayrimüslim	34	73	Kutlubeğ	Gayrimüslim	6
19	İpçinyâh	Gayrimüslim	15	74	Kârlofça	Gayrimüslim	7
20	Vâkîf	Gayrimüslim	14	75	İsvetişnice	Gayrimüslim	12
21	Alâşefçe	Gayrimüslim	11	76	Glâjen, Gosinca, Izlokucan	Müslim	34
22	Vîştîçe	Müslim	19	77	Voynuk	Gayrimüslim	24
23	Silinmiş	12 M.- 31 G.	43	78	Mürgeş	Gayrimüslim	7
	Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı		Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı
24	Bendâk	Gayrimüslim	23	79	Şuşova- İslam Hristiyan	26 M.- 6 G.	32
25	İstânofçe	Gayrimüslim	51	80	Bezova	Gayrimüslim	41
26	Yashk	Gayrimüslim	18	81	Drâgomânca	Gayrimüslim	34
27	Pâlmış	Gayrimüslim	43	82	Bûkoflân	Gayrimüslim	19
28	Nagoriç-i Atîk	Gayrimüslim	23	83	Râmna	Gayrimüslim	34
29	Lipkova	Gayrimüslim	15	84	Dobreşân	Gayrimüslim	34
30	Orâh	Gayrimüslim	10	85	Mâlne	Gayrimüslim	35
31	Novasel	Gayrimüslim	35	86	Kükliçe	Gayrimüslim	54
32	Orla	19 M.- 38 G.	68	87	Slopcân	Müslim	48
33	Bilâkofçe	Gayrimüslim	14	88	Bâylofça	Gayrimüslim	89
34	Bonya	Gayrimüslim	28	89	Drenek	Gayrimüslim	39
35	İsvinişte, Lejanik	Gayrimüslim	25	90	İseli	7 M.- 31 G.	49
36	Yâçince	Gayrimüslim	45	91	Kokoşîn	Gayrimüslim	8
37	Lûyân	Müslim	38	92	Bârâklı	Gayrimüslim	27
38	İstrezofçe	Gayrimüslim	52	93	Tabânofça	Gayrimüslim	77
39-	Românofça	Gayrimüslim	27	94	Bilâkofçe	Gayrimüslim	50



	Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı		Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı
40	Kışâne	Gayrimüslim	38	95	Orâh	Gayrimüslim	74
41	Belenli	Gayrimüslim	19	96	Mürgeş	Gayrimüslim	45
42	Arbinaşka	Gayrimüslim	22	97	Orîzâr	21 M.- 3 G.	27
43	Bektâşlı-i Zîr	Gayrimüslim	22	98	Alâgence	Gayrimüslim	27
44	Sebrâta	Gayrimüslim	20	99	Kokina, Belatic Kaslagi	Gayrimüslim	32
45	Lobât	37 M.- 16 G.	60	100	Dilofça	Gayrimüslim	43
46	Mûtilova	Müslim	23	101	Hotla, Lipkovo	85 M.- 11 G.	96
47	Belence	Gayrimüslim	44	102	Dovjenice	Gayrimüslim	59
48	Vince	Gayrimüslim	13	103	Rûdâr	Gayrimüslim	72
49	Grâdişte	Gayrimüslim	32	104	Grûbicân	Gayrimüslim	43
	Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı		Karyelerin İsmi	Dini Durumları	Hane Sayısı
50	Mâlotan	Gayrimüslim	35	105	Kûçkâr ve Gabreş	Gayrimüslim	25
51	Robâlîçe	Müslim	21	106	Konûh	Gayrimüslim	43
52	İstrâje	Müslim	10	107	Bektâşlı-i Bâlâ	20 M.- 30 G.	54
53	Tâtomir	Gayrimüslim	14	108	Kaza Merkezi (G.)	Gayrimüslim	249
54	İsvilânçe	Gayrimüslim	23	109	Kaza Merkezi (M.)	Müslim	249
55	Makreş	Gayrimüslim	31		Toplam		4.357

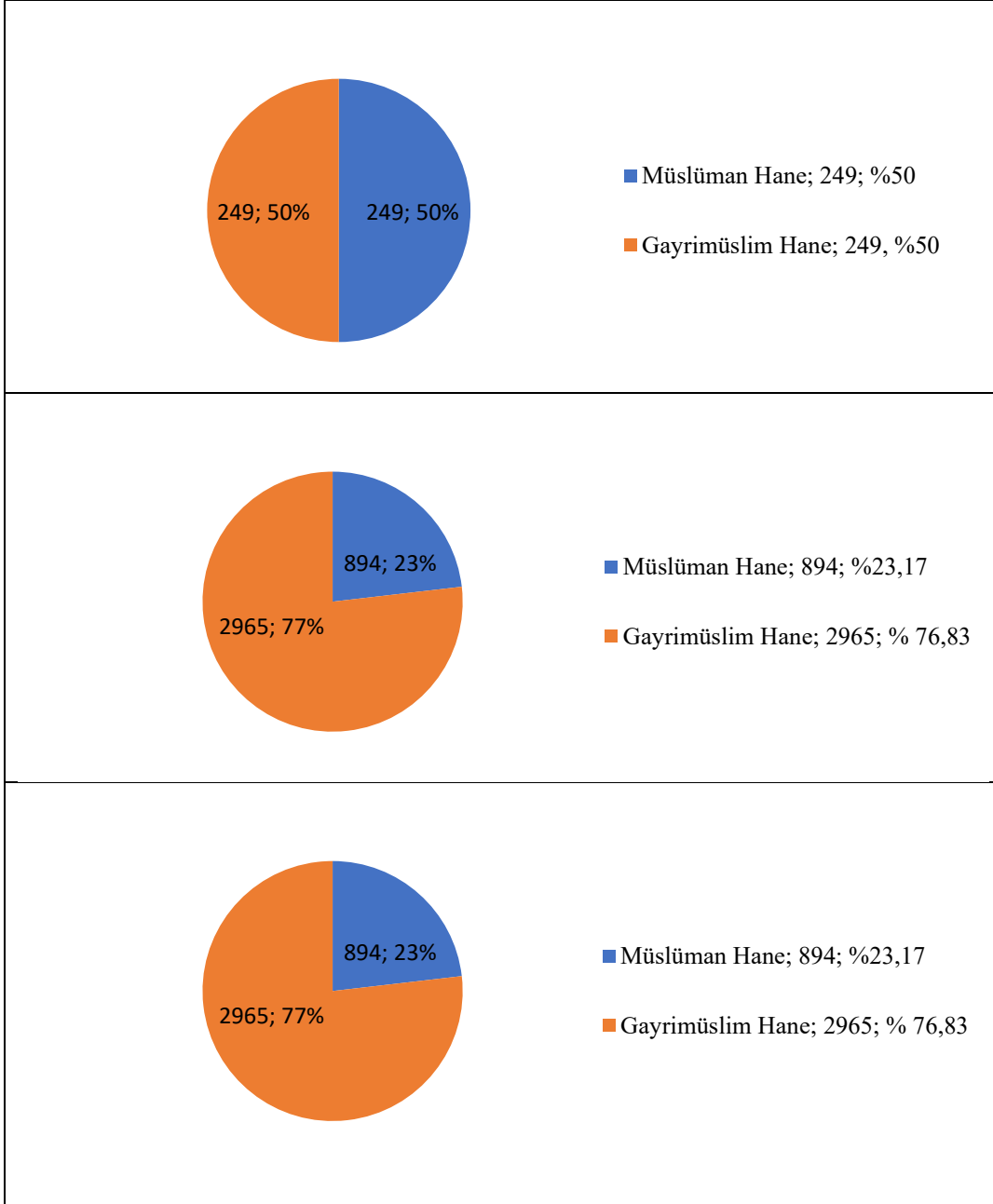
**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasının dini yapısı incelendiğinde gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfustan fazla olduğu görülür. Kaza merkezinde hane numarası verilen ve verilmeyen toplam kayıtlı kişi sayısı esas alındığında burada dini dağılımın eşit olduğu ancak karyelerin hane sayıları incelendiğinde gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha fazla olduğu tespit edilmektedir. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere toplam kırsal nüfusun % 76,83'ünü gayrimüslimler, % 23,17'sini ise Müslümanlar meydana getirmektedir. İki dini grubun eşit oranda dağıldığı Kaza merkezi de ortalamaya katıldığında kazanın tamamında Müslüman nüfus %26,23 gayrimüslim nüfus da %73,77 olarak hesaplanmaktadır.

**Tablo 2. Kumanova Kazasının Dini Yapısı: 1844-1845**

	Kaza Merkezi	Kırsal Nüfus	Toplam
Müslüman Nüfus (Hane)	249	894	498
Gayrimüslim Nüfus (Hane)	249	2.965	3.859
Toplam	498	3.214	4.357

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.



**Grafik 3. Kumanova Kazasında Toplam Nüfusun Dini Dağılımı**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasının karyeleri incelendiğinde Müslüman nüfus Kaza merkezi etrafında yoğunlaşırken gayrimüslim nüfusun yaşadığı karyeler kaza merkezinin doğusuna doğru Kratova'ya yakın bölgelerde bulunmaktadır.

## 2. Ekonomi

### 2. 1. Vergiler

Kumanova Temettuat Defterlerinde kayıtlı olan vergi çeşitleri; vergi-i mahsusa, aşar, ağnam, rüsümat-ı perakende (maktu) ve gayrimüslimler için ayrıca cizye vergisidir.

Vergi-i mahsusa örfi vergilerin tamamen kaldırılıp yerine tek bir kalem halinde liva düzeyinde toplanan bir vergi çeşididir. Maliye Nezareti tarafından belirlenen bu vergi çeşidi “an cematin” ve “komşuca” olarak da isimlendirilmiştir (Güran, 2001, s. 13). Liva kapsamında tespit edilen vergi miktarı kazalar arasında bölünür, kaza müdürü, meclis azaları, imamlar (gayrimüslim köylerde kocabaşılar ya da papazlar) ve ihtiyarların bir araya gelmesiyle mahalle ve köylerin hissine düşen miktar kararlaştırılır, en sonunda da hane reislerini ödeyeceği vergi belirlenip bir defter halinde kaza merkezine gönderilir.

Aşar, tarım ürünleri üzerinden aynı olarak 1/3 ile 1/10 arasında oranlarla alınan bir vergi çeşididir (Erkal, 2007, s. 97-100). Tanzimat ile birlikte 1/10 oranında alınmaya başlanan aşar vergisini hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus ödemek durumundaydı. Devletin en önemli vergi kalemlerinden biri olan aşar ilk dönemlerde timar ve zeamet sahiplerine ödenirken, daha sonra bir dönem bu verginin toplanması işi mültezimlere ardından da muhassıllara bırakılmış en sonunda da devletin yetkilendirdiği memurlar tarafından toplanılmasına karar verilmiştir (Şener, 1990 s. 119-122). Temettuat Defterlerinde hem aynı hem de nakdi olarak kaydedilen bu vergi; hububat aşarı, bağ aşarı, saman aşarı, duhan aşarı ve bostan aşarı olarak sınıflandırılmıştır.

Kumanova Temettuat Defterlerinde hayvanlardan alınan ağnam vergisi ile gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi de ayrı başlıklar halinde kaydedilmişlerdir. Cizye vergisi sadece “ala”, “evsat”, ve “edna” olarak kaydedilmiş hiçbir nakdi miktar belirtilmemiştir. Ancak Kemal Karpat cizye adı altında alınan bu verginin miktarlarını 1804 yılında; ala 12, evsat 6, edna 3 kuruş, 1834 yılında ise ala 60, evsat 30, edna 15 kuruş olarak tespit etmiştir. (Karpat, 2014, s. 90-91) Son olarak da rüsümat-ı perakende ya da rüsümat-ı maktu Kumanova Temettuat Defterlerinde kaydedilmiş bir vergi çeşidi olarak yerini almaktadır.

Kumanova kazasında 1844-1845 yılları arasında toplanan toplam vergi miktarı 593.480 kuruştur. Vergi kalemleri içinde en fazla paya sahip karye 29.483 kuruş ile Nagorîç-i Cedid karyesidir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15417). Bu miktar toplam vergi

oranının %4,97'sine karşılık gelmektedir. Kaza merkezinde ise gayrimüslimlerin ödemiş olduğu toplam vergi 12.118 kuruş, Müslümanların ödemiş oldukları ise 8.626 kuruştur (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15377, 15463). Bu vergi miktarları, kaza merkezi en yoğun nüfusa sahip olmasına rağmen toplam miktarda ciddi bir oranı oluşturamamaktadır. Çünkü toplam vergi içinde en fazla orana sahip vergi türü hububat aşarıdır ve kaza merkezinde tarım yoğun olarak yapılmadığı için bu bölgenin ödemiş olduğu verginin toplam vergi miktarı içindeki payı düşüktür. Tablo 3 ve 4 incelendiğinde vergi çeşitleri içinde en fazla paya sahip olan vergi türü hububat aşarıdır ki toplam vergi içinde %50,69'luk bir paya sahiptir. Vergi-i mahsusa onu %39,62'lik bir payla izlemektedir. Saman aşarının toplam vergi içindeki payı %5,05, rüsümât-ı perakende vergisinin ise %3,23'tür. Adet-i ağnam ise %1,20 oranla en düşük vergi kalemidir. Duhan ve bostan aşarı hesaplamaya dahil edilemeyecek kadar düşük seviyededir. Saman aşarının üçüncü sırada öneme haiz olması kaza genelinde çayırın ekonomi içindeki yerini tespit edebilmek açısından önemlidir. Kaza merkezinde vergi-i mahsusa oranı yüksektir bunun nedeni bu bölgede ziraatin yoğun olarak yapılmamasıdır (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15377, 15463). Kimi karyelerde de çeşitli nedenlerden dolayı vergi-i mahsusa oranı hububat aşarından yüksektir. Bu nedenlerden bir tanesi bazı karyelerde ortakçı (şerik) olarak tanımlanmış hane reislerinin nüfus oranının fazla olmasıdır (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15355, 15461). Diğer nedenler ise genellikle o bölgelerde ziraatin yoğun olmaması ya da beratlı<sup>2</sup> kimselerin bulunması olarak belirlenebilir. Mesela vergi-i mahsusa oranının en yoğun olduğu Makreş karyesinde 31 hanenin 27'si beratlıdır ve bunlar için herhangi bir hububat vergisi kaydedilmemiştir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15410). Bu sebeple vergi-i mahsusa oranı toplam vergi içinde %81,30'luk bir paya sahiptir.

**Tablo 3. Kumanova Kazasında Bulunan Karyelerin Vergi Bileşenleri (Kuruş): 1844-1845**

Vergi Çeşitleri	Toplam Miktar (Kuruş)
Vergi-i Mahsusa	234.885,6
Hububat Aşarı	300.667,10
Adet-i Ağnam	7.105,78
Saman Aşarı	29.955,31

<sup>2</sup> Kumanova Temettüat Defterlerinde "beratlı" olarak kaydedilmiş hane sahipleri için hububat vergisinin yazılmadığı tespit edilmiştir. Kaza genelinde toplam 82 beratlı hane reisi vardır ancak bunların kimisinde bedel-i öşr adında maktu bir vergi çeşidinin kayıtlı olduğu görülmüştür (BOA.ML.VRD.TMT.Nu: 15359, 15360,15369,15373,15379,15382,15387,15410).

Vergi Çeşitleri	Toplam Miktar (Kuruş)
Rüsümat-ı Perakende	19.175,03
Bağ Aşarı	1.203,30
Duham Aşarı	24
Bostan Aşarı	10
Toplam	593.480,15

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

**Tablo 4. Kumanova Kazasında Bulunan Karyelerin Vergi Bileşenleri (Yüzde): 1844-1845**

Vergi Çeşitleri	Toplam Vergi İçindeki Oranı (Yüzde)
Vergi-i Mahsusa	39,62
Hububat Aşarı	50,69
Adet-i Ağnam	1,20
Saman Aşarı	5,05
Rüsümat-ı Perakende	3,23
Bağ Aşarı	0,20
Duham Aşarı	0
Bostan Aşarı	0
Toplam	100

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasında Tablo 5'te de görüldüğü gibi hane başına düşen ortalama vergi miktarı 136 kuruştur. Kumanova kazası kırsal kesim ve kaza merkezi olarak ayrıldığında durum değişmektedir. Kırsal bölgelerde hane başına düşen ortalama vergi 148,42 kuruş iken kaza merkezinde gayrimüslimlerin ödedikleri toplam vergi<sup>3</sup> 48,67, Müslüman hanelerin ödedikleri ise 34,64 kuruştur. Kaza merkezinde verginin düşük oluşu yukarıda belirtildiği gibi vergi toplamında en büyük payın hububat aşarına ait olması ve Kaza merkezinde tarım faaliyetlerinin az olmasıdır.

**Tablo 5. Kumanova Kazasında Bulunan Karyelerde Hane Başına Düşen Ortalama Vergi Miktarı (Kuruş): 1844-1845**

Kumanova Kazası	Hane Başına Düşen Vergi (Kuruş)
Kırsal Bölgeler (Karyeler)	136
Kaza Merkezi (Gayrimüslim)	148,42
Kaza Merkezi (Müslüman)	48,67
Kaza Ortalaması	34,64

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

<sup>3</sup> Cizye vergisi veren gayrimüslim hanelerin ödedikleri vergiler ile ilgili yapılan her hesaplamada ve hazırlanan her tabloda cizye vergisi, defterlerde cizye miktarı nakdi değer olarak belirtilmediği için hesap dışı tutulmuştur. Gayr-i Müslim hanelerin belirtilen vergi miktarı dışında ayrıca cizye vergisi ödediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Kumanova kazasında ödenen toplam vergi toplam gelirin %12,71'ine karşılık gelmektedir. Kaza merkezinde ödenen verginin toplam gelire oranının gayrimüslimler için %10,30 Müslümanlar için ise %7,90 olduğu tablo 6'da görülebilmektedir. Kırsal bölgelerde ise bu oran %12,89'dur ki kaza geneli toplamına yakındır. Kaza merkezi ve kırsal arasındaki ortaya çıkan farkı şüphesiz bölgelerdeki tarım faaliyetlerinin yoğunluğuyla açıklamak mümkündür.

**Tablo 6. Kumanova Kazasında Toplam Verginin Toplam Gelire Oranı (Yüzde): 1844-1845**

Kumanova Kazası	Toplam Verginin Toplam Gelire Oranı (Yüzde)
Kırsal Bölgeler (Karyeler)	12,89
Kaza Merkezi (Gayrimüslim)	10,30
Kaza Merkezi (Müslüman)	7,90
Kaza Ortalaması	12,71

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Tablo 7'den de anlaşılacağı üzere Kumanova kazasında toplanan aşar içinde en büyük pay aynı ve nakdi olarak çavdara aittir. Onu aynı değer açısından şair izlemekte fakat birim başı fiyatlarla nakdi hesaplamalar yapıldığında arpa buğdayın altına düşmektedir. Bunun sebebi arpanın birim fiyatı 3 kuruş iken buğdayın birim fiyatının 5 kuruş olmasıdır.

**Tablo 7. Kumanova Kazasında Karyeler Bazında Toplanan Aşarın Ürün Çeşitlerine Göre Aynı ve Nakdi Değerleri (Kile- Kuruş): 1844-1845**

Ürün Çeşitleri	Aşar Miktarı (Aynı-Kile)	Aynı Olarak Toplam Aşar İçindeki Payı (Yüzde)	Aşar Miktarı (Nakdi-Kuruş)	Nakdi Olarak Toplam Aşar İçindeki Payı (Yüzde)
Buğday	18.947,5	23,74	94.520	31,44
Çavdar	25.574,5	32,06	101.599,5	33,79
Arpa	24.861	31,16	74.364,1	24,73
Yulaf	6.015,1	7,54	12.984	4,32
Mısır	4.380	5,49	17.199	5,72
Toplam	81.674,1	100	300.667	100

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasından kayıtlı 3.214 gayrimüslim hanenin 3.121'nin cizye vergisi ödediği görülmektedir. Tablo 8'de görüldüğü gibi 1.097 kişi ala düzeyinde cizye öderken 1.194 kişi evsat, 30 kişi ise edna düzeyinde cizye vergisi ödemektedir. Defterlerde cizyeye karşılık gelen nakdi miktar belirtilmemiştir. Ancak cizye vergisi ödeyenlerin ekonomik durumları incelendiğinde Tablo 8'deki sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Veriler

incelendiğinde üst düzeyde vergi ödeyenlerin gelirlerinin bir alt düzeyde vergi ödeyenlerin gelirlerinin 2 katından biraz fazla olduğu görülür. Bu iki katlık oran daha önce belirtilen 60-30-15 kuruşluk vergi miktarlarını gelir açısından da doğrulamaya yakın bir veridir. Ayrıca ala ve evsat düzeyde vergi ödeyenlerin ödedikleri toplam vergilerinin toplam gelirlerine oranı kaza geneli ile uyumlu olarak %12 iken en düşük seviye olan edna düzeyinde vergi ödeyenlerinki % 6'dır. Dolayısıyla burada gelir düzeyi dikkate alınarak vergi tarh edildiğini söylemek mümkündür.

**Tablo 9. Kumanova Kazasında Alınan Cizyenin Çeşidi, Miktarı ve Cizye Veren Kişiler ile İlgili Bilgiler: 1844-1845**

Cizye Çeşidi	Ala	Evsat	Edna
Kişi Sayısı	1.097	1.994	30
Kişi Başına Düşen Ortalama Gelir (Kuruş)	1.762	741	373
Kişi Başına Düşen Ortalama Toplam Vergi (Kuruş)	204	90	24
Ödedikleri Ortalama Verginin Ortalama Gelire Oranı	% 12	% 12	% 6

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

## 2. 2. Gelirler

Kumanova kazasının başlıca gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Tarım ve hayvancılığın yanında zanaat, ticaret ve hizmet sektörlerinden de gelir elde edilmektedir<sup>4</sup>. Tablo 10'a bakıldığında hububat üretiminden elde edilen toplam gelirin 2.676.337 kuruş olduğu görülür ki bu rakam toplam gelir içinde %57,31'lik bir paya sahiptir. Kazada hububat üretimi dışındaki diğer tarımsal faaliyetlerin toplam gelir içindeki payı %2,40 kadardır. Ortak ya da kira usulüyle yapılan tarım faaliyetlerinin gelirleri tabloda ayrıca verilmiştir. Bu verilere göre ortak veya kira usulüyle yapılan tarımdan elde edilen toplam gelir 505.988 kuruştur ve toplam gelir içindeki payı %10,84'tür. Hububat üretiminden elde edilen gelirden sonra en büyük gelir kalemi hayvancılıktır. Hayvancılık 699.908 kuruşluk bir gelirle toplam gelirin %14,99'unu kapsamaktadır. Bu gelirleri toplam gelir içinde %6,99'lük oranla bağcılık izlemektedir. Zanaat, ticaret ve hizmet gelirlerinin payı ise %5'tir. Bunlardan başka tabloda çayır, kuru ve değirmen gelirleri de sahip oldukları küçük oranlarla tabloda görülmektedir. Zanaat, ticaret ve hizmet gelirlerinin en fazla olduğu bölge kaza merkezidir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15377, 15463). Nagoriç-i Cedid karyesi ise %4,74'lük bir oranla toplam gelir içinde en fazla gelire sahip olan

<sup>4</sup> Kumanova kazasının gelirleri incelendiğinde toplam gelirin 4.669.551 kuruş olduğu görülmektedir. Bu rakam bilgisayar ile hesaplanan tutardır defter tutarı ise 4.672.785 kuruş olup aradaki fark yüzdeler dilime giremeyecek kadar küçüktür.

karyedir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15417). Kaza merkezinin Müslüman nüfusunun yaşadığı bölgenin toplam gelirdeki payı %2,34, gayrimüslimlerin yaşadığı bölgenin ise %2,52'dir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15377, 15463). Verilerden de anlaşılacağı üzere Kaza merkezi içinde esnafılık, tüccarlık ve hizmet gibi sektörleri yaygın iken kırsal bölgelere gidildikçe ziraat gelirleri ağırlık kazanmaktadır ve kaza genelinin toplam gelirinin %79,99'unu tarımsal faaliyetler meydana getirmektedir.

**Tablo 10. Kumanova Kazasına Ait Karyelerde Toplam Gelir, Gelir Bileşenleri (Kuruş) ve Gelir Kaynaklarının Toplam Gelir İçindeki Payı (Yüzde): 1844-1844**

Gelir Bileşenleri	Toplam Gelir (Kuruş)	Gelir Kaynağı Türlerinin Toplam Gelirdeki Payı (Yüzde)
Tarım	2.676.337	%57,31
Diğer Tarımsal Faaliyet (Bostan, Burçak, Darı, Duhan, Fasulye, Kendir, Bahçe)	112.09	%2,40
Ortak ya da Kira Usulüyle Yapılan Tarımdan Hasılat	505.988	%10,84
Hayvancılık	699.908	%14,99
Bağ	326.414	%6,99
Zanaat Ticaret ve Hizmet	234.235	%5
Çayır	65.499	%1,40
Değirmen	32.525	%0,70
Koru	16.250	%0,35
Toplam	4.669.551	%100

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

### 2. 3. Tarım ve Hayvancılık

Kumanova kazasında hububat üretimi olarak bir yılda toplam 255.745 kile<sup>5</sup> çavdar, 248.615 kile arpa, 189.475 kile buğday, 60.151 kile yulaf ve 43.800 kile mısır üretilmiştir. Yukarıdaki verilere göre ağırlıklı olarak üretimi yapılan hububat ürünleri çavdar, arpa ve buğdaydır. Bu veriler defterlerde verilen aşarın aynı karşılıklarının on ile çarpılmasıyla bulunmuştur.

Kumanova kazasında hane başına düşen toprak büyüklükleri incelendiğinde bunun 24,86 dönüm olduğu görülür. Bu veri Osmanlı Devleti'nde hane başına tahsis edilen toprağın verimliliğine göre 60 ile 150 dönüm arasında değiştiği genel bilgisine aykırıdır (Kocakaplan, 2007, s. 63-64). Bunun en önemli sebebi kaza genelinde büyük çiftliklerin olması ve bu çiftliklerde toprağı olmayan ya da az olan köylülerin ortakçı olarak ziraat

<sup>5</sup> 1 Kile standart olarak 20 okkaya ve 25.659 kilograma eşittir. Ancak farklı bölgelerde ve dönemlerde farklı oranlar da görülmektedir (İnalçık, 2000, s.444).



yapmasıdır. Bu oran kaza merkezinde daha da düşüktür. Ticaret, hizmet ve sınai üretimin yoğun olduğu bu bölgelerde oran şöyledir; Kaza Merkezinde Müslümanların yaşadığı bölgede hane başına düşen toplam hububat yapılan arazi 9,5 dönüm, gayrimüslimlerin yaşadığı bölgede ise 2,14 dönümdür (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15377, 15463). Kaza genelinde toplam 108.327 dönüm hububat arazisi vardır ve bu arazinin 88.653,5’u mezru, 19.673 dönümü ise gayrimezru topraktır ki bu toplam hububat arazisinin %18,6’sının nadasa bırakıldığı anlamına gelmektedir (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15355-15463). Kaza geneli incelendiğinde hububat üretimi yapılan arazide dönüm başına düşen ortalama hububat geliri 35,25 kuruştur. Kaza genelinde hububat üretiminde kullanılan toplam 88.653,5 dönümlük arazinin 53.197 dönümü 560 hane sahibi tarafından, 25.578 dönümü (%28,85) ortakçılarla, 8.333 dönümü (%9,4) hizmetkârlarla, 1.547 (51,74) dönümü ise kiraya verilerek işletilmektedir. (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15355-15463) Bundan başka 2.846,94 dönümlük arazi; diğer tarımsal faaliyetler için, 4.717,5 dönüm bağcılık faaliyetlerinde, 2.220 dönüm çayır, 826 dönüm de koru olarak kullanılmaktadır (BOA.ML.VRD.TMT.Nu:15355-15463). Diğer tarımsal faaliyetler için ayrılan araziden toplam 112.092 kuruş elde edilmektedir. Bağcılıktan elde edilen toplam gelir 326.414 kuruş dönüm başına getirdiği net gelir ise 69,19 kuruştur. Çayırdan elde edilen toplam gelir 65.499 kuruş dönüm başına net geliri ise 29,5 kuruştur. Korular ise kaza genelinde 16.250 kuruş gelir getirmekte olup dönüm başına sağladığı net gelir 19,67 kuruştur. Kaza genelinde var olan toplam 97 değirmenden elde edilen toplam gelir 32.525,5 kuruştur. Bu değirmenlerin çoğu değirmen sahibinin kendisi tarafından işletilirken, 14 tanesi kiraya verilmiştir. Değirmen başına düşen ortalama gelir 335,31 kuruştur.

Hayvancılık Kumanova kazasında toplam gelir içinde %14,94’lük bir pay ile önemli bir ekonomik alanı oluşturmaktadır. Hayvanlar doğrudan ulaşım ve nakliyede kullanıldığı gibi hayvansal ürünler de gıda, dokumacılık ve dericilikte oldukça önemlidir. Kumanova kazasında 124.984 adet küçükbaş hayvan ile 30.228 büyük baş hayvan kayıt altına alınmıştır. Küçükbaş hayvanlardan elde edilen toplam gelir 510.124,5 kuruş, büyükbaş hayvanlardan elde edilen toplam gelir 182.192 kuruş olarak hesaplanmıştır. Hayvanların yıllık gelirleri olarak sağmal koyun için yıllık 8, kısır koyun ve koç için 4’er kuruş tespit edilmiştir. Ayrıca sağmal keçinin yıllık geliri 6 kuruş, kısır keçi ve erkek keçinin de 4’er kuruş olduğu defterlerde kayıtlıdır. Büyükbaş hayvanlara bakıldığında; sağmal ineğin yıllık geliri 25, sağmal kısrağın 30, sağmal merkebin 15, sağmal mandanın

ise 45 kuruştur. Sağmal hayvanların dışında erkek merkep için 12,5, dişi merkep için 10,5, katır ve bargir için 25'er kuruşluk yıllık gelir tespit edilmiştir. Bölgede gayrimüslim nüfusun çok olması sebebiyle hıncır olarak kayıtlı domuz da yetiştirilmekte olup yıllık geliri 5 kuruş olarak kaydedilmiştir. Arı kovanının ise tanesine 4 kuruş gelir tespiti yapılmıştır. Küçükbaş hayvanlar içinde sayı ve gelir olarak en fazla orana sahip olan sağmal koyundur ve toplam küçükbaş hayvan sayısının %72,89'unu kapsamaktadır. Toplam sayısı 37.800 olan sağmal koyunun kaza genelinde hane başına 8,5 olarak düştüğü hesaplanmıştır. Kumanova kazası genelinde hane başına düşen hayvan geliri ortalama 161 kuruştur. Bu oran kaza merkezine gelindiğinde oldukça düşmektedir. Müslüman nüfusun yaşadığı kaza merkezinde hane başına düşen hayvan geliri 7 kuruş iken gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerde 22 kuruştur.

#### 2. 4. Zanaat, Ticaret ve Meslekler

Kumanova kazasında kiraya verilmiş dükkanlar, sektörleri, mülkiyet durumları, toplam gelirleri ve ortalama gelirleri Tablo 11'de ele alınmıştır. 53 dükkanın kiraya verilmesiyle elde edilen toplam gelir 30.764 kuruştur. Kiraya verilmiş dükkanlarda en çok bakkal dükkanı işletilmektedir. Kaza genelinde ortalama dükkan kira geliri 121,60 kuruştur. Tabloya göre en fazla kira geliri getiren dükkan kârhane adı altında ticaret yapılan dükkanlar ile mumcu dükkanları olmuştur.

**Tablo 11. Kumanova Kazasında Kiraya Verilen Dükkanların Çeşidi, Mülkiyet Durumları, Sayısı ve Hasılatları (Kuruş): 1844-1845**

Mülkiyet Biçimi	Müstakil		Hisseli		Vakıf		Top. Adet	Top. Hasılat (Kuruş)	Ort. Hasılat (Kuruş)
	Adet	Hasılat (Kur.)	Adet	Hasılat (Kuruş)	Adet	Hasılat (Kur.)			
Dükkan	6	365					6	365	60,83
Ekmekçi Dükkanı	1	50					1	50	50
Han	18	4.420	11	1930	1	600	30	6.950	231,67
Hane	1	100					1	100	100
Kahvehane	5	410	1	20			6	430	71,67
Kalaycı Dükkanı	1	60					1	60	60
Kârhane Dükkanı	1	535					1	535	535
Kasap Dükkanı			2	150			2	150	75
Kovacı Dükkanı			2	200			2	200	100
Kuyumcu Dükkanı	2	70					2	70	35
Kürkçü Dükkanı	10	1.120					10	1.120	112
Meyhane Dükkanı	12	3040	21	2512			33	6.352	192,48
Mumcu Dükkanı	1	400					1	400	400
Muytabcı Dükkanı	6	860					6	860	143,33

Mülkiyet Biçimi	Müstakil		Hisseli		Vakıf		Top. Adet	Top. Hasılat (Kuruş)	Ort. Hasılat (Kuruş)
	Adet	Hasılat (Kur.)	Adet	Hasılat (Kuruş)	Adet	Hasılat (Kur.)			
Nalbant Dükkanı	7	450	3	33			10	483	48,3
Papuççu Dükkanı			2	120			2	120	60
Semerci Dükkanı	2	200					2	200	100
Tamirci Dükkanı	2	170					2	170	85
Terzi Dükkanı	8	460	2	50			10	510	51
Tüfenkçi Dükkanı	1	40					1	40	40
Urgancı Dükkanı	1	50					1	50	50
Yemenici Dükkanı	4	300	2	40			6	340	56,67
Toplam	200	24.885	49	5.129	4	750	253	30.764	121,60

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasındaki 253 dükkanın 204'ü Müslümanlara 49'u ise gayrimüslimlere aittir. Bu hesaplamalar yapılırken vakıf dükkanları Müslümanlara ait olarak hesaplanmıştır.

Kumanova kazasında icra edilen meslekler ve bunlara ait gelirler Tablo 12'de detaylı bir biçimde verilmiştir. Tablodaki meslekler ve bu mesleklerden elde edilen gelirler hazırlanırken defterlerin başında hane reisinin mesleğinin belirtildiği bölümde yazılanlar değil, gelirlerin kaydedildiği bölümde kayıtlı meslekler ve gelirleri göz önünde bulundurulmuştur. Çünkü meslek bölümünde ticaret erbabı olarak kaydedilen hane reisinin ne iş yaptığı ve o işten ne kadar gelir elde ettiği gelir bölümünde kayıtlıdır. Ayrıca bazı hanelerde hane reisi değil aileden bir başkası başka bir meslek icra etmektedir. Mesleklerin toplam çeşidi ve gelirinin hesaplanması için gelir bölümünde belirtilen her meslek ve geliri hesaplamaya dahil edilmiştir. Ayrıca “arak kazanı” olarak kaydedilen rakı kazanları da ayrı bir kalem olarak kaydedildiği için burada bir meslek olarak kabul edilecektir. Değirmen sahipleri bu tablonun dışında tutulurken mesleki gelir olarak “değirmencilik” adı altında kaydı tutulan kişiler hesaplamaya dahil edilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere hizmetkar olarak kayıt altına alınıp bu kalem için gelir belirtilen kişiler meslek grupları içinde en fazla oranı kapsamaktadırlar. Onların ardından en kalabalık grup ırgatlardır. Sadece bir karyede imam olarak bir kişi kayıtlı iken, ayrıca 3 müezzin ve 10 karyede 18 papaz tespit edilmiştir. Kumanova kazasında mesleklerden elde edilen toplam gelir 191.794 kuruş olup ortalama meslek geliri 200 kuruştur. İmam ve müezzinlerin ortalama geliri 200 kuruş iken papazlara düşen ortalama gelir 258 kuruştur. Kazada en yüksek geliri 800 kuruşla çömlekçi elde etmektedir.

**Tablo 12. Kumanova Kazasında İcra edilen Meslekler, Bu Mesleklerden Elde Edilen Gelirler ve Ortalamaları (Kuruş): 1844-1845**

Meslekler	Kişi	Top. Gelir	Ort. Gelir	Meslekler	Kişi	Top. Gelir	Ort. Gelir
Abacılık	14	3.675	263	Kovacılık	2	650	325
Arabacılık	15	2.860	191	Kömürcül	4	574	144
Arak Kazanı	64	6.512	102	Kuyumcul	1	500	500
Baccılık	1	500	500	Kürkçülük	22	5.900	268
Bahçıvanlık	4	1.140	285	Mecmuacı	2	400	200
Bakkallık	46	13.710	298	Meyhanec	24	8.500	354
Berberlik	8	1.075	134	Muytabcıl	23	6.500	283
Boyacılık	16	4.000	250	Müezzinli	3	600	200
Bozacılık	8	2.400	300	Nalbantlık	38	6.680	176
Çömlekçilik	1	800	800	Papazlık	18	4.650	258
Debbağlık	1	200	200	Papuççulu	6	1.950	325
Değirmencilik	19	2.600	137	Saraçlık	2	500	250
Duhancılık	5	800	160	Semercilik	8	1.650	206
Dülgerlik	42	5.815	138	Sepetçilik	1	200	200
Ekmekçi	1	30	30	Sığırtmaç	17	4.345	256
Hancılık	9	3.425	381	Simitçilik	2	500	250
Hasırcılık	22	4.290	195	Subaşı	1	665	665
Hizmetkarlık	319	58.721	184	Taşçılık	1	2000	200
Irgatlık	136	25.487	187	Terzilik	10	2.450	245
İmamlık	1	200	200	Urgancılık	9	2.400	267
Kahvehane	7	900	129	Yemenicil	1	50	50
Katrancılık	1	150	150	Yemişçili	22	2.380	108
Kiracılık	2	260	130	Toplam	959	191.794	200

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

## 2. 5. Kumanova Kazasında Gelir Dağılımının İncelenmesi

Bir bölgenin ekonomik yapısı incelenirken halkın refah seviyesinin, bölgenin toplam gelirinin yaşayanları arasında hangi oranda dağıldığının da göz önünde bulundurulması elzemdir. Kişisel gelir dağılımı, belirli bir bölgede belirli bir zaman dilimi içinde elde edilen toplam gelirin hane halkı arasındaki dağılımını ifade eder. (Orhan ve Erdoğan, 2008, s.236) Bu çalışmada Kumanova kazasının gelir dağılımı incelenirken Lorenz Eğrisi yöntemi ve Gini katsayısı hesaplamaları kullanılacaktır. Lorenz Eğrisi nüfus ve gelir verilerinin bir kutu diagramı üzerinde (dikey eksenle kümülatif olarak katlanmış toplam gelir ve yüzdeleri, yatay eksenle kümülatif yüzde değerleri) gösterilmesiyle bulunur (Orhan ve Erdoğan, 2008, s.236). Diagramda tam eşitliği gösteren mutlak eşitlik doğrusunun altında ikinci bir eğri daha ortaya çıkar ki, onun mutlak eşitlik doğrusuna olan uzaklığı gelir dağılımının durumunu ortaya koyar.

Lorenz Eğrisi mutlak eşitlik doğrusuna ne kadar yakınsa o kadar adil bir dağılımın varlığından söz edilebilir. İki doğru arasındaki mesafenin fazla olması gelir dağılımındaki eşitsizliğin boyutunun bir göstergesidir. Bir bölgedeki gelir dağılımı eşitsizliği ayrıca Gini katsayısı yöntemi ile bir katsayı olarak ifade edilebilmektedir. Gini katsayısı 0 ile 1 arasındaki bir değerdir ve hesaplama sonucunun 1'e yakın olması gelir dağılımı eşitsizliğinin fazlalığını, 0'a yakın olması eşitsizliğin az olduğunu ifade eder (Dinler, 2009, s. 297).

Kumanova kazasının gelir dağılımı incelenirken kazaya ait bütün Temettüat defterlerinin transkript edilmesiyle elde edilen veriler bir seri haline getirilmiş ve bu veriler kaza geneli, kaza merkezi ve kırsal nüfus olarak 3 ayrı grup halinde incelenmiştir. Ayrıca bu gruplar kendi içlerinde Müslüman gayrimüslim başlıkları altında da incelenmiştir. Lorenz Eğrisi çizilirken tespit edilen bölge yüzde hane sayısı olarak 20'lik gruplara bölünmüş ve her grubun toplam gelirden aldıkları pay hem toplam gelirlerine göre hem de kullanılabilir gelirlerine (toplam gelirden vergilerin çıkarılmış hali) göre hesaplanmıştır. Gini katsayıları da Excel programı üzerinde elde edilen veriler kullanılarak  $G = \frac{1}{n} \left[ n + 1 - 2 \left( \frac{\sum_{i=1}^n (n+1-i)Y_i}{\sum_{i=1}^n Y_i} \right) \right]$  formülü ile hesaplanmıştır.

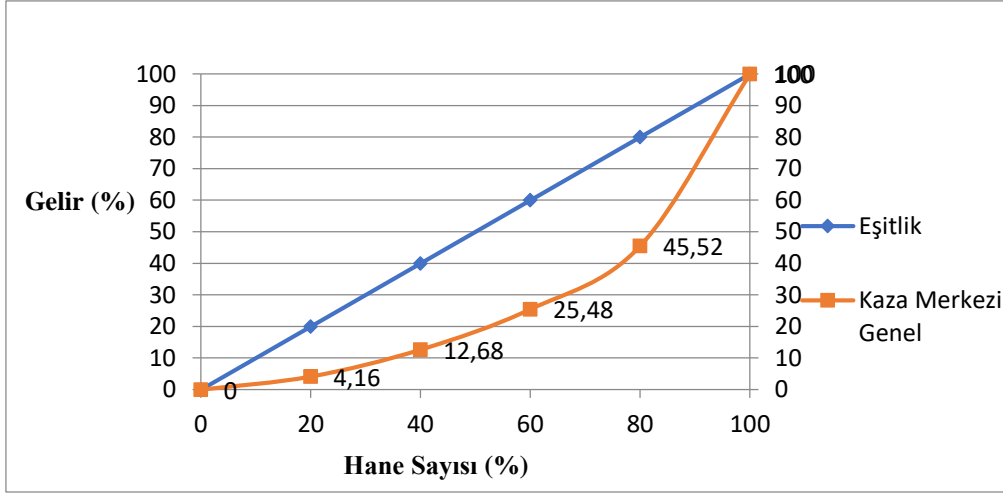
Kumanova kazası geneli incelendiğinde toplam gelire göre hesaplanan Gini katsayısı 0,449, kullanılabilir gelire göre olan ise 0,445'tir. Gini katsayılarının 0,5'in altında olması kaza genelinde gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olmadığını gösterir. Tablo 13'e bakıldığında kaza genelinde en alt gelir grubuna ait %20'lik kesimin toplam gelirin %4,45'ini aldığı, en üst gelir düzeyine sahip kesimin ise toplam gelirin yarısına yakını aldığını görülmektedir. Ayrıca kullanılabilir gelire göre hesaplandığında da sonuçlar birbirine çok yakın çıkmaktadır.

**Tablo 13. Kumanova Kazası Merkezi'nde Hanelerin Toplam Gelirden Aldıkları Paylar (Yüzde): 1844-1845**

Yüzde 20'lik Hane Grupları	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)
İlk Yüzde 20	4,16	4,30
İkinci Yüzde 20	8,52	8,77
Üçüncü Yüzde 20	12,80	13,24
Dördüncü Yüzde 20	20,04	20,29
Son Yüzde 20	54,48	53,39

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Aşağıdaki grafikte de kaza genelinin gelir dağılımı Lorenz Eğrisi ile gösterilmiştir. Lorenz Eğrisi üzerindeki her yüzdelik dilimde mutlak eğriye olan uzaklık gelir dağılımı eşitsizliğini temsil etmektedir. Kullanılabilir gelir ile toplam gelir arasında önemli bir fark olmaması sebebiyle kullanılabilir gelire ait Lorenz Eğrisinin ayrıca verilmesine gerek görülmemiştir.



**Grafik 1. Toplam Gelire Göre Kumanova Kaza Merkezi Lorenz Eğrisi**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

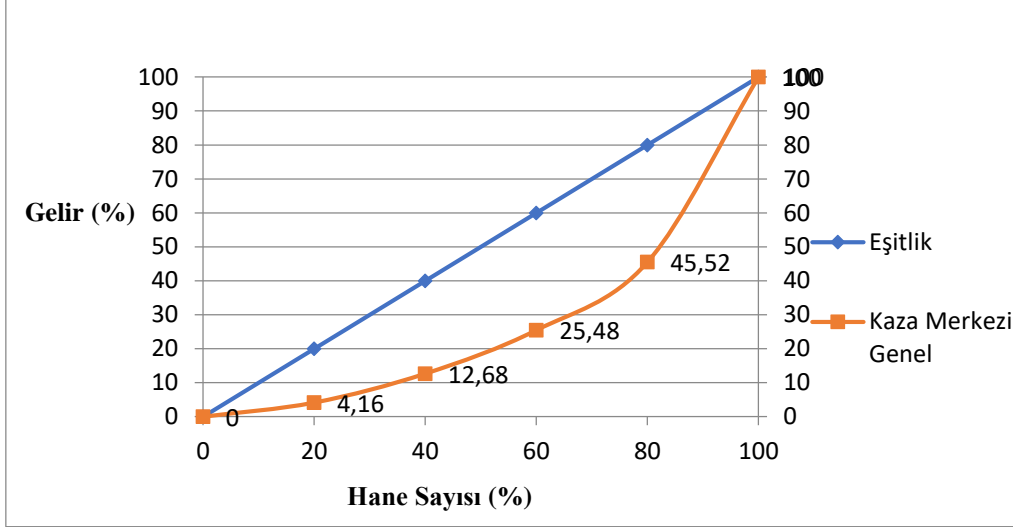
Kumanova kaza merkezine bakıldığında sonuçlar kaza geneliyle oldukça benzerlik göstermektedir. Toplam gelire göre Gini katsayısı 0,489 iken kullanılabilir gelire göre ise 0,479'dur. Burada da kaza geneline benzer bir şekilde en alt gelir düzeyine ait %20'lik dilim toplam gelirin %4,16'sını alırken en üst gelir düzeyine sahip kesim toplam gelirin yarısından fazlasını almaktadır. Tablo 14'te kullanılabilir gelire ait yüzdelik oranlarla birlikte detaylı bilgilerde görüleceği üzere burada da ciddi bir gelir dağılımı eşitsizliğinden bahsetmek mümkün değildir.

**Tablo 14. Kumanova Kazası Merkezi'nde Hanelerin Toplam Gelirden Aldıkları Paylar (Yüzde): 1844-1845**

Yüzde 20'lik Hane Grupları	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)
İlk Yüzde 20	4,16	4,30
İkinci Yüzde 20	8,52	8,77
Üçüncü Yüzde 20	12,80	13,24
Dördüncü Yüzde 20	20,04	20,29
Son Yüzde 20	54,48	53,39

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Burada da toplam gelir ile kullanılabilir gelir arasında önemli bir fark olmamasından dolayı sadece toplam kaza merkezinde toplam gelire göre hesaplanan Lorenz Eğrisi verilmiştir.



**Grafik 1. Toplam Gelire Göre Kumanova Kaza Merkezi Lorenz Eğrisi**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kaza merkezi gelir dağılımı Müslüman ve gayrimüslim haneler bazında incelendiğinde sonuç yukarıda verilen benzerliklerden ayrılmaktadır. Kaza merkezinde yaşayan Müslüman nüfusun toplam gelire göre hesaplanan Gini katsayısı 0,573, kullanılabilir gelire göre hesaplanan ise 0,560'tır. Gayrimüslim nüfusa bakıldığında ise oran ciddi anlamda değişmektedir. Gayrimüslimlerin toplam gelire göre hesaplanan Gini katsayısı 0,391 iken kullanılabilir gelire göre ise 0,382'dir. Buradan gayrimüslim nüfusun gelir dağılımının daha adil olduğunu söylemek mümkündür. Müslüman hanelerin kaza merkezinde gelir dağılım eşitsizliğinin fazla olmasının en önemli sebebi yüksek gelir elde eden önemli sayıda Müslüman çiftlik sahibinin burada yaşıyor olmasıdır. Çiftlik sahibi olanların Müslüman olmaları nedeniyle sadece Müslüman hanelerle hesaplamaya katılmaları Gini katsayısının 0,5'in üzerinde çıkmasına yol açmıştır. Tablo 15'te görüleceği üzere Müslüman haneler üzerinde yapılan hesaplamalarda en düşük gelire sahip %20'lik dilim toplam gelirin %3,71'ini alırken en yüksek gelire sahip %20'lik dilim toplam gelirin %63,79'unu elde etmektedir. Bu eşitsizliğin gayrimüslim haneler incelendiğinde yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı azaldığı görülecektir.

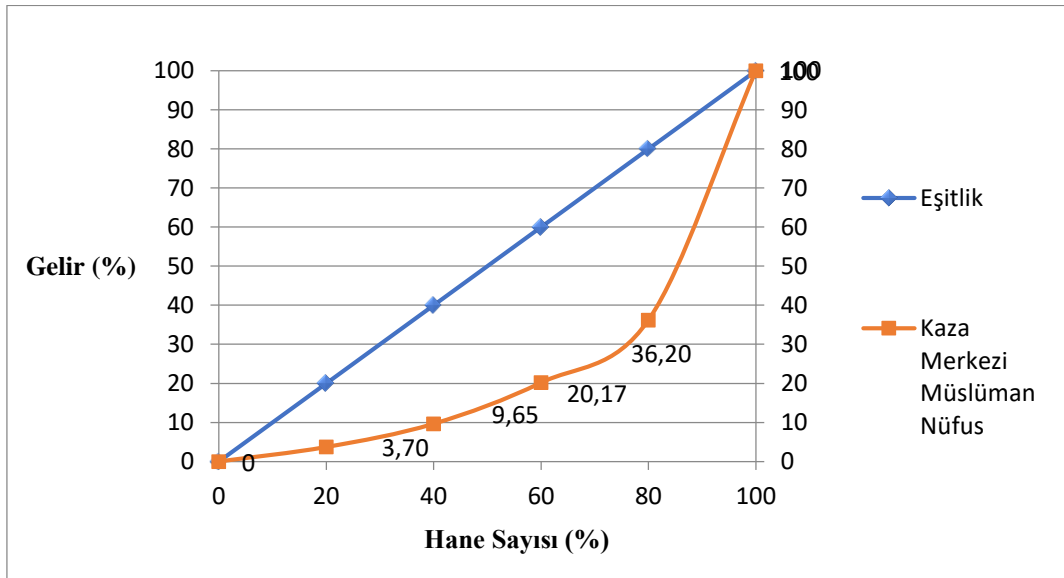
Gayrimüslim hanelerin en düşük gelire sahip %20'lik kesimi toplam gelirin %5,84'ünü alırken, en yüksek gelire sahip %20'lik kesim %45,62'sini almaktadır.

**Tablo 15. Kumanova Kazası Merkezinde Müslüman ve Gayrimüslim Hanelerin Toplam Gelirlerinden Aldıkları Paylar ve Bu Payların Karşılaştırılması (Yüzde): 1844-1845**

Kaza Merkezi	Müslüman Haneler		Gayrimüslim Haneler	
	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)
İlk Yüzde 20	3,71	3,84	5,84	5,89
İkinci Yüzde 20	5,95	6,27	10,97	11,14
Üçüncü Yüzde 20	10,52	10,87	15,48	15,99
Dördüncü Yüzde 20	16,03	16,65	22,10	22,26
Son Yüzde 20	63,79	62,37	45,62	44,72

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

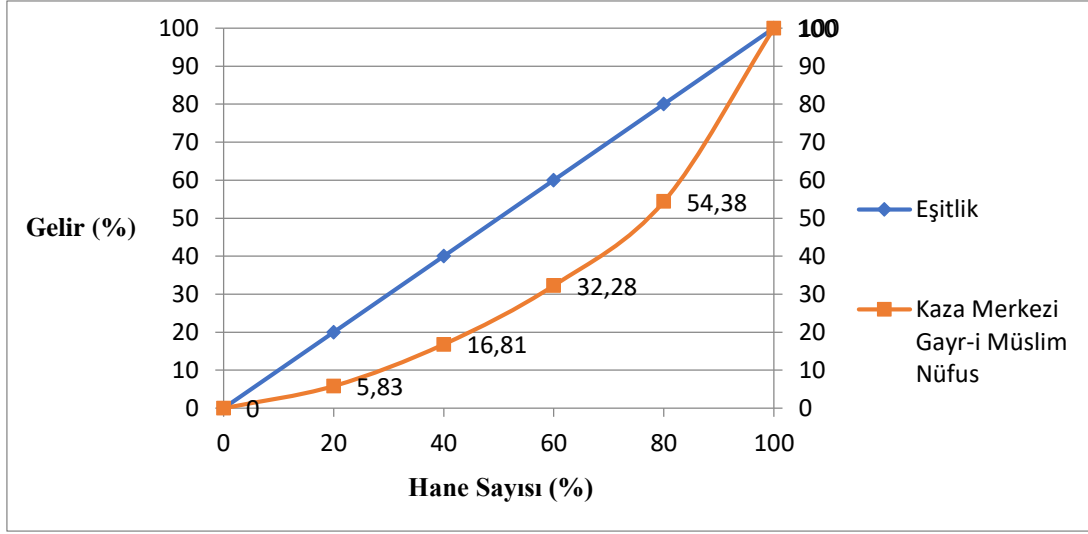
Burada da hem Müslüman haneler hem de gayrimüslim haneler arasında gelir dağılım hesaplamaları yapılırken toplam gelir ve kullanılabilir gelir arasında önemli farklar bulunmadığından dolayı sadece toplam gelire göre çizilen Lorenz Eğrisi grafikleri verilmiştir.



**Grafik 2. Toplam Gelire Göre Kumanova Kaza Merkezi Müslüman Nüfusa Ait Lorenz Eğrisi**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.





**Grafik 3. Toplam Gelire Göre Kumanova Kaza Merkezi Gayrimüslim Nüfusa Ait Lorenz Eğrisi**

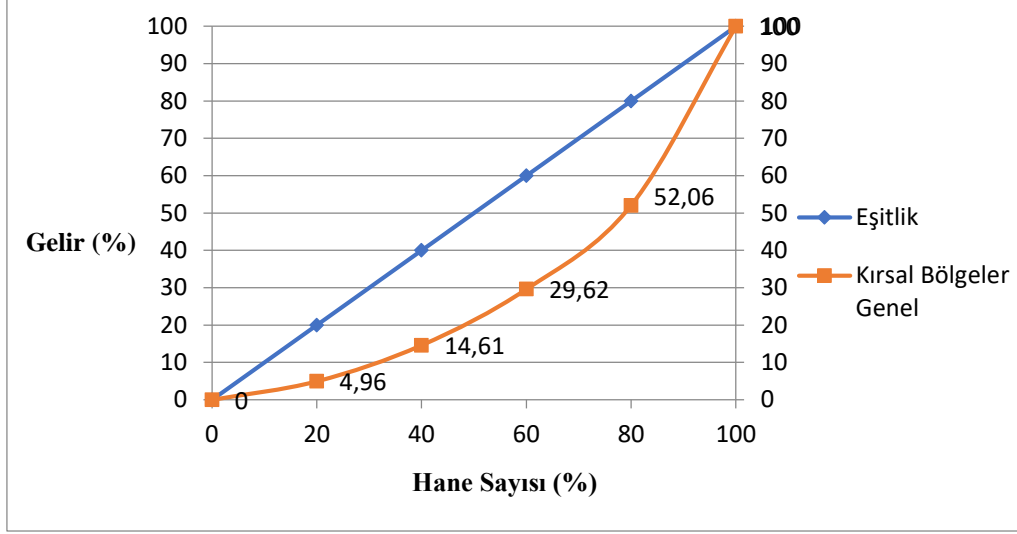
**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Kumanova kazasının kırsal bölgelerine bakıldığında Gini katsayılarının hem toplam gelire hem de kullanılabilir gelire göre hesaplandığında 0,5'in altında olduğu görülmektedir. Toplam gelire göre 0,426 olan Gini katsayısı kullanılabilir gelire göre 0,427'dir. Kırsal bölgelerin %20'lik dilimler halinde toplam gelirden aldıkları pay Tablo 16'da olduğu üzere kaza geneliyle benzerlik göstermektedir. En düşük gelire sahip %20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay %4,96 iken en yüksek gelire sahip %20'lik grup %47,93'lük payı almaktadır. Grafik 4'te de kırsal bölgelerin Lorenz Eğrisinin kaza geneliyle uyumlu olduğu görülmektedir.

**Tablo 16. Kumanova Kazasının Kırsal Bölgelerinde Hanelerin Toplam Gelirden Aldıkları Paylar (Yüzde): 1844-1845**

Yüzde 20'lik Hane Grupları	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)
İlk Yüzde 20	4,96	5,05
İkinci Yüzde 20	9,66	9,72
Üçüncü Yüzde 20	15,01	14,95
Dördüncü Yüzde 20	22,44	22,10
Son Yüzde 20	47,93	48,18

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463



**Grafik 4. Toplam Gelire Göre Kumanova Kazası Kırsal Bölgelerine Ait Lorenz Eğrisi**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

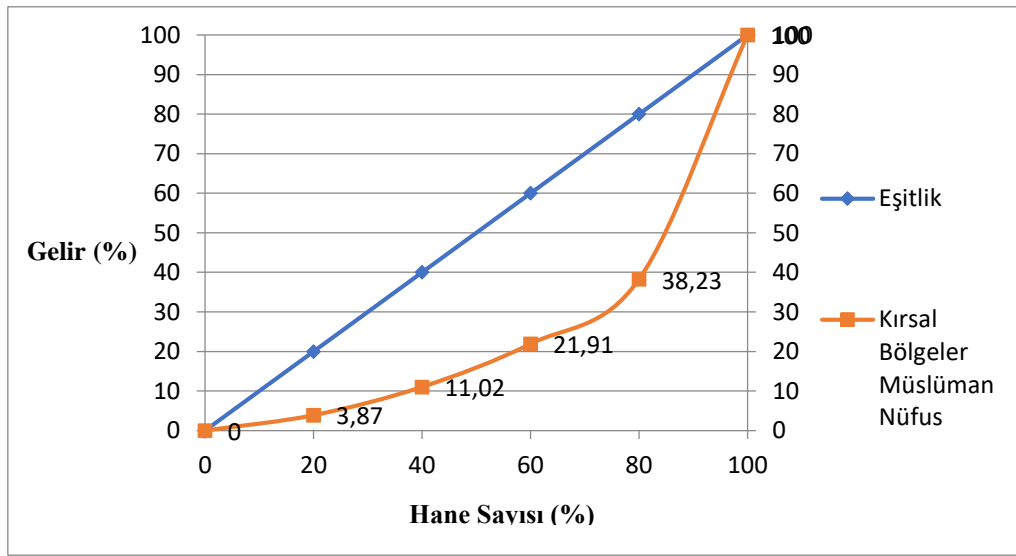
Kırsal bölgelerin gelir dağılımı Müslüman gayrimüslim haneler bazında incelendiğinde sonuçlar kaza merkeziyle benzerlik göstermektedir. Buradaki farklılığın nedeni de yine kaza merkezinde olduğu gibi Müslüman haneler içinde oldukça zengin çiftlik sahiplerinin bulunması ve bunların gayrimüslim haneler hesaplanırken toplama katılmamasıdır. Tablo 17'ye bakıldığında Müslüman hanelerin en düşük gelire sahip %20'lik dilimi toplam gelirden %3,88'lik bir pay alırken en yüksek gelire sahip %20'lik dilim toplam gelirin %61,77 gibi bir oranını elde etmektedir. Bu oranlar gayrimüslim nüfus içinde sırasıyla %5,58 ve %43,67'dir.

**Tablo 17. Kumanova Kazası Kırsal Bölgelerinde Müslüman ve Gayrimüslim Hanelerin Toplam Gelirlerinden Aldıkları Paylar ve Bu Payların Karşılaştırılması (Yüzde): 1844-1845**

Kırsal Bölgeler	Müslüman Nüfus		Gayrimüslim Nüfus	
	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)	Toplam Gelire Göre Gelirden Aldığı Pay (Yüzde)	Kullanılabilir Gelire Göre Gelirden Aldıkları Pay (Yüzde)
İlk Yüzde 20	3,88	3,89	5,58	5,60
İkinci Yüzde 20	7,14	7,26	10,78	10,75
Üçüncü Yüzde 20	10,90	11,17	16,38	16,31
Dördüncü Yüzde 20	16,31	16,53	23,59	23,57
Son Yüzde 20	61,77	61,15	43,67	43,77

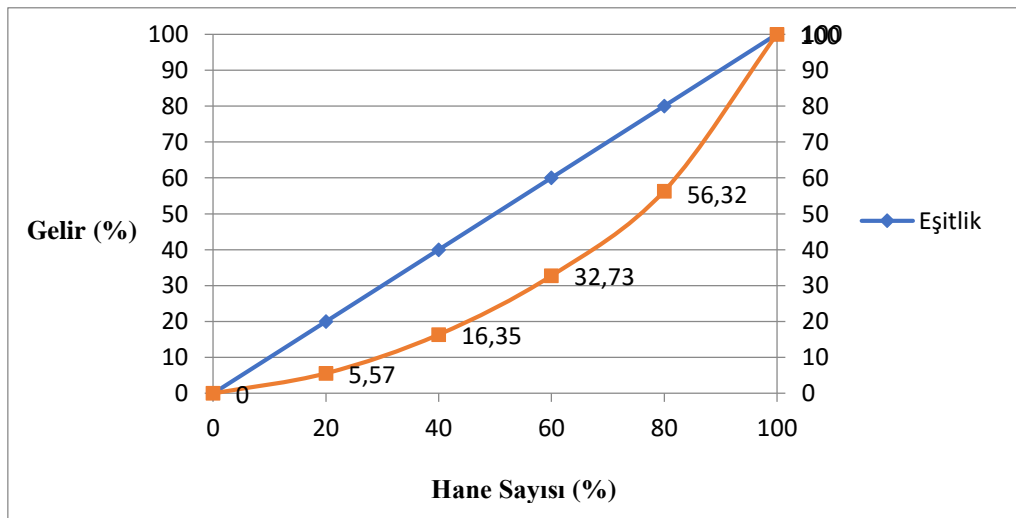
**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

Gini katsayıları da gelir dağılımı açısından Müslüman haneler ve gayrimüslim haneler arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Kırsal bölgelerde toplam gelire göre Müslüman nüfusa ait Gini katsayısı 0,559 iken gayrimüslimlere ait Gini katsayısı 0,380'dir. Müslüman nüfusun Gini katsayısının yüksek olmasının nedeninin çiftlik sahipleri olduğu yukarıda açıklanmıştır. Bu iddianın test edilmesi amacıyla kırsal bölgelerde Müslüman nüfusa ait Gini katsayısı çiftlik sahipleri hariç tutularak yeniden hesaplanmış ve toplam gelire göre 0,420 olarak tespit edilen katsayı hem kaza geneliyle benzerlik göstermiş hem de 0,5'in altında kalarak problemlili bir yapıda olmadığı ortaya çıkmıştır.



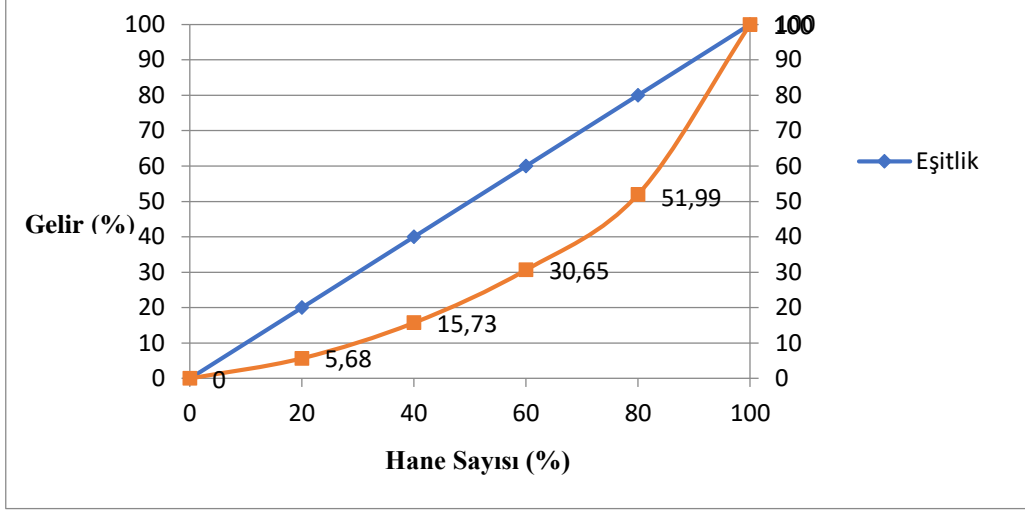
**Grafik 5. Toplam Gelire Göre Kumanova Kazası Kırsal Bölgelerinde Müslüman Nüfusa Ait Lorenz Eğrisi**

**Kaynak:** BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.



### Grafik 6. Toplam Gelire Göre Kumanova Kazası Kırsal Bölgelerinde Gayrimüslim Nüfusa Ait Lorenz Eğrisi

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.



### Grafik 7. Toplam Gelire Göre Kumanova Kazası Kırsal Bölgelerinde Çiftlikler Hesap Dışı Tutulmuş Olarak Müslüman Nüfusa Ait Lorenz Eğrisi

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. NU: 15355-15463.

#### Sonuç

Kumanova Kazası Temettüat Defterleri incelendiğinde 4.357 hanenin kayıtlı olduğu kaza genelinde 3.214 gayrimüslim hanenin, 1.143 de Müslüman hanenin varlığı tespit edilmiştir. Toplam nüfusun %26,23'ü Müslüman iken %73,77'si gayrimüslimdir. Ayrıca toplam nüfusun %89'u kırsal bölgelerde yaşamaktayken %11'i ise kaza merkezinde yaşamaktadır. Kumanova kazasının temel geçim kaynağının tarım olduğu görülmektedir. Özellikle hububat tarımının yoğun olduğu kırsal bölgelerde çeşitli büyüklüklerde 232 adet çiftli bulunmakta ve bu çiftliklerde ortakçı ya da şerik adıyla anılan kişilerin çalıştığı görülmektedir. Hububat geliri toplam gelirin %57,47'sini kapsarken hayvancılık da önemli bir gelir kaynağı olarak toplam gelirin %14,94'ünü meydana getirmektedir. Bağcılık, zanaat, ticaret ve çeşitli hizmet kalemleri de, Kumanova kazasında görülen diğer gelir getirici faaliyetlerdir. Kaza genelinde elde edilen toplam gelir 4.669.551 kuruştur. Hane başına düşen yıllık ortalama gelir 1.072 kuruştur. Kaza genelinde ödenen toplam vergi ise 593.480,15 kuruş kadardır ve bu rakam toplam gelirin %12,71'ine karşılık gelmektedir. Kumanova kazası genelinde gelir dağılımının adaletsiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Kaza genelinde toplam gelire

göre hesaplanan Gini katsayısı 0,449'dur ve 0,5'in üzerine çıkmadığı için önemli bir dağılım bozukluğundan bahsetmek mümkün değildir. Ancak Müslüman nüfus hesaplanırken yüksek gelirli çiftlik sahipleri hesaplama katıldığında sonuçlar 0,5'in üzerinde çıkmaktadır. Çünkü kazada hane başına düşen ortalama gelir 1.072 kuruş iken çiftlik sahibi başına düşen gelir ortalama gelir 2.557 kuruştur.



**Ek 2: Makedonya Haritasi**



**Kaynak:** [http://www.csfederalismo.it/images/stories/PESD/EUPOL\\_Proxima/strategy\\_macedonia\\_map.jpg](http://www.csfederalismo.it/images/stories/PESD/EUPOL_Proxima/strategy_macedonia_map.jpg) (30 Haziran 2015)

### Ek 3: Makedonya Haritası



**Kaynak:** [http://arsiv.kesfetmekicinbak.com/images/news/kitap1171/91fdfbfc\\_makedonya.jpg](http://arsiv.kesfetmekicinbak.com/images/news/kitap1171/91fdfbfc_makedonya.jpg) (24/01/2016)



**Ek 4: Kumanova'da Tatar Sinan Bey Camii**



**Kaynak:** [https://islamansiklopedisi.org.tr/kumanova\\_\(01/11/2019\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/kumanova_(01/11/2019))

### Kaynakça

- Abazi, S. (2016). 15377 ve 15463 numaralı temettüat defterlerine göre XIX. yüzyılda Kumanova Kazası'nın sosyo-ekonomik yapısı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Acaroğlu, M. T. (2006). Balkanlarda Türkçe yer adları kılavuzu. İstanbul; I Q Kültür Sanat Yayıncılık.
- Atar, Z. (2012). Balkanlarda temettüat tahriri (Tırhala, Üsküp Drama Sancakları Örneklerinde). Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi. XII/2, 389-407.
- Çelebi, E. (H. 1315). Evliya Çelebi seyahatnamesi. C.5, (Müellifi: Ahmed Cevdet), Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Dinler, Z. (2009). İktisada giriş. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erkal, M. (2007). Öşür. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (97-100. ss.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 34.
- Faroqhi, S. (2010). Osmanlı tarihi nasıl incelenir? İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göyünç, N. (1997). Hane. TDV İslam Ansiklopedisi içinde (552-553. ss.) Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 15.
- Güran, T. (2001). Osmanlı mali istatistikleri bütçeler 1841-1918, Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt: 7. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Hamzaoğlu, Y. (2010). Balkan Türklüğü, C. III. Üsküp: Logos A.
- İnalçık, H. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300- 1600. Cilt 1. (Çev. Halil Berktaş). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karpat, K. H. (2014). Osmanlı modernleşmesi. (Çev.: Ceren Elitez). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). Osmanlı nüfusu (1830-1914). (Çev. Bahar Tırnakçı). İstanbul: Timaş.
- Kiel, M. (1975-1976). Some little known monuments of Ottoman Turkish architecture in the Macedonian province. Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi, Sayı, 45, s.161-162, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iugaad/article/view/1023014628/1023013844>, (20/ 06/ 2015)
- Kiel, M. (2002). Kumanova. İslam Ansiklopedisi içinde (363. ss.) C. 26, Ankara: İSAM.
- Kocakaplan, S. Ç. (2007). Temettüat defterleri çerçevesinde silistre kazası'nın iktisadi ve sosyal yapısı. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. (1995). Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi kaynaklarından temettü defterleri. Belleten. C. 59, S. 225, 395-418.
- Orhan, O. Z. ve Erdoğan, S. (2008). İktisada giriş. Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2011). Tanzimat devrinde Osmanlı mahalli idareleri (1840-1880). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Quataert, D. (2004). 19. yüzyıla genel bakış ıslahatlar devri 1812–1914, (Çev. Suphan Andic). Halil İncik, Donald Quataert (Ed.). Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914) Cilt:2 içinde (885-1052 ss.) İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Öztürk, S. (2003). Türkiye’de temettüt çalışmaları. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk İktisat Tarihi. C. 1, S. 1, 287-304.
- Sami, Ş. (H. 1314/1896). Kumanova. Kamus’ul Alam içinde (3768 ss.) C. 5, İstanbul: Mihran Matbaası.
- Sudi, S. (2008). Osmanlı vergi düzeni (Defteri Muktesid). (Haz. Mehmet Ali Ünal). Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Şener, A. (1990). Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi. İstanbul: İşaret Yayınları.

### **İnternet Kaynakları**

- [http://arsiv.kesfetmekicinbak.com/images/news/kitap1171/91fdfbfc\\_makedonya.jpg](http://arsiv.kesfetmekicinbak.com/images/news/kitap1171/91fdfbfc_makedonya.jpg)  
(24/01/2016)
- [http://www.csfederalismo.it/images/stories/PESD/EUPOL\\_Proxima/strategy\\_macedonia\\_map.jpg](http://www.csfederalismo.it/images/stories/PESD/EUPOL_Proxima/strategy_macedonia_map.jpg) (30/06/2015)
- [https://islamansiklopedisi.org.tr/kumanova\\_\(01/11/2019\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/kumanova_(01/11/2019))

### **Arşiv Belgeleri**

**Başbakanlık Osmanlı Arşivi**, ML. VRD. TMT. d. 15355, 15356, 15357, 15358, 15359, 15360, 15361, 15362, 15363, 15364, 15365, 15366, 15367, 15368, 15369, 15370, 15371, 15372, 15373, 15374, 15375, 15376, 15377, 15378, 15379, 15380, 15381, 15382, 15383, 15384, 15385, 15386, 15387, 15388, 15389, 15390, 15391, 15392, 15393, 15394, 15395, 15396, 15397, 15398, 15399, 15400, 15401, 15402, 15403, 15404, 15405, 15406, 15407, 15408, 15409, 15410, 15411, 15412, 15413, 15414, 15415, 15416, 15417, 15418, 15419, 15420, 15421, 15422, 15423, 15424, 15425, 15426, 15427, 15428, 15429, 15430, 15431, 15432, 15433, 15434, 15435, 15436, 15436, 15437, 15438, 15439, 15440, 15441, 15442, 15443, 15444, 15445, 15446, 15447, 15448, 15449, 15450, 15451, 15452, 15453, 15454, 15455, 15456, 15457, 15458, 15459, 15460, 15461, 15462, 15463.

## AVUSTRALYA SAVAŞ SİNEMASI'NDA TÜRK VE ANZAK TEMSİLİ\*

**Burak IRMAK\*\***

### Özet

Sinema ülkelerin kendilerini, değerlerini ve kutsallarını yansıttıkları kültürel ve ideolojik bir mecradır. Aynı zamanda sinema kültürel anlamda ya da düşman olarak 'öteki'nin inşasının yapıldığı ve temsil edildiği bir alandır. Bu çalışmada sinemanın bu özelliğinden hareketle Avustralya Sineması'nda Anzakların ve düşman olarak Türklerin temsilinin nasıl olduğu, Türk temsilinde Oryantalist öğelere yer verilip verilmediği, mekanların ve yerli karakterlerin 'Doğu' ve 'Doğulu' olarak nasıl temsil edildiği Türk ve Anzak temsillerinin bir arada bulunduğu seçilmiş filmlerde incelenmiştir. Yöntem olarak Teun Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi yaklaşımı benimsenmiştir. Araştırmanın sonucunda Anzak Miti denilen olgunun incelenen filmler yoluyla yeniden üretildiği, bazı filmlerin savaş ve İngiliz aleyhtarı söylemi içinde barındırdığı, yine bazı filmlerde örtük olarak olumsuz Türk temsili olmakla beraber genel anlamda Türk söyleminin nötr olduğu anlaşılmıştır. Türk temsilinin çok az olduğu, Doğulu mekanların, yerli halkın ve karakterlerin temsilinin 'olumsuz' ve Oryantalist paradigmayla oluşturulduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bazı filmlerde milliyetçi ideolojinin etkisinin olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Anzak, Avustralya Sineması, Anzak Miti, Türk, Türk Temsili, Söylem Analizi, Oryantalizm

---

\* Bu makale "Avustralya Sineması'nda Türk ve Anzak Askerinin Temsili" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

\*\* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Radyo TV Sinema Bölümü, burak.irmak@istanbul.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-7158-9359

Gönderim: 2 Kasım 2019

Düzeltilmiş Gönderim: 4 Aralık 2019

Kabul: 7 Aralık 2019

[www.dusuncevetoplum.org](http://www.dusuncevetoplum.org)

Araştırma Makalesi

## REPRESENTATIONS OF TURK AND ANZAC IN AUSTRALIAN WAR MOVIES

### Abstract

Cinema is a cultural and ideologic medium in which countries reflect themselves, their values and their sacred basics. At the same time, Cinema is an area where ‘the other’ is constructed as an enemy or built in a cultural context. In this study, based on this feature of Cinema, these components are examined in a way to shed light on how the representations of ‘Anzacs’ and ‘Turks’ as enemy are constructed, whether representation of Turks has Orientalist elements and how representation of places and local people as ‘East’ and ‘Eastern People’ are represented in selected movies which have both Turk and Anzac representations in Australian Cinema. Teun Van Dijk’s approach to Critical Discourse Analysis is adopted for this research as method. In research results, it has been found that the phenomenon called ‘Anzac Myth’ is regenerated through the movies which have been examined in this study, that some movies are anti-war and anti-British, and that even though some movies have latent anti-Turk representations, in general the representation of Turk in movies is ‘neutral’. The incidences of representations of Turks in selected movies are very few and the representations of Eastern places and local people in the Middle East are ‘negative’ and they are constructed within Orientalist paradigm. It has also been observed that nationalist ideology has an impact on some movies.

**Keywords:** Anzac, Australian Cinema, Anzac Myth, Turk, Representation of Turk, Discourse Analysis, Orientalism

### Giriş

Sinema kimlik ve imaj oluşturmada en güçlü kitle iletişim araçlarından biridir ve birçok ülke sinemanın bu özelliğinden faydalanmıştır. Bu etki gücünden dolayı, resmi ideolojiyle tıpkı diğer kitle iletişim araçları gibi devamlı bir şekilde irtibatta olmuş ve kitlelere resmi söylemi yaymakta kullanılmıştır. Böylelikle sinema, kültürel ve sanatsal bir aktivite ve bir boş zaman eğlencesi olmasının yanında, izleyicilere ideoloji aktarımında da etkili bir araç olmuştur.

Sinema, bütün sanat dallarını bünyesinde barındırır. Olanakları itibarıyla, kitlelerde çok güçlü bir etki bırakır ve bu vurucu özelliğinden dolayı diğer sanat dallarından ayrılır.

Hangi tür olursa olsun filmler, politikadan ve ideolojiden bağımsız değildir ve onları bünyelerinde barındırmışlardır (Kıraç, 2012, s. 41-43). Kıraç'ın Ertan Yılmaz'dan yaptığı atıfla destekleyerek vurguladığı gibi, genelde sinemanın, özeldeyse bir film yönetmeninin içinde bulunduğu toplumdan etkilendiğini ve aynı zamanda yapılan filmin de kitleleri etkileme gücüne göre topluma etkide bulunduğunu söylemek mümkündür (2012, s. 44).

Anderson ulusların “kurgulanmış topluluklar” olduğunu söylemektedir. Ona göre uluslar hem hakimiyet alanları olan hem de sınırları belli olarak hayal edilen “hayal edilmiş cemaatler” dir (2014, s. 20). Hayal edilmiş olan bu topluluklar yaşanılmış ortak olayları hatırlamaya ihtiyaç duyarlar. Böylelikle kendilerini ve birliklerini hatırlamış olurlar. Bundan dolayı her ulus mitlere, efsanelere ve geçmişlerinde, ileride her yıl düzenli olarak anacakları, savaş gibi olayların varlığına ihtiyaç duymaktadır. Bunları konu alan sinema filmleriyse popüler birer hatırlatıcı işlevi görürler. Ulusların varlıklarının perçinlenmesinde ‘öteki’nin, özellikle de bir düşman olarak ‘öteki’nin varlığının önemi büyüktür. Tüm bunların yeniden hatırlatılması için, ulusun yeniden inşası için, diğer kitle iletişim araçlarından ve diğer sanat dallarından yararlanıldığı gibi sinemadan da yararlanılmıştır. Sinema günümüzde bu hatırlatıcı işlevini sürdürmektedir. Önemli bir araç olarak, devletlerin resmi ideolojilerini ve onların unsurlarını yayması ve devamlılığını sağlaması için tercih edilegelmiştir.

Avustralya ve Yeni Zelanda Ordu Birlikleri'nin kısaltması olan ‘Anzak’ kelimesi, Avustralya toplumu için en önemli kavramlardan birisidir. İngiltere'den 1901 senesinde bağımsızlığını alan Avustralya, her yeni ülke gibi bir mite ihtiyaç duymuştur ve Birinci Dünya Savaşı Avustralya'ya, bir ulus olmak için ihtiyaç duyduğu bir mit kazandırmıştır. Bağımsız bir devlet olarak her yıl 25 Nisan'da kutlayacakları, yaşanan savaşları ve savaşta ölen askerleri anacakları ulusal bir günleri olmuştur. Böylelikle ulus meydana getirmenin en önemli unsurlarından biri olan, fertlerin saygıyla andığı bir mitin, efsanenin varlığı ‘Anzak Miti’ sayesinde sağlanmıştır. Anzaklar ve katıldıkları savaşlar- özellikle Çanakkale Savaşı- Avustralya Ulusal Kimliği'ni oluşturan en önemli öğelerdir. Her yıl binlerce Avustralyalı Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret ederek savaşın yaşandığı bölgeleri gezmekte ve bu topraklarda ölen atalarının mezarlarının başında onları anmaktadır. Savaş alanları turizmi açısından da oldukça büyük öneme sahip olan bu durum Avustralya resmi ideolojisi için de vazgeçilmez bir olgudur. Çalışmada bu olgunun ve bir düşman olarak Türk'ün Avustralya Sineması'na yansması incelenmiştir. Avustralya Sineması'nda

Anzak ve Türk temsillerinin ikisini de barındıran dört film Van Dijk'ın eleştirel söylem analizi tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. Böylelikle, iki kimliğin bu filmlerde nasıl temsil edildiği ve Batı Sineması'ndaki birçok filmde rastladığımız Oryantalist bakış açısının var olup olmadığı araştırılmıştır.

## 1. Oryantalizm

Söz konusu kavramın Batı'nın Doğu'yla olan ilişkilerinde sıklıkla karşımıza çıktığını ve tüm kitle iletişim araçlarında izlerinin görüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle araştırmada inceleme konusu filmlerin içeriğindeki Oryantalist söylemin varlığı da önem arz etmektedir.

Latince'deki 'Orior' kelimesinden gelen ve "güneşin doğması ya da yükselmesi" anlamını taşıyan "Orient" kelimesi batı dillerine geçmiştir. Bu kelimeler Doğu'yla ilgili olanı kapsayan bir anlam ifade etmişlerdir. 1799 yılıyla birlikte İngiltere ve Fransa gibi ülkelerdeki sözlüklerin içerdiği bir kelimeye dönüşmüştür. "Oryantalist" kelimesi "Doğu ya da Yunan Kilisesi Üyesi" anlamında eski bir kullanıma da sahiptir. Bu anlamda söz konusu kelime birçok anlamı karşılamaktadır. Kelime, inceleme konusu 'Doğu' olan ve özel olarak 'Doğu'yu araştıran bilim adamlarını ve yapıtlarında Doğu'yu işleyen sanatçıları da kapsamaktadır (Çaycı, 2015, s. 13).

Avrupa'nın doğusunda kalan ulusların kültürlerini tarihlerini ve dillerini inceleyen Oryantalizm Avrupa merkezli bir kavramdır. İlk oryantalist metinler çok eskilere uzanmakta olsa da günümüzdeki anlamında kullanımı 18. Yüzyılla birlikte oluşmaya başlamıştır. Bu olgunun akla getirdikleri İslam, Müslüman uluslar ve ülkelerle ilgili yapılmış araştırmalardır. Türk, Türkiye ve Osmanlı Devleti'yse bu ilginin merkezi konumundadır. Oryantalizmin böylesi bir kapsam ve kendine özgü bir anlam edinmesine sebep olan Hıristiyanlıkla İslamiyet arasındaki mücadeledir (Alkan, 2016, s. 21).

Günümüzde Oryantalizmin anlamının olumsuzlaşmasının ardındaki en önemli isimlerden bir tanesi Edward Said'tir (Bulut, 2014, s. 7). Batı'nın Doğu'ya bakışı'nın 'Oryantalizm' adıyla kavramlaşmasını sağlayan Said, Doğu imgesini böylelikle teorik düzleme getirmiştir (Kula, 2012, s. 2). Batının doğu üzerindeki tahakkümü düşüncesi üzerine kurulu bir disiplin olduğu düşünülen Oryantalizm, Edward Said'in 'Oryantalizm'

(1978) eseriyle akademi dünyasında ilgi odağı olmuştur. Said'e göre Oryantalizm ilk olarak akademik yönü olan bir olgudur. Doğu'yu araştırma konusu edinmiş kişi Şarkiyatçı/Oryantalisttir ve yaptığı eylem Oryantalizm olarak tanımlanır. Oryantalizm aynı zamanda, kökeninde doğu ve batının ontolojik ve epistemolojik ayrışmanın olduğu düşünce tarzıdır. Birçok farklı daldan birçok yazar Doğu'yla ilgili bir eser ortaya koyarken, bu temel Doğu ve Batı ayırmsamasından hareket etmiştir. Bu noktada söz konusu kavram, batı dünyasından farklı dönemlerde yaşamış ve ürün vermiş kimi yazarları ortak bir noktada birleştirmektedir (Said, 2014, s. 12).

Türkler Batı'nın birçok mecrada oryantalist bakış açısıyla baktığı bir millet olmuştur. Scognamillo *Batı Sineması'nda Türkler* isimli kitabı incelendiğinde, 'Türk' temsiline ve mekan olarak Türkiye'ye Avrupa ve Hollywood sinemalarında birçok filmde rastlandığı görülmektedir (Scognamillo, 1996). Batı sinemasında Türkiye ve Türklerin imajı istisnalar hariç 'olumsuz' olmuştur. Oryantalist önyargı ve klişelerin meydana getirdiği Orta Doğulu imajı laik ve demokratik bir devlet olan ve modernleşen Türkiye gerçekliğinin önüne geçmiştir. Türkiye ve Türk insanı tarihsel önyargıların desteğiyle olumsuz olarak yansıtılmıştır (Çoban, 2016, s. 22).

Batı sinemasındaki Türk'le ilgili başlıca imgeler 'Galata köprüsü', 'Boğaz Köprüsü', 'göbek dansı', 'Sultanahmet', 'Kapalıçarşı', 'Ayasofya', 'hamam', 'hamallar' ve 'ayakkabı boyacıları'dır (Koç, 2012). Arslantepe'ye göre Batılı sinemada aynı kalıplar değiştirilmeksizin kullanılır. Türkiye'nin çağdaşlaşp çağdaşlaşmamasının bir önemi yoktur. Türk imgesi 1896'dan başlayarak aynı klişelerle Batı sinemasında var oluşunu sürdürmektedir. Popüler sinema için bunlar görülmek istenenler olduğundan bunlarda herhangi bir değişiklik yapılmaz. Bu durum bir kültürün bir diğer kültüre bakarken, incelenen kültürle ilgili bilinçaltındakilerin ortaya çıkmasıdır (Arslantepe'den aktaran Koç, 2012).

## 2. Anzaklar ve Anzak Miti

'Anzak' kelimesi, bir akronim olarak ilk kez Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerin Nisan 1915'teki Gelibolu Çıkarması öncesinde eğitim aldıkları Mısır'da yazışmalarda kullanılmıştır. İlk kullanıldığında "A & NZ Army Corps" olarak kullanılsa da, sonrasında kolordu karargahı tüm yazışmalarda "Anzac" akronimini tercih etmiştir (ANZAC Acronym, 2017).



Gelibolu Harekatı'yla birlikte bu ismin kullanımı yaygınlaşmıştır. Arıburnu'nun güneyindeki koya 'Anzak Koyu' adı verilmiş ve 1916'da *'The Anzac Book'* adıyla, Gelibolu'da savaşan Anzakların yazdığı bir kitap yayınlanarak, bu isim tekrar gündeme gelmiştir (ANZAC Acronym, 2017). 1920 yılından sonraysa bu isim hem Avustralya hem de Yeni Zelanda için büyük önem taşımaya başlamıştır ve bu önem ve bugün de bu durum devam etmektedir (Wright, 2014). Türkçe'de bu kavram "Anzak" olarak adlandırılmaktadır.

Avustralya için Gelibolu tam anlamıyla bir askeri hezimet olmasına rağmen, orada geçirilen 8 ay manevi bir zafere dönüşmüş, ulusal ve emperyal bir kutlama sebebi olmuştur. Gelibolu Avustralya için bir nevi "Ulus'un doğduğu yer" olmuştur ve Anzaklar burada, sürgün edilmiş güvenilmez mahkumların torunları da olsalar, İngiliz soyundan olduklarını ve dejenere olmadıklarını ispatlama imkânı bulmuşlardır. 1920'li yıllara geldiğinde 'Anzak' artık bir akronimin ötesinde değerli ve kalıcı bir kültürel sembol haline gelmiştir. Kavram aynı zamanda Avustralya Toplumu'nun imparatorluğuna duyduğu güçlü sadakatini de simgelemektedir. Birinci Dünya Savaşı sürerken 'Anzak' kavramının anlamı da sürekli olarak değişime uğramıştır (Scates ve Oppenheimer, 2005, s. 137).

Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü uluslaşma aşamasında olan bir toplumda "cesur savaşçılar" imajının oluşturulmasından dolayı dikkate değerdir. Gelibolu çıkarmasına Anzakların da katılmasının Avustralya üzerinde kalıcı bir etkisi olmuştur. Bu etkinin günümüzde de devam ettiği görülmektedir (Morgan, 2012, s. 86-87). Avustralya, bir ulusun doğmasını sağlayan ve bir mit olarak Anzakların ortaya çıkmasına neden olan Çanakkale Savaşı'nda 25 Nisan 1915 ile 8 Ocak 1916 tarihleri arasında 5482'si savaş esnasında, 2012'si savaşta aldığı yaralardan ve 665' i hastalıktan olmak üzere toplamda 8159 askerini kaybetmiştir. (Australian fatalities at Gallipoli, 2019). Tüm bunlar dikkate alındığında, kavramın Avustralya Ulusal bilinci ve Avustralya toplumu üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Avustralya literatüründe Anzakları bir ulusal bir mit olarak ve sivil din boyutuyla ele alan çalışmalar mevcuttur.

Anzak Miti'ni "Sivil Din" olarak ele alabilmek mümkündür. Sivil Din kavramı Ataman'a göre toplumda, birbirlerinden farklı düşüncelere sahip toplulukların bir amaç

için bir olmalarını mümkün kılan “dini-siyasi-kültürel” bir olgudur (Ataman, 2014, s. 60). Hocaoglu'na göre kavram “belirli siyasi ve sosyal düzenlemelere kutsal bir söylem atfederek bunların itibarlarını arttırmak, kalıcılığını ve istikrarını, ortak kamu menfaatinin yüceltilmesini ve pekiştirilmesini sağlamak suretiyle devletin bekasını te'min etmek maksadına mâtuften icat edilmiş, sun'î/sentetik bir inanç ve ritüeller toplamı” dır (Hocaoglu, 2007, s. 281). McClay'se kavramı, “Bir ulusun paylaşılan inancı için referans noktası”, “belirli siyasal ve sosyal düzenlemelere kutsal bir “aura” yükleyerek bunların itibarlarını arttıran ve kalıcılığını sağlayan bir olgu” olarak tanımlamaktadır. Bu olgu, toplumun bir arada tutulmasına “semboller, merasimler, kutlamalar, mekanlar ve değerler manzumesi” aracılığıyla katkı sağlamıştır (McClay, 2004, s. 4).

Donoghue ve Tranter Anzak Mitine Antony D. Smith'in *Milli Kimlik* isimli kitabından yaptıkları alıntılar bağlamında yaklaşmış ve Anzakların Avustralya için “altın çağın azizleri ve kahramanları” olduklarına vurguda bulunmuştur. Birçok Avustralyalıya göre Anzak Miti, kendilerini aslında nasıl tanımladıkları noktasında onlara kaynaklık etmektedir ve bu kolektif kahramanlar göçmen Avustralyalı'ya kendi ulusal kimliğini oluşturma olanağı vermiştir (Donoghue ve Tranter, 2014).

Bu bağlamda Anzak Miti ve onun çevresinde oluşan yapıların, Eric Hobsbawm'ın çalışmalarına konu olan “İcat Edilmiş Gelenekler” kavramıyla açıklanabileceği düşünülmektedir. Hobsbawm'a göre icat edilmiş gelenekler “alenen ya da zımnem kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıstırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normları aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi” olarak nitelendirilebilmektedir ve ” ‘icat edilmiş’ geleneklerin özgüllüğü, bu sürekliliğin büyük ölçüde yapay ve uydurma” olması sebebiyledir (Hobsbawm, 2006, s. 2,3). Bu anlamda Anzak Mitinin, “icat edilmiş gelenek” tanımındaki özellikleri karşılayan bir “icat” olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

### **3. Amaç ve Yöntem**

Bu çalışmayla amaçlanan, sinemanın kimlik ve imaj oluşturma işlevinin Avustralya'daki yansımalarını ele almak, Birinci Dünya Savaşı'ndaki karşılaşmalarından ve savaşlardan dolayı Türkiye'yle kültürel etkileşim halindeki bir ülke olan

Avustralya'nın sinemasında Anzakların ve düşman olarak Türklerin nasıl resmedildiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede, aşağıdaki amaç sorularına cevap aranmıştır:

- 1- Filmler ülkenin savaşta oluşunun haklılığını savunmakta mıdır?
- 2- Milliyetçi ideolojinin filmler üzerindeki etkisi nedir?
- 3- Filmlerde oryantalist bir bakış açısı var mıdır?
- 4- Bir düşman olarak “Türk” nasıl temsil edilmiştir. Almanların temsilinden farklı mıdır?
- 5- Bir mit olarak “Anzak” nasıl temsil edilmiştir?

Çalışmanın evrenini Avustralya Sinemasından Avustralyalı yönetmenlerin çektiği filmler içinde hem ‘Türk’ hem de ‘Anzak’ kimliğinin bir arada bulunduğu sesli filmler oluşturmaktadır. Söz konusu filmler sadece dört örnekten ibaret olduğundan çalışmanın örnekleme aynı zamanda çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen filmler *Forty Thousand Horsemen (1940)*, *Gallipoli (1981)*, *The Lighthorsemen (1987)*, *The Water Diviner*’dır (2014).

Seçilmiş filmler Eleştirel Söylem Analizi yoluyla incelenecektir. Teun A. Van Dijk’in geliştirmiş olduğu Eleştirel Söylem Analizi odak noktalarını ‘ideoloji’, ‘söylem’ ve ‘dil’ kavramları oluşturmaktadır. Metinlerde ideoloji temsilini gün yüzüne çıkartması ve ideolojiyle söylem arasındaki ilişkiyi kapsamlı olarak incelemesi yaklaşımın tercih edilme nedenlerindedir. Söylem analizi metnin diğer çözümleme teknikleriyle ortaya çıkartılamayacak yanlarını ortaya seren fonksiyonel bir yaklaşımdır (Zor, 2017, s. 897). Söylem analizi yaklaşımı, yazılı ve görsel haber çözümlemelerinde teknik olarak kullanılmasının yanında, Dünya ve Türkiye literatüründe sinemayla ilgili çalışmalarda da yöntem olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Amirian, R. M, v.d. (2012). A critical discourse analysis of the images of Iranians in Western Movies: The case of Iranium. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Vol: 5, 1-13; Ankaraligil, N. (2008).Van Dijk’in eleştirel söylem analizinden hareketle “The Siege-Kuşatma” filmi üzerine ideoloji çözümlemesi. *Film Çözümlemeleri*. Seyide Parsa (Der.). (151-167). İstanbul: Multilingual Yayınları.; Tuğan, N. H. (2015). Son dönem Türk Sinemasında hastalık temsilleri: ‘Saç’ filminin eleştirel söylem çözümlemesi. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 40, 48-76.; Ekinci, B. T. (2014). Argo filmi bağlamında Hollywood Sinemasında söylem ve yeni oryantalizm. *Atatürk İletişim Dergisi*, 6, 51-66.; Tuğcu, M. S. (2016). Althusser’in ideoloji kavramı bağlamında “Operasyon Argo” filminin analizi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3, 56-71.; Zor, L. (2017). Van Dijk’in eleştirel söylem analizinin sinema filmlerine uygulanması ve Kazakistan Sineması’ndan örnek bir film çözümlemesi: Stalin’e hediye. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 877-899.

Van Dijk'ın haber çözümleme modeli makro ve mikro yapılardan oluşur. Makro yapı tematik yapı ve şematik yapı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tematik yapı haber başlıkları, haber girişleri ve fotoğraflardan oluşur. Şematik yapı durum ve yorum olarak ikiye ayrılır. Mikro yapıysa sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve haber retoriği olmak üzere dörde ayrılmaktadır (Özer, 2011, s. 85).

Filmlerin analizinde makro yapıyı öykü, olay örgüsü, karakterler, mekan sunumu, mikro yapısıysa filme ait görsel ve işitsel malzeme oluşturmuştur.

#### **4. Bulgular**

##### **4. 1. 40000 Horsemen**

###### **Filmin Künyesi**

Yönetmen: Charles Chauvel

Oyuncular: Grant Taylor, Betty Bryant, Chips Rafferty

Yapım Yılı: 1940

Süre: 100 dakika

###### **Makro Yapı**

4000 Horsemen'de Red, Jim ve Larry isimli üç askerin savaş süresince yaşadıkları anlatılmaktadır. Ana kahraman Red ve Fransız Juliet'in aşkının da hikayede yer aldığı filmde Anzak askerlerinin otorite sevmeyen kişilikleri beyaz perdeye yansıtılmaktadır. Filmde Anzaklar, Almanlar ve Türklerle karşı savaşmaktadır. Çarpışmaların sonunda zafer kazanırlar ve Kudüs'ü alırlar.

Oluşturulan Anzak imajında Anzak askeri, otoriteye karşı saygısızdır. Cesurdur, iyi bir dosttur, kötü asker fakat iyi savaşçıdır ve biraz serseri bir tarafı vardır (Davies, 2016). Bu bağlamda düşünüldüğünde, baş kahraman Red ve arkadaşları Anzak askerinin bütün özelliklerini taşımaktadırlar. Cephede bile içki içerler, disiplin duyguları eksiktir, kumar oynarlar fakat yine de görev duyguları üst düzeydedir. Çöllerde günlerce sıcak ve susuzluğa karşı mücadele ederler. İngilizlerin savaştığı haberini aldığı anda Red arkadaşlarına "İngilizlerin savaşı bizim savaşımızdır. Haydi gidelim!" der. Bu karakterler üzerinden film 'İdeal Anzak Askeri' ni inşa eder.

Türk Yarbay İsmet, Türk temsilinin yorumlanabileceği tek karakterdir. İsmet Anzakları Çanakkale'den tanımakta, onların savaşçılık ve mertliklerini takdir etmektedir, onlara aynı mertlikle davranılması gerektiğini düşünmektedir. Almanlarla sürekli olarak fikir ayrılıkları yaşamaktadır fakat o ve askerleri çaresizce Almanların güdümündedir. Almanlarla yaptıkları durum müzakerelerinde çoğunlukla haklı çıkar. İsmet'in bir düşman olarak Anzaklar hakkındaki olumlu düşüncelerinin Anzak Mitinin oluşturulmasında etkili olduğu düşünülebilir.

Film Avustralya'da o dönemin şartlarında ve stüdyo ortamında çekilmiştir. Mekan sunumu anlamında yönetmenin fazla alternatifi olmadığı düşünülmektedir. Filmde mekanlar ve yerli halk oldukça yoksul görünmektedir. O dönemin savaş koşulları gözönüne alındığında bu normal gibi görünse de, stüdyo ortamında oluşturulmuş olan şehir ve köy sunumlarında yoksulluğun oldukça abartıldığı düşünülmektedir. Filmde oryantizmin klişelerinden olan 'dans eden doğulu kadınlar' ın bulunduğu bir eğlence mekanı sunumu da vardır. Savaş için hazır bekleyen Anzak askerleri buradaki kadınlarla vakit geçirmekte ve eğlenmektedir. Bu mekanın filmdeki oryantist söylemi oluşturan öğelerden biri olduğu düşünülebilir.

### **Mikro Yapı**

Bu filmdeki başlıca görsel ve işitsel malzemeler, yerli halkın ve mekanların fakirliğini sergileyen sahneler, yerli halkı aşağılayan diyaloglar ve görüntüler, Anzak mitini yeniden üreten diyaloglar ve savaş sahneleridir.

Anzak askerinin özelliklerinden biri olan disiplin sevmesizliğini ve serseriliğini yansıtan Red ve arkadaşlarının Kahire'deki birkaç yerliyle kumar oynamalarının konu edildiği sahne hem askerlerin bu özelliğini ortaya koymakta hem de filmdeki oryantist söyleme ilişkin en önemli ipucunu vermektedir. Söz konusu sahnede filmin kahramanı Anzak askerleri kumarda kazanarak yerlilerin elbiselerini ve eşeklerini alırlar. Sonrasında, eşeklerin arka bacaklarına yerlilerin pantolonlarının giydirilmiş, arkalarındaysa şapkalarının takılmış olduğu ve Anzak askerlerinin bu eşekler üstünde yollarına devam ettikleri görülür. Bu sahnede oryantizmin ve onun Doğu'nun Batı'nın tahakkümündeki bir alan olduğu görüşünü olumlanmaktadır. Sahnede Doğulu insan aptal, köle ruhlu olarak gösterilmiş ve Batı'nın tabii olarak 'hükmeden' olduğu imajı oluşturulmuştur. Kumarda kaybeden yerliler, kaybettikleri elbiselerinin eşeklere

giydirilmesi yoluyla aşağılanmışlardır. Bu sahnedeki söylemin sadece Anzak Mitinin elementlerinden biri olan 'mizah duygusuna sahip olmak'la açıklanamayacağı düşünülmektedir.

Düşman olarak Türkler Almanların güdümünde, Almanların aldığı yanlış kararlarla yönlendirilmişlerdir. Birüssebi'nin bozguna uğramasıyla daha önce yerleştirilmiş olan dinamitleri patlatarak hem Anzakları hem de Türk askerlerini öldürmek isteyen Alman Yüzbaşı Von Schiller'a "Pis Alman! Türkler ve Avustralyalılar dürüstçe savaştılar" diyerek bunu reddeder ve Von Schiller tarafından silahla vurularak etkisiz hale getirilir. Yarbay İsmet vurulmuştur ama Almanlara daha fazla alet olmamıştır. Bu karakterin, filmde güçlü ve savaşçı bir düşman olan Anzakların gücünü kabul eden mert bir Türk temsili olarak görülmesi mümkündür. Filmdeki birçok sahnede bu Türk imgesi güçlendirilmiş ve bu aynı zamanda Anzak temsilini de güçlendirmiştir. Düşman olarak olumsuz temsil edilen sadece Almanlardır.

Filmde tarihsel gerçekliği olan savaşlar öyküleştirilerek kahramanların başından geçenler yoluyla sunulmuştur. Ayrıca filmin olay örgüsünün içine ana kahramanın aşk öyküsü de dahil edilmiştir. Filmin çekildiği dönem olan 1940'larda İngiltere'nin en büyük düşmanı olan Almanların olumsuz sunumu ve Almanların film yoluyla adeta şeytanlaştırılması bu filmin bir propaganda filmi olduğu hakkındaki görüşleri doğruladığı düşünülmektedir. Filmin genel söyleminde Anzaklara ve onların katıldıkları savaşlarda göstermiş oldukları yararlılıklara övgü vardır.

## **4. 2. Gallipoli**

### **Filmin Künyesi**

Yönetmen: Peter Weir

Oyuncular: Mel Gibson, Mark Lee

Yapım Yılı: 1981

Süre: 110 dakika

### **Makro Yapı**

Film Avustralya'dan Türkiye'ye savaşa giden iki Avustralyalı gencin hikayesini anlatmaktadır. 1915 yılında, Batı Avustralyalı iki genç Archy ve Frank'in bir koşu

müsabakasında tanışılır ve iyi arkadaş olurlar. Orduya katılmak isteyen Archy aslında askerliğe hiç de istekli olmayan Frank'ı ikna eder. İki arkadaş orduya katılır. Mısır'da aldıkları eğitimden sonra Çanakkale'ye gönderilirler. Archy Türk siperlerine yapılan saldırı sırasında Türk siperlerinden açılan ateşle vurulur.

Filmdeki olay örgüsü Frank ve Archy üzerinden gitmektedir ve kronolojik olarak ilerlemektedir. Filmin birçok yönüyle savaş karşıtı bir film olarak nitelendirilebileceği söylenebilir ve İngilizlerin savaş politikasına bir eleştiri getirdiğini söylemek de mümkündür. Film coğrafi olarak üç bölüme ayrılabilir. İlk bölüm Avustralya'da, ikinci bölüm Mısır'da ve üçüncü bölüm Çanakkale Gelibolu'da geçmektedir.

Archy masum vatanseverlik ve imparatorluğa sadakatle, aynı zamanda gençliğin verdiği macera ve yeni yerler görme arzusuyla orduya katılarak ülkelerinden ayrılıp İngiltere'nin savaştığı cephelere giden binlerce Anzak askerinden biridir ve filmde onların en ideal temsilidir. Frank'ın orduya katılma sebebiyse vatanseverlikle alakasızdır. İşçi sınıfından İrlanda kökenli bir Avustralyalıdır. Disiplin sevmeyen, otorite karşıtı bir yapısı vardır. Demir yollarında çalışırken arkadaşlarıyla işi bırakarak kaçmıştır. Perth'e giderken bir çiftlik evinde misafir olduklarında süvarilere katılmaya gittiğini söyleyen Archy ev sahibi aile tarafından desteklenir ve bu kararını olumlayan diyaloglar kurulur. Frank'ın fikri burada değişmeye başlar. Ancak Perth'e yaptıkları uzun yolculuktan sonra Archy'i yalnız bırakmak istemediği için orduya katılmak istediği görülmektedir. Orduya katılmasındaki bir başka motive edici unsurda yapacağı hiçbir işinin ve parasının olmayışıdır.

Filmin büyük çoğunluğu Avustralya'da çekilmiştir. Avustralya sahnelerinde ülkenin kırsal yaşamı yansıtılmıştır. Mekan olarak Doğu'nun temsil edildiği yer Kahire'dir. Filmin Gelibolu'daki bölümünde sadece mekan olarak sadece savaş bölgesi vardır ve bu sahneler Gelibolu'da değil Güney Avustralya'nın Gelibolu Coğrafyasına benzeyen bölgelerinde çekilmiştir (IMDB, t.y.). Kahire sokakları oldukça yoksul, yerli halksa sürekli olarak Anzaklara bir şeyler satmak isteyen insanlar olarak görünmektedir. Ayrıca yine Batı sinemasına özgü Oryantalist bir klişe olan 'Batılı erkeğin arzu nesnesi Doğulu kadın' temsiline görüldüğü bir genelev sahnesi vardır.

### **Mikro Yapı**

Filmdeki başlıca görsel ve işitsel malzemeler, Avustralya'nın kırsal yaşamını yansıtan sahnelerdeki görüntüler, Kahire'deki piramitler ve sfenkslerin olduğu sahnelerdeki görüntüler, karakterlerin diyalogları ve savaşı yansıtan siper sahneleridir. Ayrıca müzik ögesi filmin neredeyse tamamında etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Filmde Archy yoluyla saf, masum, görev duygusuyla hareket eden bir Anzak askeri temsili vardır. Aynı zamanda asıl amacı savaşmak değildir, gençliğin verdiği duygularla macera arayışındadır. Arkadaşı için bile bile ölümü göze alarak habercilik görevinin Frank'a verilmesini sağlar. Masumiyetinin en saf ifadesi filmin son sahnesinde vurulurken görülür. Archy Türk siperlerine, mutlak bir ölüme doğru koşarken tüfeği yoktur. Aslında bilmediği o topraklara vatanseverlik ve sadakat duygularıyla gitmiş olsa da, onun savaşmak gibi bir amacı aslında hiç olmamıştır.

Filmde fiziki olarak Türk temsili, siperlerindeki Türk askerlerinin genel plandan çekildiği birkaç sahne ve biraz daha yakından çekilen, Anzakların yakalamış olduğu Türk esirin görüldüğü sahne haricinde yoktur. Türk bir bilinmez olarak yansıtılmıştır. Türk, filmde Anzaklar için bir 'ses'tir, yabancıları oldukları bir dilde yapılan konuşma sesidir ve makineli tüfek ateşi sesidir.

Archy ve Frank'ın Gelibolu'ya ilk geldiklerinde gördükleri bir Türk esirini inceledikleri sahnenin Batının ötekini nesneleştiren Oryantalist bakışını örtük olarak görselde ve karakter diyaloglarında gizlediği söylenebilir. Sahnede iki arkadaş Türk esiri inceleyen gözlerle süzmektedir. Archy Frank'e "Bana o kadar da vahşi görünmüyor" der. Frank'se "Familyasının cücesiymiş" diye cevap verir. Archy buna güler. Burada örtülü bir aşağılamanın söz konusu olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı düşünülmektedir. Karakterlerin Türk esir hakkında kurduğu diyalogların anıştırdığı, onların sanki bir "hayvan türü" hakkında konuştuklarıdır. Karakterlerin kurduğu bu diyalogların söz konusu sahnedeki görüntü planıyla birleşmesi içerdiği örtük anlamı daha da güçlenmektedir.

Örtük bir olumsuz Türk temsiline olduğu bir başka sahnenin de, Anzak askerlerinin denizde yüzdüğü sahne olduğu söylenebilir. Silahsız askerler çıplak bir şekilde denizde yüzmekteyken üzerlerine ateş açılmış ve bir asker vurulmuştur. Türkler filmde tıpkı final sahnesinde Türk siperlerine silahsız koşan Archy'yi vurdukları gibi, bu sahnede de denizde yüzen askerlere ateş açmaktadır.



Görünmez Türk temsilinin olduğu bir başka sahnedeysen Türk siperlerine yapılan bir Anzak hücumunun ardından vurulan ve yerde sürünen iki asker yine Türk ateşle vurulur. Türk kimliğinin olumsuz olarak yansıtıldığı bu üç sahne, çalışmanın birinci bölümünde bahis konusu olan Batı'nın 'Barbar Türk' algısıyla birlikte okunduğunda anlam kazanmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, *Gallipoli*'nin Anzak Miti denen fenomenin birçok yönünü karakterler dolayısıyla yansıtan fakat savaşçılık tarafını yansıtmayıp Anzak askerlerinin masumiyetini inşa eden bir film olduğu görülmektedir. Anzakların İngilizlerin kurbanı oldukları düşüncesinin özellikle yeni nesile bu film yoluyla iletilmiş olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca özellikle siper sahnelerinde kullanılan *Adagio in G Minor* isimli klasik eser, yaratılmak istenen atmosfere ve verilmek istenen masumiyet duygusuna ciddi anlamda katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Aynı şekilde popüleritesi gözönüne alındığında, bu filmin düşman olarak Türk temsilinin de üretiminde çok etkili olduğu ve bunu geniş kitlelere ulaştırdığı söylenebilir. Türklerin örtük olarak olumsuz yansıtıldığı sahnelerin filmin oluşturmayı amaçladığı Anzak masumiyetini kuvvetlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Türk'ün karaktere bürünmesinin, Anzakların bir şekilde "işgalci" olma durumlarını hatırlatabileceği ve bunun verilmek istenen "masumiyet" duygusunu azaltabileceğini söylemek mümkündür.

Film genelde savaş karşıtı bir söyleme sahiptir ve bu söylem sahneler ve diyaloglar yoluyla yansıtılmıştır. Ancak yine de Anzakların birçok özelliğini yansıttığından, resmi ideolojiye çok da ters düşmemektedir. Filmde aynı zamanda İngiliz karşıtlığına sahip bir söyleminin olduğu ve bunun yukarıda bahsedilen sahnelerle ortaya konduğu görülmektedir. Ancak filmin yukarıda taşıdığı düşünülen olumlu özelliklerinin aksine Mısır'daki bölümünde, açık bir şekilde Oryantalist söyleme sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Filmde Kahire'deki yerli halkı aşağılayan birçok sahne ve karakter diyalogları vardır.

### **4. 3. The Light Horsemen**

#### **Filmin Künyesi**

Yönetmen: Simon Wincer

Oyuncular: Peter Phelps, Nick Waters, John Larking

Yapım Yılı: 1987

Süre: 131 dakika

### **Makro Yapı**

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Dave süvari sınıfında orduya katılarak Ortadoğu'ya çöl cephesine gider. Frank, Tas, Chiller ve Scooty'den oluşan tecrübeli asker ekibinden Frank'in yaralanarak hastanede ölmesi üzerine Dave onların ekibine verilir. Ancak bu üçlü ve özellikle Tas bu durumdan memnun değildir. Bir süre birbirlerine alışamazlar. Dave'i bir "şehir çocuğu" olarak görmektedirler. Kendileriye kırsaldan ve işçi sınıfındandır. Dave'de hoşlanmadıkları bir diğer şeyse, düşmana karşı tüfeğini ateşleyememesidir. Üçü de gözüpek, savaşçı asker olan bu askerler için Dave'in bu durumu kabul edilemezdir. Almanların hava saldırısında yaralanarak ordu hastanesine kaldırılır. Orada Anne adındaki hemşireyle tanışır ve duygusal olarak yakınlaşırlar. Sonrasında komutanı Dave'e ilk yardım askeri olmasını önerir ve Dave ilk yardım askeri olarak görev yapmaya başlar. Dave Birüssebi'nin ele geçirilmesi yapılan savaşta tekrar yaralanır ve hastanede Anne'yle kavuşurlar.

Film anlatı yapısı ve olay örgüsü ve konusu bakımından *40000 Horsemen*'e benzemektedir. Savaşı olumlamayan bir söylemi yoktur. Anlatı yapısında ana karakterin sosyal sınıfı ve karakter yapısı farklılığından dolayı yardımcı karakterlerle yaşadığı çatışmaların filmde önemli bir unsur olması noktasında *40000 Horsemen*'den daha farklıdır. *The Light Horsemen* filminin hikayesi de *40000 Horsemen* gibi klasik anlatı yapısındadır. Filmin ana söylemi Birüssebi'de savaşmış Anzak süvarilerine ve onların atlarına övgüdür. Bu söylem film boyunca kamera açıları ve müzikle desteklenmiştir.

Ana karakter Dave gönüllü olarak Anzak süvarisi olmuştur ve ağabeyi de savaşta ölmüştür. Dave at sürmeyi çok bilmektedir ve nişancılığı hiç de fena değildir. Yardımcı karakterler Tas, Chiller ve Scooty'se tecrübeli, Çanakkale Savaşı'nı yaşamış, gözüpek ve savaşçı Anzak askerleridir. Cesaretle onlardan farklı olmadığını iki kez ispatlayan Dave'in sorunuysa düşmana ateş edememesidir. İdeal Anzak askeri olan üç arkadaşın karşısındaki Dave karakteriyle Anzak kavramı filmde yeniden üretilmiştir.

Filmde birkaç sahnedeki figüranlar dışında yerli karakter yoktur. Filmin mekan olarak çok kısa bir kısmı Avustralya’da, geneliyse çölde geçmektedir. Filmin çekim lokasyonuysa Avustralya’dır. Filmde Türk temsili olarak yine Yarbay İsmet’i görürüz. Yarbay İsmet *The Light Horsemen*’de yine Almanlardan daha iyi kararlar alan ancak onların güdümünde olduğu için uygulayamayan bir karakterdir. Almanlardan daha ileri görüşlüdür. Anzakların Birüssebi’yi bozguna uğrattığını görünce atına binerek kaçar.

### **Mikro Yapı**

Bu filmdeki görsel ve işitsel malzemeler, Anzak mitini yansıtan diyaloglar ve savaş sahneleri, İngiliz karşıtlığını yansıtan sahneler, müzik ve diyaloglardır.

Filmdeki ‘savaşçı ve düşmanın korktuğu Anzak’ söylemi düşman karakterin ağzından Anzakların kahramanlığının yüceltildiği sahnelerde yansıtılmaktadır. Buna örnek olarak Alman komutan ve subayın bir tepenin ardından beliren Anzakları gördüğü sahne verilebilir. Uzak plandan görünen bir tepenin ardından karartılar görünmeye başlar. Bu sırada yaratılmak istenen etkiyi pekiştirmek için müzik girer ve anlatıyı güçlendirir. Alman subay “Süvariler efendim” (İngiliz süvariler olduğunu düşünerek) der. Alman komutan dürbünüyle bakar cevap verir:

“Hayır onlar değil. Onlar Avustralya atlı piyadeleri. Onları şapkalarındaki tüyden ayırt edebilirsin. Zorlu askerlerdir. Ancak İngilizler onları nasıl kullanacaklarını bilmiyorlar.”

Filmin altıncı dakikasında yer alan bu sahne filmin vermek istediği mesajı ileten sahnelerden bir tanesidir. Ayrıca bu filmde de Gallipoli’deki gibi İngiliz karşıtlığı söz konusudur. Alman komutanının bu diyalogu aynı zamanda İngiliz karşıtlığını da ortaya koymaktadır. İngiliz karşıtlığını yansıtan bir başka sahnede bu karşıtlık, oluşturulmuş olan Anzak mitinin vazgeçilmez ögesi otorite karşıtlığı üzerinden yansıtılmıştır. Bu sahne, dinlenme kampında kısa şort giyilmemesini Avustralyalı Albay’a söyleyen isteyen İngiliz subayının önünden üç tane Anzak askerinin altları tamamen çıplak şekilde selam vererek geçtiği sahnedir.

Filmde Anzak kavramının yeniden üretimine bir başka örnek ana kahraman Dave’in sağlıkçı sınıfına geçtikten sonra sevgilisi Anne’yi gördüğünde söyledikleridir. Anne, Dave’in sağlıkçı olduğu için kendisini başarısız hissettiğini düşündüğünü söyler. Dave ailesinin ve arkadaşlarının döndüğünde neler düşüneceğini merak etmektedir.

Aslında sağlıklı olmaktan memnun değildir. Hiçbir zaman filmin en sert ve savaşçı karakteri Tas gibi olamayacaktır.

Yarbay İsmet karakteri bu filmde, 40000 Horsemen'de temsil edilenin aksine, Birüssebi'yi bırakıp kaçan bir karakter olarak temsil edilmiştir ve Yarbay İsmet için seçilen karakter fiziki görünümü itibarıyla daha çok bir Ortadoğulu izlenimi uyandırmaktadır.

Filmde yerli halkın temsilinin nasıl olduğuna dair, incelenecek sadece bir sahne tespit edilmiştir. Bu sahnede, El Ariş'teki Avustralya Hastanesi'ndeki yaralı Frank'ı ziyarete giderken atının üstünde Chiller ona doğru koşan yerli çocuklara "Arap çocuklarından nefret ediyorum! Defolun!" demektedir.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa The Light Horsemen'in hikaye ve karakterler açısından savaş filmi türünün tipik bir örneği olduğu söylenebilir. Ancak Dave'in protagonist olarak anti-kahraman olmasa da, savaşçılık noktasında arkadaşlarından farklı oluşu ve bunun hikayede çatışma kaynağı olması onu farklı bir hikayeye sahip bir savaş filmi yapmıştır.

Sinema ideolojik metinleri yansıtma konusunda oldukça etkilidir. İktidarın kabul ettiği ve toplumun benimsediği davranışlar sinema yoluyla devamlı tekrar edilerek izleyicilerin onları unutmaması sağlanır (Arslantepe, 2012, s. 184). Bu bağlamda bu filmde Anzak Miti sinema yoluyla yeniden üretilmiştir. Dave'le gerektiğinde ateş etmekten ve düşmanı öldürmekten çekinmeyen Tas, Chiller ve Scooty arasındaki farkın, filmde Anzak kavramını yeniden üretirken güçlü bir enstrüman olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Dave'in içsel çatışma yaşamasına sebep olan başarısızlık duygusunun filmdeki yansımaları ideal Anzak askerinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili söylemi kuvvetlendirmiştir. Filmin hikayesi ve onun işleniş biçimi itibarıyla milliyetçi söyleme sahip olduğu görülmektedir.

40000 Horsemen ve Gallipoli'ye benzer şekilde, bu filmde de hemen hemen hiç Türk temsili yoktur. Bu filmde Türk temsili olarak görülen Yarbay İsmet, Anzaklar Birüssebi'yi ele geçirmek üzereyken orayı bırakıp kaçan bir karakter olarak olumsuz temsil edilmiştir. Ancak Film genel anlamda, tıpkı diğer iki film gibi Anzak mitinin yeniden üretimiyle ilgilenmektedir, filmin öyküsünde düşman inşasına gerek duyulmamıştır.

#### 4. 4. The Water Diviner

##### Filmin Künyesi

Yönetmen: Russell Crowe

Oyuncular: Russell Crowe, Olga Kurylenko, Cem Yılmaz, Yılmaz Erdoğan, Jai Courtney  
Yapım Yılı: 2014

Süre: 101 dakika

##### Makro Yapı

Toprak altından su çıkarmakta usta olan Avustralyalı çiftçi Connor'un üç oğlu da Çanakkale Savaşı'na katılmış ve geri dönmemiştir. Çocuklarının geri dönmemesi üzerine Connor'un eşi Eliza akli dengesini yitirir ve bir gün intihar eder. Connor karısının ölmeden önce kendisinden istediği şeyi yapmaya, çocuklarını ülkelerine ölü ya da sağ geri getirmeye karar verir. Aylarca gemi yolculuğu yapar ve Türkiye'ye gider. İstanbul'a geldiğinde, ileride duygusal bir yakınlık duyacağı Ayşe'nin oteline yerleşir. Yasak olmasına rağmen Gelibolu bölgesine gider. Orada kendisine Binbaşı Hasan ve Çavuş Cemal yardımcı olur. Uzun çabalar sonucunda Edward ve Henry'nin künyelerine ve kemiklerine ulaşırlar. Hasan ve Cemal'in araştırmalarının sonucunda diğer oğlu Art'ın Afyon'a gönderildiğini öğrenilir. Bölgeye giden Connor Art'ı bulur ve İstanbul'a götürür.

İncelenen diğer filmlerden çok daha farklı olarak Türk ve Türkiye temsilinin en bol bulunduğu filmidir. Film başrol oyuncusunun asker değil, orta yaşlı bir çiftçi oluşuyla da diğerlerinden ayrılmaktadır. *The Water Diviner* genel itibarıyla düşman olarak Türk kimliğine empatik anlayışla yaklaşmıştır. Bir zamanlar Anzaklarla savaşan karakterlerin duygusal durumlarına, savaştan ruhsal olarak ne kadar etkilendiklerine değinmiş ve önyargıdan uzak kalmıştır. Türk tarafının kayıplarından sıklıkla söz edilerek empati-yoğun bir yaklaşımın filme hakim olması sağlanmıştır. Olumsuz görünen tek Türk karakter, filmde Hasan ve Cemal karakterleri kadar merkezi bir konumda olmayan Ömer'dir. Filmde diğer filmlerde olduğu gibi savaşı olumlama veya örtük de olsa Anzak savaçılığıyla övünmek ve yapılan fedakarlığı yüceltmek yoktur. Film aynı zamanda bir İngiliz ve bir Avustralyalı arasındaki kültür ve karakter farkını da yansıtmaktadır.

Ana karakter Connor Avustralyalı bir çiftçidir. Kuyu kazarak su çıkarmak için gerekli yeri bulma konusunda yeteneklidir. Doğanın gücüyle ilgili bilgiye sahiptir. Bu

yeteneği filme adını vermiştir. Connor bir Avustralyalı arketipi olarak nitelendirilebilir. Bu haliyle ona zorluk çıkaran İngiliz subayların resmiliğinin karşısı bir karakterdir (Scott, 2015). İngiliz Savaş Ofisi'ndeki subayın yaşadığı çatışma İngilizlerle Anzaklar arasındaki olayları ele alış biçimlerindeki farklılığı yansıtmaktadır. Connor'un güçlü yapılı birisi oluşu, Türk kahramanlarla yolculuklarında onları Rum çetelerden kurtarması, onu aynı zamanda savaşçı bir karakter yapmaktadır. Çanakkale'de savaşan Anzaklardan önceki kuşaktır. Ancak aynı özelliklere sahiptir. Connor aslında çocuklarını orduya katılmaları için desteklemiştir. Bunun pişmanlığını yaşamaktadır.

Aynı zamanda öyküde, Batılı bir temsil olan Connor'un karşısına Ömer karakteri hariç hiçbir Türk karakter karşıt karakter olarak konumlandırılmamıştır. Ömer'le çatışma yaşanmasının sebebiyse, öykünün alt planında gelişen Ayşe'yle Connor arasında romantik ilişkidir.

Binbaşı Hasan Avustralyalıların iyi tanıdığı bir askerdir. Anzak çavuşu Tucker tarafından 'Katil Hasan' olarak anılmaktadır. Anzaklar tarafından acımasızlığıyla bilinse de Connor'a çocuklarını cesetlerinin bulunması için ilk adımı atan odur. Yaşayan büyük oğlu Art'ın bulunmasındaki payı da, Cemal Çavuş'la birlikte büyüktür. Ülkesinin geleceğinde rol almak ister. Bunun için Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı'na katılmak için yola çıkar. Filmin giriş sekansında, Anzaklara yapacakları saldırı öncesinde askerlik çağından küçük olduğu anlaşılan çocuk askere, aslında kendisinde olan dürbünü bulması için sığınağa göndererek onun canının emniyete alması ve çocuklarının kemiklerini bulabilmek için Gelibolu'ye gelen Connor'a, o kendisine saldırmaya yeltenmiş olsa bile yardım etmesi, onu filmdeki en olumlu Türk temsili haline getirmiştir.

Çavuş Cemal de kuvayi milliyecidir. Hasan'a çok kereler Connor'a fazla iyi davrandığı hakkında uyarılarda bulunur. Savaşçı bir karakterdir. Ancak bunun yanında, Anzaklar Türk siperlerine girdiğinde, öldürdüğü Anzak askerinin arkasına gizlenecek kadar da 'gerçek' bir karakterdir. *Gallipoli* filmindeki 'bilinmeyen Türk' yerine ete kemiğe bürünmüştür. O da insandır ve savaşta o da korku yaşamıştır. Filmdeki iki Türk karakter de 'düşman olarak Türk'ün savaş dışı zamanlarda nasıl olduklarını yansıtan temsillerdir. Aileleri olan, onların ve ülkelerinin geleceğini düşünen, yeni oluşan Kuvayi Milliye hareketine katılarak ülkelerinin yeniden kurulmasında görev almak isteyen

kişilerdir. Bu iki karakter filmin anlatısındaki Türk perspektifinin yaratıldığı karakterlerdir.

Filmde, üzerinden Oryantalist söylemin oluşturulduğu karakter Ömer'dir. Onun Ayşe üzerinde yarattığı baskı sinemanın görsel anlam yaratma gücünden faydalanılarak yansıtılmıştır. Ömer Doğu mantalitesine sahip bir karakterdir ve savaştan dönmeyen, akıbetinin ne olduğu meçhul olan kardeşinin eşi Ayşe'yi ikinci karısı olarak almak istemektedir. Ömer erkek egemen bir toplum yapısındaki erkeği temsil eder.

Ayşe karakteri Doğu'yla Batı arasında sıkışmış bir karakterdir. Savaştan dönmeyen eşi müzisyendir ve filmdeki diyaloglardan anlaşıldığı kadarıyla beraber oldukları sürede görece modern bir yaşam sürdürmüştür. Ayşe'nin yaşlı babası bir doktordur. Tüm bunlar Ayşe'nin sosyo kültürel olarak ortalama bir Osmanlı kadınından daha farklı bir yaşantıya sahip olduğunu göstermektedir. Ayşe bir otel işletmecisidir, küçük oğlu Orhan ve babası doktor İbrahim'le birlikte yaşamaktadır. Eşinin kardeşi Ömer, Ayşe'yi töre gereği kendisiyle evlenmeye zorlamaktadır.

Filmin büyük çoğunluğu Avustralya'da, bir kısmıysa Muğla'da çekilmiştir. Filmde ana kahraman Connor'un ziyaret ederek hayranlıkla seyrettiği camii İstanbul'daki Sultanahmet Camii'dir. Film öyküsünün İstanbul'da geçen bölümlerinde Hollywood filmlerinde sıklıkla kullanılan ve Oryantalist bir klişe sayılabilecek kalabalık çarşı-pazar sahnelerine benzer bir sahne bu filmde de görülmektedir. Batı imgelemindeki Doğu mekanını çağrıştıran bu görüntünün yarattığı anlam Ayşe'nin otelindeki 19. Yüzyıl Oryantalist tabloların varlığıyla pekiştirilir. Connor'a verilen odanın duvarındaki tabloyla John Lewis'in 'A favourite of harem' isimli eseri asılıdır. Filmdeki bu Oryantalist motiflerin sebebinin filmin Connor, Ayşe ve Ömer'den oluşan ve kültür çatışmasını içeren yan hikayeyi güçlendirmek için olduğu düşünülmektedir.

Filmdeki Oryantalist söylemi güçlendirecek Connor, Cemal ve Hasan'ın bir arada bir diğer sahnedeysen, yine Oryantalist klişe olarak nitelendirilebilecek bir mekan olarak hamam tercih edilmiştir.

### **Mikro Yapı**

Filmdeki başlıca görsel ve işitsel öğeler, ana karakter Connor'un Avustralya kırsal insanının tüm özelliklerini yansıttığı Avustralya kırsalındaki sahneler, İstanbul'u ve

Osmanlı toplumunu ve Türk askerlerini yansıtan sahnelerdeki görüntüler ve diyaloglar, savaşa Türk tarafında bir bakışın yansıtıldığı sahneler ve diyaloglardır.

Filmde Connor üzerinden Doğu'ya Batı'nın alışılmış bakış açısı eleştirilmektedir. Connor'un, çocuklarına sürekli olarak *Bin Bir Gece Masalları*'ndan parçalar okuduğunu görürüz. Bu kitabını Türkiye'ye de getirmiştir. Bir sahnede ezan sesini duyarak pancereden bakan Connor Ayşe'ye dışarıda ne satıldığını sorar. Ayşe Connor'un yatağındaki *Bin Bir Gece Masalları* kitabını gördüğünde "turistik rehberiniz güncel değil" der. Bu sahne Batılı bakış açısına bir eleştiri taşımaktadır.

Öte yandan, savaş karşıtı olarak nitelendirilen bu filmin bir sivil din olarak Anzak mitine karşı çıktığı da söylenemez. Bu, Connor'un çocuklarının kemiklerini bulduktan sonra Hughes'la konuşmasında belirginleşmektedir. Hughes Connor'a çocukları için uygun bir cenaze töreni düzenleyeceklerini söyler. Connor'sa ölmüş karısına çocuklarının kemiklerini alıp eve götüreceği sözünü verdiğini söyler. Hughes'in cevabı sivil din olarak Anzakları yüceltmektedir:

"Burası bir ev artık. Burası artık bir düşman toprağı değil. Çocukların burada şu anda belki de hayatlarındaki en iyi arkadaşlarıyla beraberler. Bırak da öyle kalsınlar. Eğer onları buradan götürürsen onlar birer kemik parçalarından başka bir şey olmazlar."

Connor, karısının yaşasaydı onların kutsal toprakta gömülmesini isteyeceğini söylemesi üzerine Hughes "Kutsal olması için daha ne kadar kan dökülmesi gerek..." şeklinde cevap verir. Bu cevap Anzakların 'sivil din' boyutunu ortaya koymaktadır.

Türklere karşı olan bu olumlu duruşuna rağmen, filmde Osmanlı Toplumu üzerinden Oryantalist bir küçümseme söz konusudur. Doğu kültürünü temsil eden Ömer karakteri üzerinden Doğu-Batı çatışması oluşturulmuştur. Ömer kardeşinin eşi olan Ayşe'yi kardeşi savaştan dönmediği için 'töre gereği' ikinci eşi olarak almak istemektedir. Ayşe mecburen kabul etmiştir. Bu durum, yetişme tarzının ve sosyo kültürel konumunun sıradan bir Osmanlı kadınından farklı olduğu anlaşılan Ayşe'yi rahatsız etmektedir. Otelinde kalan Connor'dan hoşlanmaya başlamıştır. Bir açmazdadır. Ömer'in dış ses olarak Ayşe'yle ilgili planlarını anlattığı sekansta Ayşe başı örtülü bir şekilde bir grup peçeli kadının arasından geçmektedir. Kadınlar ve o farklı yöne gitmektedir. Bu plan Ayşe'nin kararını yansıtmaktadır. O kadınlarla aynı yöne gitmeyecektir. Ömer'i yani 'Doğu'yu, 'Doğulu'yu tercih etmeyecektir.



Osmanlı toplumu, filmin genelinde karşıt bir kültürel yapı olarak temsil edilmemişken, yan hikayedeki bu çatışmada Doğu-Batı karşıtlığı ve Doğu'nun olumsuzlanması söz konusudur. Ömer bu filmde törenin arkasına gizlenerek kocasının eşini kendisini ikinci eş yapmak isteyen, kadın döven, onurunu tek başına koruyamayıp başkalarıyla birlikte Connor'a saldıran bir karakter olarak temsil edilmiş ve onun üzerinden olumsuz bir Oryantalist temsil yapılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse filmin hikayesi, kurgu yapısı, Türklerin filmde yoğun olarak temsil edilmesi yönleriyle incelenen diğer filmlerden oldukça farklı olduğu ve savaş karşıtı bir söyleme sahip olduğu söylenebilir. Savaşa ve savaş sonrasına Türk perspektifinden bakışa azımsanmayacak ölçüde yer verilen film bu bakımdan da tarafsız görünmektedir. Türk temsilinin fazla oluşu ve işgalci olan tarafın İngilizler ve Anzaklar oluşunun vurgulanması Anzak Miti'ni, özellikle onun 'masum' yönünü sarsmıştır.

Connor bir asker değil fakat üç çocuğunu Gelibolu'ya gönderen ve bunu destekleyen, çocuklarına İngiltere'ye sadakati öğretmiş olan bir babadır. Scott'un da belirttiği gibi bir 'Avustralyalı arketipi' olarak temsil edilmiştir. Savaşçı bir yönü vardır. Anzaklarla aynı özelliklere sahiptir. Ancak filmin Connor karakteri üzerinden bu miti yeniden üretmek gibi bir meselesinin olduğu söylenemez.

Filmde 'düşman olarak Türk' savaş sonrasında işgal İstanbul'unun çalkantılı sosyo-politik ortamında ele alınmıştır. Çanakkale'de görevlerinin gereğini yapan vatansever askerlerdir ve 1919 yılındaki sancılı süreçte de ülke geleceği için ellerinden geleni yapmak isterler. Bunun için Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkarlar. Eski düşman olan Avustralya'nın bir vatandaşı olan ve oğulları onlara karşı savaşan Connor'a sağ olan oğlu Art'ın bulunmasında çok yardımları dokunur. Anadolu'ya giderken Connor onlarla kader ortaklığı yapar. Bu iki Türk askerinin karakter inşasıyla film, savaş sonrasındaki 'iyi düşman' temsilini yansıtmıştır.

### **Tartışma ve Sonuç**

Yapılan araştırma kapsamında Avustralya Sineması'nda Anzak ve Türk askerinin bir arada yer aldığı dört film incelenmiş çalışmanın soruları cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Söylem analizinin sonucu *Gallipoli* ve *The Water Diviner* filmlerinde açık bir savaş karşıtlığı söyleminin olduğuna işaret etmektedir ve dolayısıyla bu filmler

Avustralya'nın o dönemde savaşta oluşunu haklı bulmamaktadırlar. Özellikle *The Water Diviner* filminde Avustralya'nın savaşa katılmasına yoğun bir eleştiri vardır ve bu eleştiri filmin savaştaki Avustralya ve Türk kayıplarına odaklanmasıyla kuvvetlendirilmiştir. *40000 Horsemen*, çekildiği dönemin de etkisiyle bir propaganda filmi olarak Almanları şeytanlaştırarak Avustralya'nın savaşta olması gerekliliğine vurguda bulunmuştur. *The Light Horsemen* filmiyse bir propaganda filmi değildir ancak filmin, Anzak mitini yücelten milliyetçi söyleminden ötürü bir savaş karşıtlığı söz konusu değildir.

Dört filmde de Oryantalist bakış açısının filmin genelinde veya bir bölümünde var olduğu sonucuna varılmıştır. Oryantalist bakış açısının en yoğun olduğu filmler *40000 Horsemen* ve *Gallipoli*'dir. Bu filmlerde 'Doğulu' hırsız, aptal, ezilmesi gereken, birbirinden hiçbir farkı olmayan, hastalıklı, namussuz insanlar olarak resmedilmiştir. Bu temsilleri yansıtan sahneler incelemelerde ele alınmıştır. Bu filmler yoluyla var olan Oryantalist bakış açısının stereotipleri yeniden üretilmiştir. *Gallipoli* filminin Mısır bölümündeki sahnelerin, Rowlands'ın (2011) belirttiği Mısır'ın yerli halkına karşı ırkçı nitelendirmeler içeren Anzak hatıralarıyla bağlantısının olabileceği düşünülmektedir.

*The Water Diviner*'daki Oryantalist bakış açısıyla kültür farklarına yaptığı vurgunun filmin genel söylemi içerisine alınamayacağı düşünülmektedir. Ancak incelenen filmler içerisinde Oryantalist kodların görüntüdeki sunumun en çok olduğu filmidir. Bunun sebebi öykünün savaş sonrasında ve büyük bölümünün İstanbul'da geçmesidir. *The Light Horsemen*'de oryantalist ötekileştirmenin olduğu sadece tek bir sahneye rastlanmıştır. *The Light Horsemen* filminin sorunsal savaşçı Anzak imgesini yeniden üretmektir. Ancak kayda değer başka bir Oryantalist ötekileştirmeye rastlanmamıştır.

*40000 Horsemen* ve *The Light Horsemen* filmlerindeki Anzak temsillerinde milliyetçilik ideolojisinin önemli bir motivasyon kaynağı olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle *The Light Horsemen*'de İngilizlerle Anzak askerleri arasındaki farkların yansıtıldığı sahneler milliyetçiliği desteklemektedir. Anzak miti, Avustralya'nın ulusal kimlik kazanmasında çok önemli bir unsur olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla bu mitin milliyetçilikle sıkı bir bağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu noktada, Anzak mitini sinema yoluyla yeniden üreten bu iki filmde de milliyetçiliğin var olması oldukça doğaldır.

Gallipoli filmi, savaş karşıtı söyleme sahiptir ve Archy, Snowy ve arkadaşları üzerinden, dezenformasyon yoluyla gençlerin o dönemde nasıl kandırıldığını göstermiştir. Ancak buna rağmen yaptıkları fedakarlığa bir övgü de vardır. Film Crewe'in (2015) tespitinde belirttiği gibi yönetmenin amaçladığının dışında milliyetçi bir kimlik kazanmış ve popüler olmuştur.

*The Water Diviner* konusu ve işlenişi itibarıyla milliyetçi bir söyleme sahip değildir. Ancak ana karakter Connor, Avustralya'nın değerlerini yansıtan bir temsil olmuştur ve tipik bir Avustralya kırsal insanını yansıtmıştır. Bu anlamda 'İdeal Avustralyalı'nın inşa edildiği söylenebilir ancak filmde savaşı ve kahramanlığı olumlayan bir milliyetçilik yoktur.

Bir düşman olarak Türk temsilinin oldukça az ve genel olarak nötr olduğu görülmüştür. *40000 Horsemen*'de ve *The Light Horsemen*'de Türk temsili olarak sadece Yarbay İsmet karakteri vardır. Bu karakter *40000 Horsemen*'de olumlu bir karakterdir ve onun Anzakların savaşçılığını ve mertliğini takdir edişi üzerinden filmin yeniden ürettiği Anzak miti güçlendirilmiştir. Aynı karakter *The Light Horsemen*'de, bozgun sonrası her şeyi bırakıp kendini kurtarmaya çalışan bir komutan olarak yansıtılmıştır.

*The Water Diviner* Türk temsilinin en zengin temsilin bulunduğu ve Türk karakterlerin olay örgüsünün çoğu zaman merkezinde buldukları filmidir. Filmde 'düşman olarak Türk', savaş sonrasında İstanbul'un İngilizler tarafında işgal edildiği buhranlı ortamında temsil edilmişlerdir. Karakterler Binbaşı Hasan ve Çavuş Cemal görev duygusuyla hareket eden vatansever askerlerdir ve 1919 yılının çalkantılı atmosferinde de yine görev duygusuyla hareket ederek, o dönemde yeni oluşmaya başlayan kuvayi milliye hareketine katılmak için yola çıkarlar. Bu karakterlerin, Connor'un sağ olan oğlu Art'ın bulunmasındaki yardımları çok büyüktür. Bu iki Türk askeri yoluyla filmde savaş sonrasındaki 'düşman Türk' temsilini yansıtmıştır. Özellikle Hasan karakteri, savaşta acımasız bir komutan olsa da, aslında şefkatli ve düşmanla empati kurabilen bir Türk olarak temsil edilmiştir.

Film öyküsü, olay örgüsü ve kurgusal yapısı bakımından diğerlerinden ayrılan *The Water Diviner* haricindeki diğer tüm filmlerde Türk nötrdür ya da hiç yoktur. Ancak *Gallipoli* filminde karaktere bürünmüş, diyaloga sahip hiçbir Türk olmamasına rağmen, yönetmenin sinemanın anlatım gücünü iyi bir şekilde kullanmasıyla, incelemede

belirtilen sahnelerde Türk kimliğinin örtük bir biçimde olumsuzlandığını, plajda yüzen silahsız gençlere ateş eden ve yerde emekleyen yaralıları bile vuracak kadar acımasız olan askerler olarak temsil edildiği düşünülmektedir. Türk temsilinin filmlerde yoğun olmamasının sebebinin *40000 Horsemen* ve *The Light Horsemen*'de Anzak mitinin yeniden üretimine odaklanılması ve bu gerçekleştirilirken filmde kayda değer bir düşman temsiline gerek duyulmaması olduğu söylenebilir. *Gallipoli* filmindeyse masumiyet temasına odaklanıldığından, filmde diyalogları olan iyi veya kötü bir Türk karakterinin, yönetmenin oluşturmak istediği düşünülen 'Anzakların masumiyeti' duygusunu baltalayacağı ve Anzakların 'işgalci' algısını kuvvetlendireceği için filmde yer almadığı düşünülmektedir. İncelenen filmlerin hiçbirinde, çalışmanın birinci bölümünde değinilmiş olan Batı'nın 'Türk' algısı 'Barbar Türk' temsili yoktur. Sadece *Gallipoli*'de, daha önce değinilen sahneler aracılığıyla, örtük bir şekilde, olumsuz bir 'Türk' inşasının yapılmasının amaçlanmış olabileceği düşünülmektedir.

*40000 Horsemen* ve *The Light Horsemen* filmlerinin sorunsalı Anzak mitinin sinema yoluyla yeniden üretilmesidir. Bu iki filmle savaşçı, güçlü ve otorite karşıtı Anzak miti yeniden üretilmiştir. *The Light Horsemen*'de ayrıca ana karakter Dave'in cesur, iyi at süren ve nişancılığı iyi olan bir asker olmasına rağmen düşmana karşı tüfeğini ateşleyememesi, arkadaşlarının bu konuda tereddüt etmeyen savaşçı karakterler olması durumundan yaratılan karakter çatışmaları ve Dave'in sağlıklı asker sınıfına geçtiğinde bunu kendine yakıştıramaması, filmdeki ideal Anzak askerinin sunumunda film öyküsündeki önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

*Gallipoli*'deki Anzak temsili saflık, masumiyet, dostluk ve sadakat duyguları üzerine kuruludur. Ana kahramanlar savaşçı değildir. Sinemasal anlatım yoluyla bu izleyiciye aktarılmıştır. Archy Türk siperlerine koştuğunda elinde tüfek yoktur. Oraya sadece görev çağrısına uyarak kendisinden bekleneni yapmaya, fedakarlık görevini icra etmeye gelmiştir. *40000 Horsemen* ve *The Light Horsemen*' in yansıttığının aksine, *Gallipoli* filmindeki ana kahramanlar korkmaktadır. Filmde Anzak masumiyetini pekiştirmek için Anzaklar savaşırken hemen hemen hiç gösterilmemiştir.

*The Water Diviner* da savaş karşıtı bir söyleme sahiptir. Bu anlamda savaşçı Anzak mitini oluşturmak gibi bir meselesi olduğu ve bunu olumladığı söylenemez. Ancak Anzakların sivil din boyutunu da yok saymamaktadır. Çocuklarının kemiklerini

Avustralya'ya geri götürmek isteyen Connor'a Yarbay Hughes Gelibolu'nun artık "kutsal topraklar" olduğunu açıkladığında buna saygı duyarak ve ikna olması buna örnek olarak verilebilir.

Genel olarak, savaşçı Anzak mitini sinema yoluyla yeniden temsil edilmesi ve milliyetçi söylemin filme yansması bakımından *40000 Horsemen* ve *The Light Horsemen*'in birbirine oldukça benzer olduğu ve savaş karşıtlığı bakımından *Gallipoli* ve *The Water Diviner*'in ortak paydaya sahip olduğu söylenebilir. *The Water Diviner* Türk temsilinin oldukça baskın bir şekilde filmde yer alması ve savaşa Türk tarafından bakan bir söyleme sahip oluşu bakımından diğer üç filmde ayrılmaktadır. Türk askerinin tam anlamıyla 'olumlu' olarak yansıtıldığı tek filmidir.

Bu konuyla ilgili olarak, Anzak ve Türk askeri temsillerinin bulunduğu Avustralya Sineması'ndaki filmlerle, aynı temsillere yer veren Türk Sineması'ndaki filmlerin karşılaştırmalı olarak inceleneceği bir çalışmanın yapılmasının literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, *Gallipoli*'nin savaş karşıtı bir film olduğu halde Anzak mitinin en önemli unsurlarından biri hale gelmesinin derinlemesine araştırılması gereken bir konu olarak görülmektedir.

### Kaynakça

- Amirian, R. M, v.d. (2012). A critical discourse analysis of the images of Iranians in Western Movies: The case of Iranium. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Vol: 5, 1-13.
- Andersen, S. (2015). 'The Water Diviner': A riveting war tale of a father's loss. Erişim adresi: <http://www.seattletimes.com/entertainment/movies/the-water-diviner-a-riveting-war-tale-of-a-fathers-loss/> 02.03.2017.
- Anderson, B. (2014). Hayali cemaatler-milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması. Çev. Berna Ülner. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ankaralıgil, N. (2008). Van Dijk'ın eleştirel söylem analizinden hareketle "The Siege-Kuşatma" filmi üzerine ideoloji çözümlemesi. *Film Çözümlemeleri*. Seyide Parsa (Der.). (151-167). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- ANZAC Acronym. (2017). Erişim adresi: <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/anzac/acronym> 14.11.2019.
- Alkan, N. (2016). Karikatürlerle oryantalizm, Avrupa'nın Türk ve Türkiye algısı. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Arslantepe, M. (2012). Sinema okuryazarlığı. İzmit: Umuttepe Yayınları.

- Ataman, K. (2014). Ulus olmanın kutsal temeli: Sivil din. Bursa: Sentez Yayın.
- Australian fatalities at Gallipoli. (2019). Erişim adresi: <https://www.awm.gov.au/articles/encyclopedia/gallipoli/fatalities> 14.11.2019.
- Bulut, Y. (2014). Oryantalizmin kısa tarihi. İstanbul: Küre Yayınları.
- Crewe, D. (2015, 21 Nisan). Gallipoli: Cheat sheet. Erişim adresi: <http://www.sbs.com.au/movies/article/2015/04/21/gallipoli-cheat-sheet> 01.04.2017.
- Çaycı, A. (2015). Oryantalizm oksidentalizm ve sanat. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çoban, M. (2016). Amerikan sinemasında 'Türk hapishanesi' olgusu ve Türkiye/Türk imajları: 'Gece yarısı Ekspresi', 'Dehşete Yolculuk' ve 'Hapishane Ateşi' filmleri üzerine bir inceleme. *International Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art*, 1 (1), 20-35.
- Davies, G. (2016). Manufacturing a legend: The 1916 Anzac book. Erişim adresi: <https://independentaustralia.net/australia/australia-display/manufacturing-a-legend-the-1916-anzac-book-,8920>. 03.08.2016.
- Donoghue J., Tranter B. (2014). The Anzac myth and Australian national identity. <http://www.e-ir.info/2014/05/08/the-anzac-myth-and-australian-national-identity/> 02.01.2017.
- Ekinci, B. T. (2014). Argo filmi bağlamında Hollywood Sinemasında söylem ve yeni oryantalizm. *Atatürk İletişim Dergisi*, 6, 51-66.; Tuğcu, M. S. (2016). Althusser'in ideoloji kavramı bağlamında "Operasyon Argo" filminin analizi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3, 56-71.
- Hobsbawm, E. (2006). Giriş: Gelenekleri icat etmek. Geleneğin icadı, (Derleyenler: Hobsbawm Eric ve Ranger Terence. Çeviren: Mehmet Murat Şahin), 1-18, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hocaoğlu, D. (2007). Din'de ikame prensibi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (13), 249-298.
- IMDB, (t.y.). Gallipoli- filming locations. Erişim adresi: <http://www.imdb.com/title/tt0082432/locations> 10.01.2016.
- Kıraç, R. (2012). Sinemanın ABC'si. İstanbul: Say Yayınları.
- Koç, A. T. (2012) Tanzimat kompleksi Hollywood'a karşı. Erişim adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/tanzimat-kompleksi-hollywood-a-karsi-21795065> 02.02.2016.
- Kula, O. B. (2012). Batı felsefesinde oryantalizm ve Türk imgesi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- McClay, Wilfred M. (2004). Bir ulusun ruhu. *Public Interest Dergisi*, İlkbahar, 4.
- Morgan, K. (2012). Australia: A very short introduction. Hampshire: Oxford University Press.
- Oppenheimer M. ve Scates B. (2005). Australians and war. M. Lyons ve P. Russell (Ed.). *Australia's history: Themes and debates*. Sydney: University of New South Wales Press.

- Özer, Ö. (2011). Haber, söylem, ideoloji-eleştirel haber çözümlemeleri. İstanbul: Literatürk.
- Rowlands, D. T. (2011). The ANZAC role in crushing the 1919 Egypt revolt. Greenleft Gazetesi, Erişim adresi: <https://www.greenleft.org.au/content/anzac-role-crushing-1919-egypt-revolt> 10.04.2017.
- Said, E. (2014). Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark anlayışları. İstanbul: Metis Yayınları.
- Scognamillo, G. (1996). Batı sinemasında Türkiye ve Türkler. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Scott, A. (2015). Russell Crowe's Water Diviner tries to question history, but misses the mark. Erişim adresi: <https://theconversation.com/russell-crowes-water-diviner-tries-to-question-history-but-misses-the-mark-39519> 01.01.2017.
- Tuğan, N. H. (2015). Son dönem Türk Sinemasında hastalık temsilleri: 'Saç' filminin eleştirel söylem çözümlemesi. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, 40, 48-76.
- Wright, M. (2013) Anzac: A word of humble origin. Erişim adresi: <https://mjwrightnz.wordpress.com/2014/04/25/anzac-a-word-of-humble-origin> 22.12.2016.
- Zor, L. (2019). Van Dijk'in eleştirel söylem analizinin sinema filmlerine uygulanması ve Kazakistan Sineması'ndan örnek bir film çözümlemesi: Stalin'e hediye. Akademik Bakış Dergisi, (61), 877-899.

## KİTAP DEĞERLENDİRMESİ:

**Cemal Kafadar, İki Cihan Âresinde, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, 298 s.**

**Onur DÜNDAR\***

İki Cihan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan süreçte merkezi otorite ve merkez kaç unsurlar arasındaki gerilimlere atıfta bulunmak için Kafadar'ın tercih etmiş olduğu bir kavramdır. Bir tarafta merkezi otoriteyi temsilen Hanedan-ı Osman diğer tarafta ise Türkmen aristokrasisinin başını çektiği Gazi aileleri.<sup>1</sup>

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gaza geleneğinin varlığına ilişkin Fuad Köprülü (2018), Paul Wittek (2017), Halil İnalçık (2019) ve Mustafa Akdağ (2014)'in çalışmaları ilk akla gelen referans noktalarını oluşturmuşlardır. Kafadar, "*İki Cihan Âresinde*" de bu tartışma literatürünü daha kurallı ve sistematik bir biçimde izleme konusunda önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bu yenilik Osmanlı'nın kuruluş problemi adı altındaki bu tartışmaları belli ekoller çerçevesinde sınıflandırmak suretiyle olmuştur. Kafadar'ın eserinde açıkça erken dönem Osmanlı tarihine yönelik iki farklı yaklaşım biçimi ortaya koyulmuştur. Bir tarafta Gibbons ve Arnakis'in başını çektiği yaklaşım biçimi diğer tarafta ise Köprülü ve Wittek' in yaklaşım biçimi yer almaktadır (s. 65).

Birinci kol köken sorununu tamamen Bitinya'daki dışsal unsurlara bağlamaktadır. Bu durumu daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse; hanedanın kökeniyle ilgili ne etnisitenin Türk olduğuna dair bir bilgiye ulaşılabileceğini ne de Osmanlı yükselişinde Anadolu geleneğinin bir etkisi olduğunu yani yükselişin tümüyle Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri şeklinde bir süreci ifade ettiğine inanan bir bakış açısı söz konusudur.

---

\* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, odundar@bandirma.edu.tr. Orcid ID: 0000-0001-5792-6945.

<sup>1</sup> (Akdağ, 2014, s. 232); Hatta Akdağ adı geçen bu eserde söz konusu bu gerilimle ilgili işi bir adım daha ileriye götürerek Osmanlı'da bu iki zıt unsur arasındaki mücadelenin Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır. İki kutup arasındaki çıkar çatışmasının zirveye ulaştığı dönem ise İstanbul'un fethinden sonra yükselme devri olarak kabul edilen devrin olgunlaşmaya başladığı dönemlerdir. Akdağ'a göre; "*Fatih İstanbul'u başkent yaptığında bir yerde bu iki zıt gücü bir arada tutmayı düşünmüştür. Ancak gaziliğin sembolü olan Edirne'nin başkent yapılması isteği hiç sönmemiştir.*"



İkinci kol ise; köken sorununu içsel dinamiklere bağlayarak çözme eğilimindedir. Bu kol içerisinde Köprülü'nün yön verdiği ekol, kökeni ve yükselişin motorunu Türk kültür ve devlet geleneğine bağlamaktadır. (Köprülü, 2018) Wittek ise bu sorunu etnisiteye dayalı dinamikler yerine gazi unsurlarının teşkilatlanmasına dayandırmaktadır. (Wittek, 2017)

Kafadar'a göre İncalcık da tam bu noktada literatüre çok önemli bir imza atmıştır. İncalcık, Wittek'le Köprülü'yü birleştirmiştir. Kafadar 1980'lerde bu iki yaklaşımı bütünleştirerek daha geniş açıdan sosyolojik bir tarih yorumu geliştirme çabalarının olduğunu, İncalcık'ın da tam bu noktada yaraya merhem olduğunu ima etmektedir (s. 70):

Bir imparatorluğu ortaya çıkaran dinamikler olarak, toplumsal çatışmanın yanı sıra, ticaret, demografik durum, göçebeler ve yerleşikler arasındaki ilişkiler gibi genellikle sosyal ve ekonomik diğer etkenleri de dikkate almaya yönelik açık bir arzu vardı. 1980'lerin başında İncalcık, bu unsurların birçoğunu gaza kültürü ile bir araya getiren kısa öz ve ustalıklı bir sentez oluşturdu.

Merkezi otorite ve merkez kaç unsurları en azından yükselme devrine kadar birbirlerine zıt kutuplarda konumlanmanın olasılığını da ilgilendiren bu tartışmalar arasında Kafadar'ın eseri, daha çok ikinci kolu benimsemiş gözükmektedir. Erken Osmanlı tarihi ile ilgili çok az değerli bilgiye sahip olunmasına rağmen merkez kaç kanadın Osmanlı köken ve yükseliş sorunsalının içerici özelliklerini aydınlatmak için, Kafadar döneme dair metinsel karmaşıklıkların kırıyık alanına cesaretle girilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Ona göre; Bu cihette hikâyeler, kelimeler ve hatta eğer umut vaat ediyorsa, imla ilgili tercihlere odaklanmalı ve bunların erken Osmanlı gerçekliklerine dair herhangi bir şeyi açığa çıkarıp çıkarmayacağını tespit etmeye çalışılmalıdır. Kafadar'a göre; elbette bu tuzaklarla dolu bir yoldur ve girilecek çıkmaz sokakların ve sapılacak yanlış patikaların bulunması muhakkaktır ve yolun sonunda söylenebileceklerin çoğu varsayım olarak kalacaktır<sup>2</sup> (s. 162). Kafadar'ın bilim adına bu ilkeli tutumu Hilmi Ziya Ülken'in: "*İlim, insan ömürlerini aşan bir medeniyet müessesesi olarak düşünüldüğünde bu zor ve meşakkatli yoldan yılmaya mecal yoktur*" sözünü akla getirmektedir (Ülken, 1969, s. 11).

---

<sup>2</sup> Bu doğrultuda Kafadar eserinde Dusturname (s. 104), Danişmendname (s. 105), Hamzaname (s. 102) ve Battal Gazi (s. 101) gibi birçok destandan yola çıkarak merkez kaç unsurların hem siyasi hem de dini açıdan heterodoks karakterinin izlerini sürmeye çalışmıştır.

Bu zamana kadarki değerlendirmeler Kafadar'ın eserini literatürde aşağı yukarı nerede konumlandığına ilişkin gerekli aydınlatmaları yapmakla ilgiliydi. Bunun yanında Kafadar'ın eserinin karşısında veya paralelinde konumlandığı ekolleri tasnif etme konusunda içerici ve dışlayıcı sınıflandırmalarla literatüre sunduğu birtakım katkılardan da bahsedilmiştir.

Bu noktadan sonra ise Kafadar'ın tartışmayı ele alış biçimiyle ünlü sosyolog Max Weber'in endüstri kapitalizminin ortaya çıkışını açıkladığı *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (2005) adlı meşhur eserinde kapitalist sermaye birikimine müsait kanat ve müsait olmayan kanat şeklinde tesis etmiş olduğu terminoloji arasındaki benzerliklerden bahsedilecektir.

Kapitalist sermaye birikimini gerçekleştiren zihniyet sorgulamalarıyla alakalı Weber, tezinin müspet tarafına Batı Avrupa'da endüstri kapitalizminin gerçekleştirilmesinde önemli bir itici unsur olan “Prüten Ahlakı” yerleştirmiştir. Bu kanadı kendi terminoloji geleneğiyle uyumlu bir şekilde dünyevi asketik kanat olarak sınıflandırmıştır.<sup>3</sup> Endüstri kapitalizmini gerçekleştiremeyen kanadın içi de yine kendi terminoloji geleneğine uyumlu bir şekilde mistik ahlakla doldurulmuştur. Weber'in bu çalışmadaki tezi idealist bir diyalektikle ifade edilecek olursa; Tez (Asketizm)-Antitez (Dünyevi Asketizm=Sentez (Endüstri Kapitalizmi) şeklinde olmuştur.

Yukarıdaki idealist diyalektiğe Osmanlı merkezileşmesinin Dar'ul Ulema<sup>4</sup> eliyle toplum ekonomisinde tesis etmeye çalıştığı *-la raiyye illa bi'ladl-* şeklinde parola edilebilecek müdahalesinin<sup>5</sup> mistik ahlak şeklinde bir antiteze yol açtığı sonucuna ulaşılabilir.<sup>6</sup> Diğer bir deyişle idealist diyalektiğe merkezi otoritesi güçlü bir

---

<sup>3</sup>Asketizm genellikle, bir tür kendini tutma ve azla yetinme konusunda katılık ve ciddiyet düzenini belirtmek için kullanılmıştır. (Melchert, 1996, s. 188-191) Dünyevi Asketizm ise Weber'in bu eserdeki kavramsallaştırmasıdır. Weber kapitalizmi ortaya çıkaran ahlakın asketik ahlak olduğunu iddia etmektedir. Asketik ahlakın toplumsallaşmış haline ise dünyevi asketizm olarak tanımlamıştır. (Weber, 2005, s. 102-105). Weber ünlü eserinin "Asketizm ve Kapitalist Ruh" adlı başlığa sahip bölümünde, Protestanlığın özellikle de İngiliz Protestanlığı'nın asketizmin en tutarlı temelini verdiğini belirtmiştir. Max Weber'in burada Asketik din olarak ifade ettiği kavram, monastik bir asketizmi temsil etmemektedir. Bu asketizm; Protestan Asketizmi'dir. O yüzden Max Weber; bu asketizmi; Wordly Asceticism yani Dünyevi Asketizm olarak ifade etmiştir. (Weber, 2005, s. 53-54).

<sup>4</sup> Bu ifade Hanedan kanadını ifade etmek için kullanılmıştır.

<sup>5</sup> Merkezi otoritesi güçlü ortaçağ imparatorluklarının ekonomi-politiğini yansıtan bu parola devlet hazinesinden bağımsız bir toplum ekonomisinin çıkarlarını kesinlikle gözetmeksizin halkın belli bir refah düzeyinde ne uzayıp ne de kısılmasını öngören bir anlayışı ifade etmektedir. (İnalçık, 2016, s. 18-19)

<sup>6</sup> Weber bu süreci Doğu Patrimonyalizminin toplum ekonomisini iğdişleştirmesi olarak yorumlamıştır. Weber'e göre; “Orta Çağ Batı Feodalizminde Germen istilaları sonucunda Roma İmparatorluğu'nun

devletin müdahalesi eklendiğinde çalışmada izlenen metodolojinin; tez (Asketizm)-antitez (Mistizm)=Sentez (Kapitalist Sermaye Birikiminin Oluşmaması) şeklinde bir adaptif bir sonuca varılabilir. Kafadar'ın İki Cihan Âresinde de aslında bu adaptif denklemi içine birtakım tarihi veriler sokmak suretiyle test etmektedir. Kafadar'ın gazileri dünyevi asketik kanadın, Hanedan'ın şemsiyesi altındaki bürokratik ve askeri kanadı da asketizmin dünyevileşmesini engelleyen bir kurumun temsilcisi olarak görme eğilimi bunu doğrulamaktadır.

Asketik ahlakın dünyevileşmesi, yukarıdaki paragraflarda Protestan ahlakla da sembolize edildiği şekilde bu dünya için yapılan ticari ve siyasi kazanımların öte dünyada Tanrı'nın Krallığında da bir aziz olmaya yarayacak hale gelmesidir. Bu bir kanada dünyevi asketik denilebilmesi için en temel göstergelerden bir tanesidir. Yani bu kanatta yer alan aktörlerin öte dünya ve bu dünya ikileminde yaşadıkları seçilmişlikle günahkârlık arasında gidip gelen psişik ruh hallerini katlanılabilir hale getirmeleri gerekmektedir. Bu açıdan Kafadar'ın eserinde Gazavat faaliyetlerinin dünyevi asketik ahlak unsurları barındırdığına dair önemli ipuçları bulunmaktadır (s. 137). Kısa ve uzun vadeler arasında yapılan ayrımlarla katlanılabilir bir bilişselliğin sağlandığı ima edilmiştir. İslam adına savaşma (seçilmişlik) ve din kardeşinle savaşma (günahkârlık), öte dünya için savaşma (seçilmişlik) ve ganimet için savaşma (günahkârlık) gibi uç noktalar arasında uzlaşmanın sağlanması kısa ve uzun vadedeki ayrımlarla olmuştur.<sup>7</sup>

Eserde gaza ahlakının dünyevi asketik bir karaktere sahip olduğuyla ilgili başka referans noktalarından bir tanesi ise Kafadar'ın Müslüman Anadolu'sunun uç

---

çöküşünü takip eden süreçte, Avrupa'da kral ve derebeyleri arasında bölünmüş siyasi bir birliğin olmadığı parçalı bir yapıya karşılık, Doğu Patrimonyalizminde iktidar, hükümdarın elinde toplanmıştır. Güçlü merkezi otoriteye sahip bu yapı; -Patrimonyalizm- hane içerisinde ailesinin dışındaki tüm toplumsal tabakaların herhangi bir sebeple kendisine tehdit oluşturabilecek toplumsal tabakaları ortadan kaldırmaya çalışan otokratik ve mutlakiyetçi bir yönetim şeklidir.” (Bendix, 1973, s. 266) Weber Osmanlı'yı kısaca “Patrimonyalizm'in aşırı bir örneği” olarak tanımlar. Weber'in bu tanımlaması, Montesquieu'nun doğuya has diye tabir ettiği deyimiyle, özel batının feodalizm türünden farklı yapıları açıklamak için yaptığı bir sentezden ithal ettiği bir tanımlamadır. Patrimonyalist anlayışta ülke toprakları büyük bir eve benzetilerek hükümdarın ailesi, ana ailedir bu ailenin başı olan hükümdar ise evin reisidir. Bu görev hükümdara halkın geçimini sağlaması için Tanrı tarafından verilmiş kutsal bir yetkidir. Hükümdara hizmet eden yetkililer ise, hükümdarın adeta kulları konumundadırlar ve görevleri büyük aileye hizmet etmektir. (Dündar, 2017, s. 66)

<sup>7</sup> Kafadar'a göre; potansiyel olarak zıt hedefleri geçici olarak uzlaştırmanın (mo-dus vivendi) değişik yollarından biri, kısa ve uzun vadeler arasında yapılan ayrımdır. Böylelikle müttefikler kazanmak ve uzun vadede daha güçlü olmak için kısa dönemde uzlaşabilirsiniz veya uzun vadede inancınız uğruna zafer kazanmak için şimdilik bir dindaşınıza karşı savaşmak durumunda kalabilirsiniz. Gazilerin ya da destekçilerinin, işlerini böyle basit bir öncelikler belirleme ve strateji kurma esasına göre düzenlemek ve meşrulaştırmaktan aciz olduklarını varsaymak için bir sebep yoktur.

anlatılarında, maddi refaha kötü gözle bakılmadığı değerlendirilmesidir. İster inancın savunulması, ister şerefin korunması ya da her ikisi birden olsun, bir sınır savaşı hatta bir derviş, kendisiyle çelişkiye düşmeden, önceliklerini doğru biçimde belirlediği sürece, maddi menfaat peşinde koşabilir ve elde edebilir. s. 134.

Eserde gaza ahlakının püritenliğiyle alakalı bir başka dayanak noktası ise; Orhan gaziyle Lala Şahin'in ganimet pazarlığı ve bu pazarlığın ortaçağ tradisyonalist ekonomi-politik anlayışına zıt bir şekilde hor görülmediği ile ilgilidir. Pazarlığın kendisiyle ilgili hiçbir kınayıcı imada bulunulmamış olmasını Kafadar çok manidar bulmaktadır.<sup>8</sup>

Bu çalışmada, Kafadar'ın eserinde tutarlı bir şekilde tesis etmeye çalıştığı metodoloji Weberyen literatürün asketik ve mistik sınıflandırmalarıyla tahlil edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Weber ve Kafadar arasında bir köprü inşa etmek için belli bir metodoloji izlenmeye çalışılmıştır. Bu gayeyle dünyevi asketizm ve mistisizm Anadolu'da içtimai hayatın esas belirleyicileri olma misyonları ile ve birbirlerine zıt konumlanmalarıyla birer ayrı ekol olarak düşünülmüştür. Bir tarafta mistik bir içtimai toplumsal yapı üzerine yükselen Osmanlı Merkezîyetçiliği diğer tarafta ise; merkezi yönetimle kuruluşundan yıkılışına kadar mücadele eden merkez kaç unsurları olan Gazi Çevreleri. Burada esas temas edilmeye çalışılan tarihsel olgu ise; merkezi devletin dışsal bir güç olarak dünyevi asketizmi bastırmak suretiyle idealist diyalektiğin doğasını bozmuş olabileceğinin altını çizmektir.

---

<sup>8</sup> Kafadar'dan aynen aktarmak gerekmektedir; "Orhan ya da Lala gazilik itibarının tehlikede olduğunu düşünmüş gibi görünmemektedirler. Gazadan elde edilen kazancın tadını çıkarmak, bir derviş söz konusu olduğunda bile yakışsız değildi. Din yolunda savaşanların arasında pek çok maceraya katılmış ve bizzat bazı çarpışmalarda bulunmuş olan 15. yy'ın derviş-kronik yazarı Aşıkpaşazade, kendi payına düşen köleler ve diğer eşyalar ile övünür. Üstelik, gaza peşinde koşmaktan elde edilen, gönül rahatlığıyla keyfi sürülecek tek şey servet değildi. Osmanlı kronikleri, Osman döneminde Bitinya ucunda dikkati çeken bir diğer şahsiyetin Şeyh Edebalı adında biri olduğu anlatılarak Edebalı pek çok keramet göstermişti ve halkın inancının direği idi. Derviş olarak biliniyordu fakat dervişlik onun batını varlığı dahilindeydi. Bolca dünyevi eşyası varlığı ve hayvanları vardı bu çiftlik sahibi derviş kurgusal bir karakter olabilir fakat ilk Osmanlı maceralarını kurgulayan kronik yazarları bu karaktere o kadar çok saygı duydular ki onu Osman Gazi'nin kayınpederi yaptılar. Böylelikle görünüşte birbirleriyle çelişen iki değer sınır bölgesinde barış içinde bir arada var olabilmektedir. Bir yandan kendini feda etmeyi talep edebilecek yüksek ideallere göre hayatını yaşamak, diğer yandan şan şöhret ve servet peşinde koşmak. Ne zaman ve nerede doğru saike öncelik verileceği ve servetin nasıl kullanılacağı bilindiği sürece servet yalnızca makbul değil hatta bir inanç savunucusu olarak şöhret ve iyi bir itibar elde etmek isteyen herkes için bir zorunluluktur." s. 134-137.

### KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bendix, R. (1973). *Max Weber: An intellectual portrait*. London: Methuen Press.
- Dündar, O. (2017). *Osmanlı Devleti'nin klasik devri özelinde toplumsal yapı ve sermaye birikimi ilişkisinin asketizm ve mistizm yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı tarihinde İslamiyet ve devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ 1300-1600*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kafadar, C. (2010). *İki cihan âresinde*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Köprülü, M.F. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Melchert, C. (1996). The transition from asceticism to mysticism at the middle of the ninth century C.E. *Studia Islamica*. 83(1). 188-191.
- Ülken, H. Z. (1969). *İlim felsefesi*. Ankara: Eğitim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Çev. Talcott Parsons, London And New York: Routledge.
- Witteck, P. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu*. Kadıköy: Pencere Yayınları.